

Ára: 900 Ft

A NAPVILÁG KIADÓ LEGFRISSEBB KÖTETE

Hogyan változott egy erkölcsi érzéket nélkülöző zsarnokká ez az alapján tehetséges, művelt, kapcsolatteremtő ember az 1940-es évek végére, az ötvenes évek elejére? Hogyan vált Magyarország legnépszerűbb embere egyik évről a másikra a leggyűlöltebb figurává, akinek képeit aztán az utcán égették? Hogyan csalogatta elő Rákosi Mátyásból a zsarnokot a gyorsan megkapott és kizárólagos hatalom, a teljes kiszolgáltatottság a szovjet birodalomtól és magától Sztálintól, valamint a háborús hisztéria? A könyv megmutatja, hogy rendre más-más embert láthatunk, attól függően, hogy a 20. század mely évtizedében és milyen helyzetben pillantjuk meg szereplőnket.

Feitl István a Politikatörténeti Intézet nyugalmazott főigazgató-helyettese. Kutatási területe az 1945 utáni magyar történelem. 1993-ban *A száműzött Rákosi* című könyvben elsőként tette közzé Rákosi Mátyás és Kádár János 1956 utáni konfliktustörténetét. Részt vett Rákosi Mátyás visszaemlékezéseinek és az 1962-es meghallgatási jegyzőkönyveinek sajtó alá rendezésében.

FEITL ISTVÁN

KI
VOLT
RÁKOSI
Mátyás?

napvilág
kiadó

www.napvilagkiado.eu

A kötet a kiadó honlapján
kedvezménytel kapható!

napvilág

2020/6

6
mozgó világ

2020/6

Mihályi Péter és Szelényi Iván tanulmánya a morális pánik természetéről
• Radnóti Sándor esszéje a giccsről •
Körössi P. József naplója • Csunderlik Péter tanulmánya a judeobolsevizmus „születéséről” • Vörös István verse •
Demszky Gábor esszéje Budapestről

Almási Miklós • Benda László • Cse-
gery Kristóf • Csepeli György • Dalos
György • Fáy Miklós • Gárdonyi László •
Hargitai Miklós • Kőrösi Imre •
László Ferenc • Pető Iván • Parászka
Boróka • Révész Sándor • Topor Tünde •
Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Nemzet és migráció* (Örkény Antallal, 2018).

CSUNDERLIK PÉTER 1985-ben született Esztergomban. Történész, az ELTE BTK oktatója, a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa. Legutóbbi munkája: *„vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”* (2019).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

DEMSZKY GÁBOR 1952-ben született Budapesten. Jogász, szociológus, politikus. 1990 és 2010 között öt cikluson át Budapest főpolgármestere. Legutóbbi könyve: *Láthatatlan történeteim* (2012).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

KÖRÖSSI P. JÓZSEF 1953-ban született Nagyváradon, 1982 óta Magyarországon él. Költő, író, könyvkiadó. A Noran Libro Kiadó vezetője. Legutóbbi prózakötete: *Nem ezt talál-tam* (2003).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013* (2013).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RADNÓTI SÁNDOR 1946-ban született Budapesten. Esztéta, kritikus, filozófus, irodalomtörténész. Professor emeritus az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetének Esztétika Tanszékén. Legutóbbi könyve: *Sosem fogok memoárt írni* (2019).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

SZELÉNYI IVÁN 1938-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Yale Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *Hogyan legyünk milliárdosok?* (Kolosi Tamással, 2010).

TOPOR TÜNDE 1962-ben született Budapesten. Művészettörténész, az Artmagazin főszerkesztője.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi könyve: *Thomas Mann kabátja* (2017).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Sipos Barbara munkái

Kedves olvasóink! Következő, 7–8-as nyári dupla számunk július 31-én jelenik meg. (A szerk.)

KÉZRE

MOL + HYGI
Fluid
Disinfectant liquid

- + Antibacterial
- + Antiviral
- + Antifungal
- + With glycerin

Fertőtlenítő folyadék

- + Antibakteriális
- + Vírusölő hatású
- + Gombaölő hatású
- + Glicerinnel

200 ml e

MOL **EGYMÁSÉRT**

MOST A TÖRŐDÉS HAJT

MÁR ELÉRHETŐ A MOL HYGI KÉZFERTŐTLENÍTŐ, HOGY EGYÜTT GONDOSKODHASSUNK A BIZTONSÁGRÓL

2020. április 20-tól a termékkészlet erejéig.

#torodeshajt #egymasert

Mihályi Péter –	3	A morális pánik természete <i>Tanulmány</i>
Szelényi Iván	29	Csipkebörtön – Sipos Barbara munkáiról
Gárdonyi László	32	A giccsről <i>Tanulmány</i>
Radnóti Sándor	46	Nyomornegyedóra <i>Napló</i>
Kőrössi P. József	59	Billeg a hold, A föld közel, Az összetört tükör <i>Versek</i>
Vörös István	61	Van-e orvosság „hübrisz” és magyar „áfum” ellen? <i>Esszé</i>
Demszky Gábor		

Hónapló

Parászka Boróka	74	Mocskos haszon
Hargitai Miklós	77	Templomok, cseresznyefák
Dalos György	80	Kim Dzsongun és egyéb hiányok
Végel László	84	Ugyanők, ugyanazt, ugyanúgy

Reflex

Révész Sándor	87	A terror színtelensége és szüntelensége
Csunderlik Péter	96	A „judeobolsevizmus vörös tengere”
Topor Tünde	105	Performanszokrul
Benda László	111	Távoli tanulságok – közeli keservek

-ról, -ről

Pető Iván	116	MGP
Kőrizs Imre	119	Hogy fér be a ló a házba?
Csepeli György	124	Kognitív matematika
Csengery Kristóf	128	Rokon lelkek
Almási Miklós	131	Kiáltvány: mégiscsak van genderprobléma
Vadas József	134	A mi Velencei Chartánk
Fáy Miklós	139	A villamos vágya
László Ferenc	142	Kapcsoljuk a magyar ugart – Észbontók

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

Mozgó Világ 2020/június

negyvenhatodik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szenthá-romság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig
Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

A morális pánik természete

Bevándorlók, járványok, gazdasági, társadalmi és politikai válságok a 21. században

1. Bevezető megjegyzések a pánikról és a morális pánikról
A görög eredetű pánik szó alapjelentése aránytalan, túlzó félelem egy olyan jelenségtől, amellyel váratlanul, egyidejűleg találkozunk emberek nagyobb csoportja. A pánik mindig is része volt a *Homo sapiens* viselkedési kultúrájának. Ma már tudjuk, hogy ez részben genetikailag kódolt, részben tanult reakciója minden embernek. A morális pánik problémája viszont csak az 1960-as évek óta foglalkoztatja az antropológusokat, szociológusokat, politológusokat – annak ellenére, hogy valójában ez is egyidős az emberiséggel. Ez olyankor fordul elő, amikor egy váratlan, sokakat érintő csapás – legyen szó akár földrengésről, aszályról csatavesztésről vagy járványos betegségről – az adott társadalom idealizált rendjét fenyegető veszély következményeként tudatosul az emberekben. Az Ószövetség tele van ilyen szándékosan félelemkeltő, tanító-nevelő történetekkel. Gondoljunk csak a Szodoma és Gomora sorsáról tudósító részre, amely szerint a két várost szexuális tévelygése miatt Isten kénköves és tüzes esővel pusztította el.

Tanulmányunk fő hipotézise, hogy a 21. század harmadik évtizedében hármas válsaggal szembesülünk: 1. az egyelőre nagy figyelmet élvező koronavírus-járvány, 2. a kibontakozó

világgazdasági válság és 3. a világ globális rendjének megrendülése. Arról, hogy a három válság között milyen ok-okozati összefüggések vannak, a vélemények különbözők. Vannak, akik a gazdasági válságot és a globális rend bomlását az új koronavírus (hivatalos nevén: SARS-CoV-2) okozta járvány következményének gondolják. Ha lesz vakcina, akkor a többi válság megoldódik. Mások azt hiszik, a vírusválság és a gazdasági megrendülés is a globalizáció következménye.

A morális pánik fogalmat először Marshall McLuhan használta 1964-ben. McLuhan a korra jellemző, nagyon nehezen olvasható és sokféleképpen értelmezhető, pop-kultus könyvében írt a média narkotizáló hatásáról. Bár McLuhan nem a „fake news” első felfedezője volt, de azt állította, hogy a média tulajdonképpen a személyiség meghosszabbítása. Lukács György nyomán gondolatmenetét úgy is interpretálhatjuk, hogy a média objektiválja, eldologiasítja a személyiséget, ezen keresztül külső nyomást gyakorol a személyiségre, mintegy uralja. Leegyszerűsítve: a média nem hazudik, de túloz és ezzel erősíti a morális pánikot.

McLuhannak óriási hatása volt a fiatal társadalomkutatókra. Ennek mai napig érvényes fontos következménye a deviancia társadalmi konstrukcióként való értelmezése. Azt,

hogy ki deviáns, melyik viselkedési forma deviáns, nem lehet „objektíve” meghatározni, az társadalmi konfliktusok során alakul ki. Az iszlámban a házasságon kívüli nemi élet súlyos bűncselekmény – egyes országokban akár halállal is büntethető –, korunk keresztény kultúrájában legfeljebb bocsánatos bűn, vagy ha a partnerek nem a párjukat csalják meg, akkor többnyire nem is kapcsolódik hozzá semmiféle morális ítélet. De a keresztény kultúrkörben sem volt ez mindig így! Nem olyan régen még volt, hogy a teherbe esett hajadon lánynak a kútba kellett ugrania, hogy ő és családja a „szégyent” elkerülje.

Két híres példa. 1964-ben, tehát éppen abban az évben amikor McLuhan könyve megjelent, egy angliai kisvárosban, Clactonban nagyon esős volt a húsvét, ami elkeserítette a tavaszváró, a beachről álmodozó fiatalokat. Unalmukban a főutcán kezdtek randalírozni, ami azután vadabbra sikeredett, mint a fiatalok szerették volna. A sztorira – „Milyenek a mai angol fiatalok? Hová lettek az angolok ősi erkölcsői?” – ráugrott a sajtó.

A morális pánik minden fontos eleme megjelent a történetben. A média, mely egy lokális ügyet képes volt nemzeti ügyként tálalni. Ez nem fake news volt, Clactonban valóban randalíroztak a fiatalok. Sikerült ebből egy azonosítható ellenséget meghatározni, a moralitásukban ingott fiatalokat, akiktől érdemes félni, s ha az után este találkozunk velük, jobb, ha elkerüljük őket és átmegyünk az utca másik oldalára. Az ellenségek a mások, az ismeretlenek, akik ezért különösen veszélyesek. De kezdettől volt a morális

pániknak egy objektivista (marxista, vagy legalábbis pozitivista) értelmezése is. Ennek korai és pregnáns megfogalmazását a korszak egyik jelentős társadalomtudósa, Stuart Hall nyújtotta. Ebben a szemléletben a morális válságot konkrét aktorok hozzák létre saját nagyon is reális érdekeik érdekében. Hall – Gramsci nyomán – a morális pánikban a burzsoá hegemonia jelenségét vélte felismerni, amit az állam generál és a média növeszt naggyá. Bár kezdetben a morális pánik jelenségét csak a fiatalok randalírozására, majd a bűnözőkre (és hamarosan a kábítószerekre) használták, idővel a jelenségek és aktorok egyre nagyobb körére terjesztették ki. Különösen robbanékonyan bizonyult a morális pánik keltése, amikor valamelyik társadalmi problémát a médiának sikerült etnicizálni, s abba még valamennyi szexet is bele lehetett keverni. Ennek klasszikus példája a „Central Park Jogger” története.

1989. április 19-én, este nyolckor egy nagyon jól szituált, egyértelműen a felső középosztályba tartozó, New England-i, MBA-fokozattal rendelkező, Wall Streeten dolgozó csinos hölgy, egy bizonyos Trishka Maili elment futni a Central Parkba. Borzalmas támadás áldozata lett, megerőszkolták, s közben életveszélyes fejsérülést is szenvedett. Éjszaka egy órakor félholtan találták meg. Kórházba került, s bár sikerült életben tartani, hat hétig tartott, amíg az eszméletét visszanyerte. De a támadással kapcsolatban semmire sem emlékezett. Egy nagyszerű asszonyról van szó, aki sikeresen feldolgozta magában – amennyire lehet – az irtózatot traumát. Ma példaképe lehet bárkinek, aki ha-

sonló borzalmakat él át. Személyes bátorságát bizonyítja, hogy hajlandó volt magát névvel azonosítani, interjúkat adott, még könyvet is írt az átélt rémségekről. Története óriási nemzeti médiaszenzáció lett, különösen azután, hogy a rendőrség letartóztatott négy színes bőrű és egy hispano-amerikai fiatal. Nevük Central Park Five néven került be a szakirodalomba. A rendőrség igen gyors volt. Két nappal a támadás után már voltak letartóztatások, további négy nappal később már az öt gyanúsított neve is nyilvánosságra került – egyébként jogellenesen, mert némelyikük 16 éven aluli volt. Donald Trump, aki már akkor is ismert személyiség volt, jóval a bírósági tárgyalás előtt nyilatkozatban ítélte el a fehér nő elleni afroamerikai támadást, majd fizetett hirdetésben halálos ítéleteket követelt.

Az ügyészség is hatékonyan végezte munkáját. Csakhogy szabadelérésük után az öt fiatal azt állította, hogy embertelen módon hallgatták ki őket, és ezért vállalták magukra a bűncselekményt.¹ A tárgyaláson is mind az öten tagadtak, és nem volt semmilyen tárgyi bizonyíték ellenük. A bíróság is gyorsan meghozta ítéletét. A bűncselekmény elkövetése után egy éven belül 5–15 éves börtönbüntetést kaptak az állítólagos elkövetők. Ám tizenkét évvel később, 2001-ben a többszöri nemi erőszak és egyrendbeli gyilkosság miatt életfogytiglanra ítélte férfi, Matias Reyes

bevallotta, hogy ő erőszakolta meg Trisha Mait. Ezt alátámasztotta a DNS-vizsgálat, valamint a büntett elkövetéséről tett részletes vallomása is. Matias Reyes egyébként nem volt afroamerikai. Puerto Ricóban született, s bár feltehető, hogy felmenői között voltak feketék is, de minden bizonnyal voltak fehérek és talán indiánok is.

Végül is 2002-ben a bíróság az öt, akkor már nem is annyira fiatal felmentette a vádak alól: 5–12 évig jogtalanul voltak bebörtönözve. A fiúkkal egyébként állítólag sokféle probléma volt, még a büntett napján is, de azoknak semmi közük nem volt Maili megerőszakolásához. A fiatal emberek kárpótlásért perelték a várost. Ezt már nem hamarkodta a bíróság el, a kártérítésül megítélt 41 millió dollárt csak 2014-ben kapták meg.

Az 1989-ben, a bűncselekmény után közvetlenül kialakult médiakampány – a fentebbi angliai példához hasonlóan – szintén a morális pánik klasszikus esete volt. A nyolcvanas években New Yorkban az etnikai konfliktusok egyébként is gyakoriak voltak, ez mintegy igazolta a fehér többség rettegését a feketéktől. Sokan nem mertek földalattira ülni, inkább taxival közlekedtek. Sokan igyekeztek a lehető legritkábban utcára menni, s bizony akadtak fehér nők, akik, ha napnyugta után jött velük szembe egy fekete férfi, inkább átmentek az utca túloldalára.

A Central Park Five körül kezelt morális pánik rasszizmusáról először egy 2019-ben készült filmsorozat, a *When they See Us* számolt be hitelesen a széles közvéleménynek.

Az ügyész mindezek után mégis pert indított a sorozat szerkesztője

¹ Sajnos az amerikai igazságszolgáltatásban nem ritka, hogy ártatlan emberek elismerik „bűnüket”. Ebben nagy szerepet játszik a vádalku intézménye. A Central Park Five esetében nem ez történt. A fiatalokat a kihallgatásuk során – állításuk szerint – kínózták, nem hagyták őket aludni, enni se kaptak.

ellen – de elvesztette. Igaz, a bíróság ebben az esetben a szólásszabadság védelme okán mentette fel a film rendezőjét, és nem foglalt állást abban, hogy a film igazat mondott-e. Donald Trump sem kért soha bocsánatot. Amikor 2019 júniusában újságírók arról kérdezték, hogy miért nem, azt válaszolta: ez egy bonyolult kérdés, a fiúk bevallották, hogy ők követték el a bűntényt, s a vizsgálatot annak idején vezető ügyész máig kitart amellett, hogy bűnösök voltak.

Pánik a bevándorlás és a járványos betegségek kapcsán. Sarah Wright Monod 2017-es könyvében a morális pánik kialakulásának számos területét tekinti át. Ezekből most csak két területtel, a bevándorlás és a járványok következményeivel foglalkozunk. A szakirodalomban bemutatott eseteken keresztül próbáljuk megérteni, miért volt időnként a pánik mély és hosszan tartó, máskor a közvéleménynek csak egy szegmента reagált a pánikkeltésre, vagy pedig az történt, hogy a morális pánik nagyon rövid ideig tartott.

A végkimenet szerintünk összefügg a morális válság tárgyául szolgáló probléma volumenével: mennyi a bevándorlók vagy bevándorolni kívánók száma és részaránya, milyen a társadalmi és etnikai összetételük; hány ember lesz a járvány áldozata, és kik azok, akiket ténylegesen érint a járvány, továbbá azzal, hogy akik a veszélyeztetettek vannak, el tudják-e képzelni a személy szerint rájuk leselkedő veszélyt. Nem vállalkozunk persze az emberiség történetének újratárgyalására, hiszen amióta van emberiség, azóta van vándorlás és vannak járványok is. Miután a morális pánik fogalma 1964-ben született, csak eddig megyünk vissza az időben.

2. A bevándorlással kapcsolatban kialakuló morális pánikról

Az emberiség története vándorlások története. Ez időnként véres és gyilkos volt, egy-egy magának helyt kereső etnikai csoport próbálta kiirtani a megtámadott terület lakóit, de – a modern, etnikailag homogén nemzetállam kialakulása előtt – sok példa volt az összeolvadásra is. A premodern társadalmak tipikusan multietnikus és többnyelvű (mai kifejezéssel multikulturális) rendszerek voltak. Ilyen volt Franciaország az 1789-es forradalom előtt, és ilyen volt legalábbis a 18. század végéig az Osztrák–Magyar Monarchia is.

Az etnikailag, nyelvileg és sokszor vallásilag is homogén nemzetállamok kialakulása után a többség nyelvét nem beszélő s attól esetleg etnikailag is különböző bevándorlók (vagy régóta ott élők) a többségben gyakran ellenérzést váltottak ki. Ez gyakran vezetett népiirtáshoz. Ennek történelmileg legdrámaibb esete a holokauszt. Tény, hogy a legnagyobb ilyen népiirtások gyakran a „belső ellenség” ellen fordultak, akik az idők végtelensége, vagy legalábbis évszázadokig, vagy évtizedekig együtt éltek az ellenük forduló „többséggel”. Ilyen volt az örmények elleni népiirtás Törökországban, a tuszik lemészárlása az afrikai Ruandában és Burundiban, legújabban pedig a rohingyák tömeges leölése ázsiai Mianmarban. Ha viszont leállítják a bevándorlást – amint azt Donald Trump annyira szeretné –, az Egyesült Államok a csökkenő népességű országok táborába lesz sorolható. Az etnikai többség csökkenése, esetleg a többségi pozíció elvesztése is pánikkeltő jelenség.

Ráadásul a demográfiai robbanás a világnak azokon a területein történik, amelyeken már most is nagy a nyomor, amelyeket a legsúlyosabban érinthet a klímaváltozás: a tengerszint emelkedése, a sivatagok terjedése, a termőföld minőségének romlása. Tegyük hozzá, hogy éppen ezekben a régiókban gyilkos polgárháborúk zajlanak. Ezeknek jó részét a világrendszer központi országai gerjesztik és finanszírozzák, főleg az USA, de persze sem Kína, sem Oroszország nem vétlen, és igencsak aktív volt ezeknek a konfliktusoknak a generálásában annak idején a Szovjetunió is. Az emberek tehát nemcsak a nyomortól menekülnek (őket szokás „gazdasági bevándorlóknak”² nevezni), hanem a pusztta életüket mentik. Nem kérdéses, hogy az emberiség történelme egyik legnagyobb vándorlási hullámának vagyunk a kezdetén. Ennek volt drámai illusztrációja a 2015-ös menekültválság.

A 2015-ös európai menekültválság. A bevándorlóktól való félelem Európában is jóval megelőzte a 2015-ös menekültválságot. Ennek egyik fontos színtere éppenséggel a korábban – világbirodalmi ambíciói és elkötelezettsége miatt – kiemelkedően nyitott Anglia volt. Angliát a 21. század első éveiben elsősorban nem az Indiából, a Közel-Keletről vagy az Afrikából érkezők ejtették pánikba³,

hanem a kelet-európai bevándorlók, akik éppenséggel az európai uniós tagság nyomán tudtak beköltözni és munkát vállalni a szigetországban. Ráadásul a félelem fő tárgyát nem a ránézésre is könnyen megkülönböztethető román, magyar vagy bolgár romák képezték, hanem a „lengyel vízvezeték-szerelők”.

Ez több szempontból is nagyon érdekes. Mutatja, hogy a morális pánik nem egyszerűen rasszizmus, ami a Central Park Five történetére hasonlítana. A pániknak lehet teljesen racionális, egzisztenciális alapja is, mint például a munkahelyfétlés. Ha a roma lányok nyilvánosházakban vállalnak munkát (amire több példa van), az nem zavarja az angol középosztályt, ha beteg édesanyjukat afrikai bevándorlók teszik tisztába, amire nem jelentkezik angol munkavállaló, akkor azzal sincs semmi baj. A lengyel vízvezeték-szerelő viszont olcsóbban dolgozik, mint az angol konkurencia – ez az, ami „elfogadhatatlan”. Ám ennek a racionális magának a túláltalánosítása katasztrofális következményekhez is vezethet. Erre példa a Brexit, Nagy-Britannia kilépése az Európai Unióból, aminek következtében – minden előzetes becslés szerint – az angol alsó középosztály sokkal több álláslehetőséget fog elveszíteni, mint amennyit korábban a lengyel vízvezeték-szerelőktől féltetni lehetett. Éppen ez a morális pánik lényege: egy reális veszély a környezetéből kivéve nagyobbnak tűnik, mint amilyen a valóságban, s az általa inspirált politikai válaszok nagyobb kárt okozhatnak, mint maga az eredeti reális, de eltúlzott veszély.

2015-ben az Európai Unió nem volt felkészülve arra, hogy mintegy egymillió közel-keleti nekivág a

² Ivan Szelenyi: 2018. Building Nations with Non-nationals, Budapest, Corvina.

³ London polgármestere 2020-ban Sadiq Khan, egy pakisztáni szülőktől született muszlim lett. Angliában és még Londonban is van számottevő iszlamofóbia. A londoniak 31 százaléka a Yougov felmérése szerint nem kívánt muszlim polgármestert, ennek ellenére Khan több, mint 50 százalékkal nyerte meg a főpolgármesteri választást 2016-ban.

Földközi-tengernek. Voltak, akik el is jutottak Európa partjaihoz, voltak, akik a tengerbe fulladtak, de az igazi morális pánikot egy hároméves kisfiúról készült fénykép okozta. A kurd származású, Szíriában született Alan Kurdi 2015. szeptember 2-án a tengerbe fulladt. Holttestét a görög partokon fotóriporterek fedezték fel. Az általuk készített fényképek megrázták Európa lelkiismeretét.⁴

Az összehasonlítás kedvéért megjegyeznénk, hogy a vietnámi háborúban a morális fordulatot hasonlóképpen egy megrázó fotó váltotta ki. 1972. június 8-án a dél-vietnámi hadsereg napalmtámadást intézett egy feltételezett partizán csoport ellen, de az áldozatok többsége civil és gyerek volt. Egy újságíró megrázó fotót készített (amit hosszú habozás után a The New York Times le is hozott) a kilencéves Kim Phucról, aki több gyerekkel együtt meztelenül menekült a napalmtámadás elől, s kétségbeesve kiáltozta, „túl meleg, túl meleg”. Mint utólag kiderült, a kislány súlyos égési sebeket szenvedett, de nem halt meg, és tíz évig tartó orvosi kezelés után ismét normális életet tudott kezdeni.

Egy drámai fotónak tehát világpolitikai – az olvasó saját morális beállításától függően pozitív vagy negatív – következményei lehetnek. A napalm elől meztelenül menekülő Kim Phuc képe fontos szerepet játszott abban, hogy az USA feladta a vietnámi háborút. Alan Kurdi holttestének fényképe a görög tengerparton döntő hatással volt Angela Merkelre, egy lutheránus lelkész lányára, amikor 2015. szeptember 4-én, látva a bu-

dapesti Keleti pályaudvarra beszerített, és onnan gyalog Nyugatra indulni kész tömeget, kimondta: Németország minden menekültet befogad. Angela Merkel különösen józan és pragmatikus politikus. Tisztában kellett lennie azzal, hogy e kijelentésével óriási kockázatot vállal, talán politikai öngyilkosságot követ el. Mégis, kezdetben döntése óriási népszerűség-növekedéshez vezetett. Ez ugyan az ellenzék támadása során⁵ később megrendült, de figyelemre méltó, hogy 2020 tavaszán továbbra is Merkel volt az a politikus, akit a németek kancellárnak el tudnak képzelni.

Minden józan megfigyelő elkerülhetetlennek látta a tömeges migrációt. Természetesen szóba sem kerülhetett, hogy a menekültek az állampolgárságuk szerint illetékes nyugati konzulátusokon kérjenek vízumot. A legtöbbjüknek útlevele se volt. Így a lehető legrosszabb következett be: a határok tömeges illegális ostroma a menekültek által.

Ezek után aligha lehetett meglepő, hogy az egyre reménytelenebb helyzetbe kerülő menekültek a Szíriából vagy Irakból kimentett kis

⁴ A képek elérhetők itt. <http://100photos.time.com/photos/nilufer-demir-alan-kurdi>

⁵ Az ellenzéki támadásokhoz ütős érvként szolgáltak a 2015 szilveszter éjjelén, Kölnben bekövetkezett atrocitások. A kölni szilveszter éjszaka történései erős politikai töltetet kaptak, és valójában a mai napig nem tudjuk, hogy egészen pontosan mi történt. A rablások és nők zaklatása (esetleg megerőszakolása) a hírek szerint este 10 órakor kezdődött, de erről a rendőrséget csak reggel 2 órakor értesítették. Az első perekben két kölni fiatal embert ítélték el, egy irakit és egy marokkót, akiknél találtak német/arab nyelvű szexista szövegeket. Fejenként egy év börtönt kaptak. A jobboldali pártok és sajtó viszont a kormányt, a rendőrséget, a bíróságot és a mértékadó országok lapokat az igazság eltusolásával és a menekültek mentegetésével vádolta meg és vádolja mind a mai napig.

vagyonkájukat önként adták oda az embercsempészeknek, csak hogy eljuttassák őket álmuk országába, Németországba. Volt emberkereskedő, aki „üzletfeleit” hagyta a tengerbe veszni, mások tényleg segítettek eljutni a görög partokig, legjobb esetben akár a magyar határig.

Orbán Viktor nagyon korán ráérezett a közelgő válságra. 2015. január 7-én borzalmas terrorista támadás történt Párizsban. A *Charlie Hebdo* francia magazint egy Mohamed prófétát kicsúfoló karikatúra miatt iszlamista terroristák támadták meg, és tizenkét embert megöltek. Óriási volt az európai felháborodás, és január 11-én hatalmas tüntetésben fejezték ki az európai demokráta a terrorizmus elleni érzelmeiket. Ezen a tüntetésen Orbán Viktor is részt vett; arra használta a tüntetést, hogy figyelmeztesse az EU-tagállamokat, hogy meg kell állítaniuk a bevándorlást (kiemelve a Közel-Keletről és Afrikából érkező „gazdasági bevándorlókat”), s kijelentette, amíg ő Magyarország miniszterelnöke, addig a mi országunkban nem lesz más kultúrájú jelentős kisebbség.⁶

Az viszont tény, hogy Orbán 2015. január 11-én már alkalmazni kezdte azt a diskurzust, amely később dominánssá vált az európai radikális jobboldalon. Külön érdekesség, hogy amikor 2015 júliusában megérkezett Magyarországra a menekültek első nagyobb csoportja, se fogadótáborok nem voltak, se a menekülteket a ter-

roristáktól megkülönböztetni képes szakemberek nem álltak rendelkezésre. A magyar kormány nem kért anyagi és szakértői segítséget ebben az ügyben a tapasztaltabb EU-tól. Okkal aggódott a „zöldhatáron” ellenőrzés nélkül átáramló százezrek miatt, de csak improvizálni tudott. A „megoldás” azért hatásos volt. Felhozták a menekülteket Budapestre, a Keleti pályaudvarra, de nem engedték őket felszállni a Bécs–München felé induló vonatra (bár szinte minden menekült Németországba vagy Svédországba vágyakozott, s már a vonatjegyet is megvásárolták, akkor még az osztrák–német határ is nyitva volt). 2015. szeptember 4-én a Budapestre összezsúfolt nyomorúságos körülmények között tengődő menekültek nem bírták tovább, s megindultak gyalog az országúton Bécs felé.

A magyar kormánytelevízió (nem éppen a BBC színvonalán) ekkor már napok óta folyamatosan képes beszámolót adott a Keleti pályaudvar környékén kialakult rémes állapotokról. Nem voltak kellő számban vécék, mosdók, civilszervezetek látták el az egyre rosszabb helyzetbe kerülő menekülteket vízzel és élelmiszerrel. A magyar tévénézők napról napra megrázóbb és riasztóbb képeket láttak. E drámai beszámolókat már megelőzték a júniusban kihelyezett óriásplakátok ezrei, melyek ékes magyar nyelven figyelmeztették a csak arabul beszélő menekülteket: „Ha Magyarországra jössz, nem veheted el a magyarok munkáját.”

A plakátok persze a magyar állampolgárokhoz és nem a menekültekhez szóltak. Nem vagyunk konspirációelméletek hívei, de nagyon nehéz emögött nem látni a „morális

⁶ De az is igaz, hogy egy alkalommal, korábban Merkel még ennél is durvábbat mondott, azt, hogy a „multikulturalizmus megbukott”. Ld. *The Guardian*, 2010. okt. 17. Ezzel együtt is az EU legtöbb országa máig nyitott maradt a bevándorlásra, és elfogadta a kisebbség kultúrájának és vallásának létezését.

pánik” felépítésének igencsak tudatos stratégiáját. S a pánik szinte teljessé vált. A legnyomorultabb roma kislalvakban pánik tört ki: jönnek a muzulmánok, elveszik (az igazán nem nagyon vonzó) házainkat, megerőszakolják a lányainkat. A zöldhatáron útleveél és vízum nélkül özönlő muzulmánok hírért hallva még a liberális értelmiség gyomra is görcsbe rándult. Amikor a magyar kormány bejelentette, hogy kerítést épít a déli országhatáron, ezt a lakosság 80 százaléka lelkesen támogatta⁷, jöllehet többségük egyetlen „migránst” sem látott (legfeljebb a televízióban).⁸

Ez a szántsándékkal generált morális pánik klasszikus esete volt. Reális problémából indult ki, amely azóta sem múlt el. 2019-ben 71 millió embernek kellett elhagynia hazáját, közülük legalább 26 millió menekültnek minősülhet. Az is tény, hogy a legtöbb otthonát elhagyni kényszerült, sőt még a legtöbb menekült is legszívesebben hazamenne, ha lehetne. Milliósámra vannak olyanok is, akik szívesen költöznének biztonságosabb és jobb megélhetést biztosító országokba, mondjuk az EU-ban vagy az USA-ba. Ezek között vannak tehát „gazdasági bevándorlók” is, és nyilván akadnak közöttük bűnözők vagy terroristák is, de nem észszerűtlen

feltételezni, hogy nagy többségük biztonságosabb életet és megélhetést keres, s szeretne integrálódni egy új „hazába”. Ezt bizonyítja, hogy a befogadó országokban viszonylag kevés volt a bűntény és a terrorizmus (bár az is akadt). Németországba – például – csaknem egymillió bevándorló érkezett (főleg férfiak, de nők és gyerekek is), s azok közül, aki menekültstátuszt kapott 18 hónapon belül (2017 májusára), több mint 200 ezernek volt munkája.⁹ Ezt a liberálisok sikerként, a jobboldaliak kudarcként könyvelték el.

Az úgynevezett „migránskérdést” Orbán Viktor, illetve a Fidesz-kormányzat gátlás nélkül használta. Volt azonosítható ellenség, a „migránsok”: nem bevándorlók, mint amilyenek az elmagyarosodott németek voltak 1945 előtt Magyarországon, nem is „menekültek”, mint az a 200 ezer magyar, akit 1956-ban útleveél és vízum nélkül is jó szívvvel fogadott Európa és Amerika. Ráadásul most a migránsok „mások” voltak. Muzulmánok – az iszlám pedig nagyon sokak szerint veszélyt jelent a fehér, keresztény (vagy valamivel kevésbé rasszista megfogalmazásban: judeo-keresztény) kultúrára. Mindezeket túlmenően a „migránsok” egzisztenciális veszélyt is jelentettek, elvették a magyar emberek állását, megerőszakolták a feleségeiket vagy leányaikat – legalábbis az óránként kiadott plasztikus médiatudósítások szerint. Nem meglepő, hogy a Fidesz és később sok más hasonló taktikát alkalmazó politikai erő hatalmas sikereket aratott szerte Európában: az AfD Németországban, Le Pen

⁷ A Nézőpont Intézet 2015 szeptemberében végzett kutatása szerint a lakosság 87 százaléka támogatta az ország menekültpolitikáját.

⁸ A magyarországi morális pánikról sok kiváló tanulmány jelent meg, így Lázár Domokos – Sik Endre: A morálispánik-gomb 2.0, Mozgó Világ, 2019 november, Erős Ferenc: „Migránsok, menekültek, idegenek. Társadalompolitikai megfontolások és kérdések a menekültválságról”, Imago, 2019. 1. sz., Róna-Tas Ákos: *Ez a morális pánik sokkal veszélyesebb, mint egy mecset Zuglóban, vagy egy imán a parlamentben*, www: 444. 2015. október 2.

⁹ Business Insider, 2017. augusztus 18.

Franciaországban, Salvini Olaszországban. És ez történt más kontinenseken is, gondoljunk Brazíliára (Bolsonaro) vagy Indiára (Modi). In concreto, a Fideszt 2018-ban ismét kétharmaddal választották meg a magyar polgárok.

Donald Trump és a mexikóiak inváziója. Az etnonacionalista, antiglobalista eszmerendszer a világ elvileg „mások” számára leginkább nyitott országában, az Egyesült Államokban is nyerő politikai eszmerendszernek bizonyult. Trump 2015. június 16-án jelentette be saját cégének New York-i irodaházában, hogy elindul a Republikánus Párt elnökjelöltségért. Trump elnöki aspirációja nem volt meglepetés, jó ideje jelezte, hogy pusztán az ingatlanbefektetői és a tévésztárszerep nem elég neki. Csak az nem volt világos, hogy demokrata, republikánus vagy egy harmadik párt színeiben indul majd. Sokáig jó barátságban volt a Clinton házaspárral is. Tíz évvel korábban, amikor Donald Trump harmadik házasságát kötötte Melania Knauss-szal, a Clinton házaspár még a díszvendégek között volt. Alig tíz év kellett hozzá, hogy Hillaryból a fő ellenség, a „hazug” (*crooked*) legyen.

Tárgyunk szempontjából azonban fontosabbak Trump 2015. június 16-án elhangzott kijelentései. A beszéd lényege és Trump későbbi győzelmének legfontosabb üzenete a mexikói és általában a dél-amerikai bevándorlókkal szembeni állásfoglalás volt. Bár Trump elismerte, hogy a mexikói bevándorlók között „akadnak rendes emberek is”, de inkább azt hangsúlyozta, hogy Mexikó azokat küldi Amerikába, akikkel problémák vannak. Ők kábítószerek, bűnözők, és nemi erőszakot

követnek el. Trump megígérte, ha őt választják elnöknek, megvédi az „amerikai kultúrát” (bár ezt így nem mondta, de egyértelműen a fehér európai kultúrára gondolt, ami valamikor Amerikát „nagyra tette”) és az amerikai munkahelyeket. Éppen akkor, amikor Orbán Viktor kerítést kezdett építeni a magyar-szerb határon, Trump arra tett ígéretet, hogy ő meg falat épít az amerikai-mexikói határon. Ebben nem volt semmi megdöbbenően új, az USA már egy ideje „erősítette” a mexikói határt, nem is beszélve Izraelről, ott is komoly „falak” zárták el a palesztinokat a zsidóktól.

Trump és Orbán ugyanabból a kottából játszottak, és mindketten elérték, amit akartak. Az ellenségek ugyan mások voltak, de az ellenségeik jellemzői hasonlítottak egymásra. Trump a mexikóiakkal harcolt, s csak mintegy mellékesen említette néha a közel-keleti bevándorlókat. Orbán fő ellenségei az iszlám és a Közel-Keletről származó menekültek. Orbán számára egyre egyértelműbb, hogy mi a küldetése: az etnikailag fehér, keresztény Magyarország, illetve a keresztény Európa megvédése.¹⁰ Nem véletlen, hogy míg 2014-ben Orbán a maga Nemzeti Együttműködési Rendszérének lényegét illiberalizmusként határozta meg (és ezt a fogalmat később sem vetette el), de a menekültválsággal szembesülve európai

¹⁰ 2017. március 1-én, a Magyar Kereskedelmi és Ipari Kamara évadnyitóján elhangzott beszédében ugyan elismerte, hogy „Magyarország etnikai viszonyai bonyolultak”, de mindjárt hozzáfűzte, hogy a felemelkedéshez meg kell őrizni az etnikai homogenitást, „a túl nagy keveredés bajjal járna”. <http://valasz.hu/itthon/orban-viktor-a-tul-nagy-keveredes-bajjal-jar-122733>

szövetségeket és magának európai vezető szerepet keresve egyre inkább a maga kereszténydemokrataságát hangsúlyozza.¹¹

Trump nehezebb helyzetben van, mert az Egyesült Államok etnikailag sokszínű társadalom. A 2010-es népszámlálás szerint a nem dél-amerikai eredetű fehérek a lakosságnak csupán 61 százalékát tették ki, s mivel termékenységük alacsonyabb, egyes előrejelzések szerint 2045-re az „igazi” fehérek a népesség kisebbsége lesznek.¹² Trump politikai sike-
rei számára rendkívül fontos volt az amerikai „igazi fehérek” szorongása, hogy hamarosan kisebbségbe kerüljenek. Obama elnökké választása sokak számára riasztó jel volt a „fehér” jövő szempontjából. 2010 körül számtottevő fehér-nacionalista mozga-

lom rajtolt el, amire általában mint *alt-right*a hivatkoznak.¹³ Ebben helyet találtak maguknak a protonáci mozgalmárok is, de megtalálhatók közöttük az Amerika fehér kultúráját féltő, fehér – de nem feltétlenül szélsőséges – nacionalisták is, vagyis az *alt-right* a jobboldal számos árnyalatát képes integrálni. Különösen fontos volt a *Breitbart News*, melynek irányítását az alapító Andrew Breitbart 2012-ben bekövetkezett halála után Steve Bannon vette át.

Aligha kétséges, hogy a Breitbart News és Bannon nélkül Trump nem nyerte volna meg a választást 2016-ban. Trumpnak szüksége volt a fehér-keresztény, magukat identitásukban veszélyeztetve érző amerikaiak szavazatára, függetlenül attól, hogy személy szerint Trump maga szélsőséges fehér keresztény nacionalista-e, vagy sem. Mindegy is. Bannon a Trump-kampány vezető figurája volt, ezért hálából megválasztása után Trump kinevezte főtanácsadójának. Ebben a kulcsfontosságú pozícióban Bannon hét hónapon át ügködhetett. A bevándorló mexikóiakkal, a kábítószercsempészekkel és bűnözőkkel, a nemi erőszakot elkövetőkkel szemben erőteljes morális pánik keltésében Bannon élen járt, szélsőséges fehér keresztény nacionalista elvekkel operált. Ám amikor a mór megtette a kötelességét, a mór mehetett. Akadtak Trumpnak új témái, az iszlám, az ISIS, a kínaiak, a Hillary Clinton kampányát támogató ukránok (nem, nem az oroszok támogatják a kampányát, az ukránok

¹¹ Figyelemre méltó Orbán 2019 szeptemberében, a Keresztény Értelmiségek Szövetségének XII. kongresszusán elhangzott beszéde, amelyben ugyan elismerte, hogy az „első rendszerváltásban” a liberális demokráciának volt szerepe, de túlzott individualizmusa miatt már elavult, most egy „második rendszerváltás következik”, melyben a liberális szabadság eszméjét a keresztény szabadság eszméje helyettesíti. Clinton és Soros, vagyis az Amerikai Egyesült Államok helyébe a szuverén (etnikailag homogén – ezt mi fűzzük hozzá) nemzetállamok lépnek. A beszédben az „illiberalizmus” kifejezés már nem is szerepelt. Bár a gondolati tartalom félreismerhetetlen: az épülő kereszténydemokrata állam sajátos, az új típusú szabadság nem liberális, hanem keresztény (vagyis illiberális). Lásd https://mandiner.hu/cikk/20190916_letrehoztunk-egy-sajatos-keresztenydemokrata-allamot

¹² Az etnikai hovatarozás az USA-ban nem egyszerű kérdés. A Mexikóból vagy Dél-Amerikából betelepült fehéreket nem feltétlenül fogadják el fehérnek. Ezért a statisztikusok a fehér „faj” két kategóriáját különböztetik meg: Hispanic whites és Non-Hispanic whites. Ugyanígy a Karibi szigetekről származó fekete bőrűeket sem feltétlenül fogadják el az amerikai feketék afroamerikainak. Mindez erős társadalomtudományi bizonyíték arra, hogy az etnicitás nem biológiai adottság, hanem társadalmi küzdelmek ára.

¹³ Ebben a kifejezésben az „alt” szócska az „alternative” rövidítése. Az alternatív jobboldal egyik fontos jellemzője, hogy nagymértékben használja az internetet és ezen belül a közösségi médiát.

támogatták Hillaryt). Bannon új feladata az európai jobboldal egyesítése lett. Salvini és Orbánban felismerte Európa „legnagyobb politikusait”. Mindkettőt meglátogatta, egy időre Rómába költözött, és tényleg megpróbálta létrehozni azt, amit egy korábbi cikkünkben (Mihályi–Szelényi, 2018) „illiberális internacionálénak” neveztünk.¹⁴ S ez majdnem sikerült is neki, amíg bal-szerencséjére Christian Strache, a szélsőjobboldali osztrák FPÖ vezérégyénisége nem keveredett Ibizán egy az oroszokhoz kapcsolódó korrupciós szexbotrányba.

Trump mindezek ellenére azóta is felhasználja a morálistpánik-keltés újabb és újabb változatait, és nem is sikertelenül. Mintha útban lenne afelé, hogy 2020 novemberében újra-válásszák.

3. Korunk legpusztítóbb járványai s a hozzájuk kapcsolódó morális pánikok mértéke és jellege

A járványok soha nem álltak meg országok vagy birodalmak határainál. Volt rá példa, hogy kipusztult az emberiség egynegyede. A legszörnyűbb ilyen járvány a 14. században pusztító pestis (dögvész, fekete halál) volt. Erről is azt feltételezték, hogy keletről (talán Kínából?) jött. Talán a tatárok hurcolták be a Krímbe, s onnan terjedt tovább Európába, majd Észak-Amerikába. Az biztos, hogy a legsúlyosabban Európát érintette 1347 és 1361 között, vagyis tizennégy (!) éven át. Legalább 100 millió embert ölt meg.¹⁵ Tehát na-

gyon is *pandémia* volt, a világ népességét 475 millióról mintegy 356-375 millióra zsugorította, és kétszáz év kellett ahhoz, hogy a népesség visszaérjen korábbi csúcsára. A betegség egyes válfajai ma már gyógyíthatók, másoknál százszázalékos a halálozási arányszám.

A koronavírus-járvány sajátosságait kutatva, három történeti példát fogunk elemezni az elmúlt 50 évből¹⁶: az AIDS-t, a tbc-t és a maláriát. Bár mindhárom járványnak hosszú múltja van (ez az AIDS esetében, melynek az első esetét 1981-ben diagnosztizálták a legrövidebb), ma is pusztító hatásúak, bár ez egyre inkább csak a harmadik világban érvényesül. A koronavírus-járvány eddigi lefolyása alapján, két hipotézist fogalmazunk meg.

1. A járvány epicentrumává Európa és az USA, a világ felső középosztálya vált, ettől vált a morális pánik különösen intenzívvé.

2. Mivel ez a járvány a világ legprivilegizáltabb rétegeit (osztályait?) érintette, az ellene hozott intézkedések (mindenki maradjon otthon, álljon le a gazdaság – különösen a tercier szektor és gépipar) még a fejlett országokban is a tágan értelmezett munkásosztályt és a szegényeket sújtották leginkább, nem is beszélve a periféria dolgozóiról.

HIV-AIDS. Ez korunk egyik legnagyobb világjárványa volt, s az maradt a mai napig. 1981-től napjainkig 143 országban több mint 70

zatait 200 millióra becsüli. A pestisjárványok a későbbi századokban is pusztítóak voltak, a betegséget mindmáig nem sikerült teljesen legyőzni.

¹⁶ 1940 óta kb. 350 világméretű járványt tartanak számon a szakemberek, ezek között több is volt, aminek milliós áldozata volt. Ld. Der Spiegel, 2020. április18.

¹⁴ A *nemzetállamok ellenforradalma*, Élet és Irodalom, 2018. jún. 1.

¹⁵ Van, aki a 14. századi pestisjárvány áldo-

millió embert fertőzött meg a HIV-vírus, a halottak számát 40 millió felettinek becsüli az amerikai CDC. Még 2018-ban is az AIDS-ben meghaltak száma valahol az évi 470 ezer és 1,1 millió között lehetett.

Az évek során drámaian változott az AIDS okozta halálozások kontinensek, országok és etnikai csoportok szerinti megoszlása. Az AIDS-válság az Egyesült Államokban robbant ki: 1981 és 2000 között évente mintegy 50 ezren haltak meg e betegség következtében, ezeknek mindössze egyharmada volt fehér; főként afroamerikaiak és a spanyol ajkú amerikaiak között volt sok az áldozat. Mára a globalizáció központjaiban – az USA-ban, Kanadában, Svédországban – az AIDS-halálozások vagy teljesen, vagy jóformán teljesen megszűntek,¹⁷ Afrikában és Délkelet-Ázsiában az AIDS a leggyakoribb halálokok közé lépett elő. 2016-ban Nigériában 160 ezren, Dél-Afrikában 110 ezren veszítették életüket. A WHO 2018-ban 470 ezerre becsülte az AIDS-ben elhunytak számát. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk, az AIDS „epicentruma” az USA-ból és Európából áthelyeződött Afrikába.

Az AIDS terjedése drámai volt. Az első AIDS-halálesetről a The New York Times 1981. július 3-án számolt be. Akkor 26 halálesetről tudtak, ezek száma az év végére 159-re nőtt. Ahogy a betegség világjárvánnyá eszkalálódott, a halottak száma robbanásszerűen emelkedett, a

csúcsévekben (2000–2004 körül) évi két-hárommillió is lehetett. Egy ilyen nagy volumenű és gyorsan terjedő világválság természetesen felhívta magára a politika és a média figyelmét, és kialakult körülötte egy a koronavírushoz képest valamivel visszafogottabb hangú morális pánik.

Kezdetben a HIV-vírus különösen gyilkos erejű volt, aki megfertőződött, igen nagy valószínűséggel nem kerülhette el az AIDS-et és a halált. A betegség többnyire borzalmas szenvedésekkel járt. Az áldozatok között gyakran találkoztunk a tudományos és kulturális élet legkiválóbb képviselőinek nevével. Az AIDS terjedéséről, gyógyíthatatlanságáról, az általa okozott halál különösen brutális voltáról a média sok megrázó beszámolóját nézhettük/olvashattuk.

A betegségnek a homoszexualitáshoz való egyértelmű kapcsolódása bizonyosan szerepet játszott abban, hogy az AIDS nem jelentett általános veszélyt a társadalom vagy egy ország egészének moralitására. Ez a „melegek betegsége” – gondolták jó okkal nagyon sokan. A veszélyeztetett csoport nem általában a társadalom volt, hanem annak az egyébként is sokak által immorálisnak gondolt egyik alcsoportja. Ez persze nem volt igaz, mert az AIDS terjedt az injekciós tűt használó kábítószerfogyasztók között is, a biszexuális férfiak nőket is megfertőztek, sőt megfertőződtek a fertőzött anyák később megszületett gyermekei is.

Az AIDS nyomán kialakult narratíva nyilvánvaló rokonságban áll Szodoma és Gomora bibliai történetével. Az AIDS Isten büntetése a bűnösökre, akik jobban tették volna, ha a bűntől megtartóztatják magu-

¹⁷ Az USA-ra vonatkozóan a CDC még 2018-ban 16 ezer olyan halálesetről számolt be, amelyben az elhunytaknál kimutattak AIDS-et, de óvatosan megjegyzik, hogy az nem világos, mennyiben volt a halál oka az AIDS. Új gyógyszerekkel a HIV-től fertőzöttek, illetve AIDS-től szenvedők hosszabb távon életben tarthatók.

kat, vagy legalábbis monogám kapcsolatokban, „biztonságosan” létesítenek szexuális kapcsolatokat (és a kábítószeresek is mindig új tűt használnak). Ezért különösen félelmetes a koronavírus is, amelyet – Donald Trump kifejezésével élve – a láthatatlan ellenség hozott az emberiségre. Ez a láthatatlan ellenség akár a saját unokánk is lehet (aki az óvodából hozza haza a fertőzést), de lehet ellenség a postaládánkba bedobott levélen található ujjlenyomat is.

Bár az AIDS jó sztori volt a médiának, és lehetett rémüldözni, „hogymik nem történnek és hogy kell vigyázni”, és tény, hogy a betegség kezelésére hatalmas összegeket költöttek el az országok, de megszorító intézkedéseket nem tettek. Az AIDS-válságnak – legalábbis Afrikán kívül – nem volt pusztító gazdasági hatása, és a politikusok – a Dél-afrikai Köztársaságot kivéve – nem használták fel az alkalmat hatalmuk maximalizálására. Általában nem kriminalizálták az AIDS-eseket, nem volt kijárási tilalom, még a melegek által frekvenciált bárokat se zárták be. Megszűntek ugyan korábban melegek által látogatott fürdők, de nem hatósági rendeletre, hanem a csökkenő fizetőképes kereslet miatt. Karantén is alig volt, egy esetről tudni, amikor egy biszexuális fehér férfival szexuális kapcsolatot létesítő fekete férfit karanténba (börtönbe?) zártak, de általános karanténintézkedésekről nem tudunk.

Feltűnő ugyanakkor, hogy az AIDS-járványról mintha a média mára elfeledkezett volna, holott volumene és gyilkoló ereje hasonló mérvű, mint a koronavírusé. A HIV-re, illetve az AIDS-re továbbra sincs

százszázalékos hatású gyógymód, nincs ellene vakcina, amellyel meg lehetne akadályozni a megfertőződést. A létező költséges gyógyszerek csak enyhítik a tüneteket, és meghosszabbítják az életet. Lehet, hogy a figyelem feltűnő csökkenése azzal függ össze, hogy a járvány epicentruma áttolódott a fejlett országokból Afrikára és Dél-Ázsiára. A „fehérekről” a színes bőrűekre?

A *tbc* (*tuberkulózis*). A *tbc*-ről már az ókorban tudtak (az antik egyiptomi múmiákban is találtak erre a betegségre utaló nyomokat), de nagy népbetegségként csak a 19. században azonosította az orvostudomány Európában és Észak-Amerikában. Csak 1880-ban bizonyosodott be, hogy fertőző betegségről van szó. Akkoriban „fehér halál”-nak vagy „fehér pestis”-nek is nevezték. A német Robert Koch 1882-ben azonosította a *tbc*-t okozó baktériumot. Koch úgy gondolta, hogy a 19. század végén Európában és az USA-ban a *tbc* volt az első számú halálok. A magyar közgondolkodás számára a 19. század végétől a második világháború végéig gyakran használt szófordulat volt a *morbus Hungaricus*, illetve az a mögötte meghúzódó társadalomkritikai attitűd, miszerint a szegénység és a társadalmi igazságtalanságok égbe kiáltó mértéke magyarázza, hogy miért volt ennyire súlyos a *tbc* Magyarországon.

Antibiotikummal a *tbc*-t 1946 óta gyógyítják, sőt a közismert BCG-oltással a beoltottak többségét egy életre immunizálni is lehet. Ennek ellenére a *tbc*-fertőzések esetenként újra előtörték a korábban már immunizáltak között is. Ami a teljes emberiséget illeti, a *tbc* továbbra is pusztító járvány, a WHO adatai

szerint 2018-ban másfél millióan haltak bele, s mintegy tízmillióan betegednek meg évente. Az AIDS-hez hasonlóan a tbc epicentruma is áthelyeződött, a WHO adatai szerint a tuberkulózis okozta haláloknak mintegy 95 százaléka a világrendszer periferikus országaihoz kötődik, főként Afrikához és Délkelet-Ázsiához. A karanténba zárás gyakorlata, ha soha nem is volt olyan mérvű, mint manapság a koronavírus esetében, de mivel a 20. század első felében a legtöbb tbc-fertőzöttet az orvosok kvázi halálraítéltnek tekintették, ezért több-kevesebb kényszerrel igyekeztek minden fertőzöttet tudószanatóriumokban elkülöníteni.

Manapság mégsem beszélhetünk a tbc körül kialakuló morális pánikról, aminek nyilván legfőbb oka az, hogy a pusztító halálozási arányszám ellenére a betegség gyógyítható, és ebből a szempontból szinte minden országban évről évre javul a helyzet.¹⁸ De talán annak is van ebben szerepe, hogy „fehér” halálból „fekete” halál lett. Riasztó, hogy a tbc a legtöbb halálos áldozatot a legszegényebb országokban szedi, és ott is az alultápláltság a legfőbb kiváltó körülmény (ami különösen a gyermekeket érinti). Ez alól látványos kivétel Oroszország, ott más megbetegedésekhez hasonlóan az alkohol a leginkább felelős a tbc-s halálozásokért.

Malária. Ez napjainkban a legkevésbé gyilkos és a legkevésbé globális fertőző betegség a listánkon. Ugyan a megfertőzöttek száma

minden más járványt meghalad, a halottak száma az egész világon 2018-ban „mindössze” 405 ezer volt, biztosan kevesebb, mint amennyi áldozatot 2020-ig a koronavírus szedni fog. Kisebb mértékben a malária is „globális” pandémia: 91 országban pusztít. De a maláriafertőzések 85 százaléka húsz országra koncentrálódik. A WHO adatai szerint a maláriában meghaltak mintegy 90 százaléka afrikai, 67 százalékuk pedig öt évnél fiatalabb gyermek. A malária tehát elsősorban afrikai gyermekek haláláért felelős, s ezért nem véletlen, hogy nem kap túlságosan nagy figyelmet a világ nagy médiaforrásaiban. Ezt az is indokolja, hogy a maláriamegbetegedések és halálozások száma folyamatosan csökken (2000-ben még 800 ezer maláriahalott volt). Mára ugyanis van malária elleni hatékony gyógyszer – a kérdés inkább az, kikhez jut el, és milyen áron.

*

Foglaljuk össze eddigi megállapításainkat. A három példaként bemutatott világjárvány, *szemben* a koronavírussal, manapság csak a globális világgazdaság perifériáin pusztít igazán nagy erővel. Mindhárom betegség „demográfiája” fundamentálisan különbözik a koronavírusétól. Míg a koronavírusban meghaltak átlagéletkora a kései hetvenes években van, az AIDS áldozatai között sok a húsz-harminc éves, a tbc és a malária esetében az öt éven aluli gyermek.

A Covid-19 teljesen új és „fehér” betegség, a többiek inkább „fekete” betegségek, és nagyon régóta azok. A többi járvány csökkenő tendenciát mutat, van ellenük vakcina és/

¹⁸ Susan Sontag 1977-ben írt könyvének (*A betegség mint metafora*) még az volt az egyik fő állítása, hogy a tbc körül évszázadok óta működött és még mindig működik a morális pánik.

vagy gyógyszer. Ezzel szemben a koronavírus okozta betegség gyógyszerét még keresik a tudósok, vakcina sincs. Még az sem bizonyos, hogy egyáltalán lehetséges-e hatékony vakcinát kifejleszteni. Mindezzel együttesen magyarázhatja, hogy miért nincs vagy miért sokkal mérsékeltebb a morális pánik a három másik mai világjárvány, a HIV, a tbc és a malária esetében.

4. A koronavírus-járvány körül kialakult morális pánik

Tanulmányunk fő hipotézise, hogy ami most történik, az háromféle válság egymásba fonódása. A leglátványosabb a 2019/2020 fordulóján váratlanul elszabadult Covid-19, a másik a március közepétől kormányzati intézkedések által generált világgazdasági visszaesés, a harmadik pedig a globalizáció megrendülése, ami lehetőségként valójában már hosszabb idő óta – legnyilvánvalóbb módon a 2008/2009-es nemzetközi pénzügyi válság óta – sokak fejében megfordultak. Mindhárom válság körül gyorsan kialakult egy-egy morális pánik. A mi megközelítésünkben a Covid-19-hez kapcsolódó morális pánik legfőbb elemei a következők:

(i) A járvány azért terjed, mert az emberek képtelenek betartani a gyakran indokolt, de időnként nem kellőképpen megindokolt vagy akár el is túlzott higiéniai szabályokat. Aki megfertőződik, az magára – esetleg az országát irányító kormányra – haragudjon.

(ii) A kormányok is hibáztak, hogy nem szereztek be időben elegendő védőfelszerelést, tesztelő mérőeszközöket, lélegeztetőgépet stb.

(iii) Nagy eséllyel azok kapják meg

a betegséget, akiknek egyéb betegségeik is vannak – például magas vérnyomás, diabétesz, légúti megbetegedések, ami jórészt a helytelen életmóddal függ össze.

(iv) Szinte minden országban az idősök otthonai és a kórházak a járvány epicentrumai, amelyeket meg lehetett volna védeni, ha a kormányok időben és okosan felveszik a küzdelmet a járvánnyal.

E tanulmány írásakor, 2020 májusában a legintenzívebb a járvánnyal kapcsolatos morális pánik, ám feltevésünk szerint a Covid-19-pánik néhány hónap alatt csillapodik, vagy ha sikerül vakcinát találni, akár meg is szűnik. A világgazdasági pánik viszont fokozódik. Néha már most is csaknem olyan mérvű, mint a koronavírus okozta pánik. Ám hosszabb távon, előérzetünk szerint, a legtartósabb, legsúlyosabb folyamat a globális világrendszer megingása és az ebből eredő kísérletek arra, hogy korunk nagy globális kihívásaira etnonacionalista, nemzetállami megoldást, illetve lokális, civil társadalmi megoldást kínáljanak. Az első alternatíva a radikális jobboldal ajánlása, a második pedig az egyelőre kisebb mozgósító erőt mutató, de nyilvánvalóan létező radikális baloldali válasz.

Amikor válságról és pánikról írunk, nem vonjuk kétségbe, hogy mindhárom válságnak van reális magva. Annnyiban van „pánik”, amennyiben a kormányok és a közvélemény egy-egy problémát mintegy történelmileg egyedülállónak, soha nem látott válságnak tüntet fel. Azért írunk „morális” pánikról, mert a pánik a többség által „normálisnak” tekintett rendet ingatja meg. Igen, gazdasági válságba sodródunk,

de ez vajon hasonlítható-e az 2008-as pénzügyi válsághoz (Nagy Recesszióhoz), netán az 1929–33-as depresszióhoz, vagy mindegyiknél rosszabb? Igen, a globalizálódó világrend meg-ingott, de vajon a nemzetállami válsások vagy a civil szférából érkező ötletek javítanak-e azon, amit a globalizáció problémáiként ismerünk, vagy éppen rontanak rajta? Igen, van globális klímaváltozás, de ezért mennyiben az emberi tevékenység felelős, mit tehetünk ellene, és milyen áron lehet ezt megakadályozni vagy fékezni?

Ezekre a kérdésekre könnyen adhatunk „pánikszérű” válaszokat. Lehet-e ezekben a kérdésekben *trade-off*ról (vagyis választási lehetőségekről) beszélni, vagy Greta Thunbergnek van igaza, aki szerint csak egyféle módon lehet megmenteni a világot a környezeti katasztrófáktól, és ennek érdekében muszáj „bepánikoltatni” a közvéleményt?¹⁹

A három válság között van ok-okozati összefüggés, de ez, úgy hisszük, távolról sem olyan egyszerű, mint első látásra tűnik. Közhelyszerű igazságnak tűnik, hogy a koronavírus miatti kényszerintézkedések, a gazdaság szándékos leállítása (*lockdown*) okozzák a gazdasági válságot, vagy (radikális baloldali megfogalmazásban) a globális kapitalizmus okozta a koronavírus-járványt, és a globális piacgazdaság környezetpusztító hatása vezet majd el a globális kapitalizmus elpusztulásához.²⁰ Mi nem látunk egyirányú ok-

okozati kapcsolatot a három válság között. Leegyszerűsítőnek tartjuk azt a feltevést, hogy a koronavírus okozza a gazdasági válságot. Tíz év gazdasági prosperitása után igenis várható volt a recesszió. Sok elméleti közgazdász is erre számított. Mind az ingatlanpiac, mind a tőzsde túl lett árazva, ezért várható volt a tőzsde összeomlása. A 2020. február 20-át követő hetekben a legfontosabb országok tőzsdéi átlagosan 30 százalékot estek.²¹ Ám az igazi kérdés az, hogy a világgazdaság egy „szokásos” recesszió felé halad, vagy egyetlen „óriási depresszió” fenyeget, ami lehet olyan súlyos, mint az 1929–33-as válság volt, esetleg még annál is súlyosabb.²²

Itt egy nagyobb elméleti kérdéssel szembesülünk. A 19. század eleje óta ismert volt, hogy a tőkés piacgazdaság ciklikusan fejlődik. Már a 19. század elején is többen kimutatták, hogy vannak 7–11 éves ciklusok, és

ok-okozati összefüggésekkel kapcsolatban nem foglal állást, de az világos a dolgozatából, hogy megoldást szerinte csak a globális kapitalizmus meghaladása jelenthet.

²¹ Robert Schiller, a téma egyik legjobb amerikai szakértője, aki előre jelezte a 2008-as tőzsdei összeomlást és a későbbi ingatlanpiaci válságot, 2020 márciusában is ezért számított recesszióra. *Fortune*, 2020. március 18.

²² A recesszió fogalma eléggé világos a közgazdasági irodalomban. Az európai statisztikusok konvencionálisan akkor beszélnek recesszióról, ha a GDP szintje két egymást követő negyedévben csökken. Amerikában a recesszió beálltát, illetve megszűnését sokkal több mutatóhoz köti a kormányzat által fizetett konjunktúra-kutató intézet (NBER). Az már kevésbé egyértelmű, hogy mikor beszélhetünk depresszióról, azaz válságról. Kornai János például a posztkommunista recesszió kifejezést használta, bár a legtöbb országban az átalakulás elhúzódó depresszióval járt együtt. Szelényi ezért már 1994-ben is az átmeneti depresszió fogalmát használta. Ld. Harcsa, Kovách és Szelényi: „A poszt-kommunista átalakulási válság”, *Szociológiai Szemle*, 1994. 3. sz.

¹⁹ „I want you to panic”, mondta a 16 éves aktivista a davosi világgazdasági fórumon. *The Guardian*, 2019. január 25.

²⁰ Közel áll ehhez Szalai Erzsébet *Koronavírus és a jövő alternatívái* című kitűnő dolgozata. *Mérce*, 2020 április 1. Bár Szalai az

fő művében, *A tőkében* Marx is, a század utolsó harmadában nagy fontosságot tulajdonított a ciklusoknak. Új irányt adott a gondolkodásnak a szovjet Nyikolaj Kondratyev (1892–1938), aki kimutatta, hogy a tőkés gazdaság nemcsak 8-10 éves, hanem nagyobb, 50-60 éves ciklusokban is ingadozik. Ezek a nagyobb ciklusok olyankor következnek be, amikor a termelési képességet jelentős mértékben befolyásoló új technológia jelenik meg. Kondratyev első nagy ciklusa a gőzgép felfedezésével kezdődött, ezt követte a vasút megjelenése, majd az elektromosság mindenre kiterjedő felhasználása. Kondratyev követői azóta egy negyedik és ötödik hosszú ciklust is leírtak, ilyen új ciklusnak vélték az 1950 körül kirobbanó petrokémiai forradalmat, majd 1990-es kezdettel az információtechnológiai forradalmat. A 2008/2009-es recesszió óta foglalkoztatja a közgazdászokat az a kérdés, hogy vajon nem kell-e számolnunk egy hatodik ciklussal is.

Ezekben a szerteágazóan összetett kérdésekben nem szeretnénk állást foglalni, és megmondani, hogy a felsorolt lehetőségek közül mi fog megvalósulni, de arról határozott véleményünk van, hogy mi a jobb analógia: a közelmúltbeli, 2008–2009-es recesszió vagy az 1929–33-as világgazdasági válság, ami végül világháborúba torkollt. Szerintünk az előbbi. Sőt, az a tény, hogy a most kibontakozó recesszió közvetlen előzménye nem valamiféle túltermelési válság, a pénzügyi szféra egyensúlyának megbomlása, az ingatlanpiac összeomlása, egy tőzsdei árbuborék vagy egy közel-keleti háború, hanem egy váratlan biológiai esemény – ti. egy új vírus megjelenése – volt, azt

a sok évtizedes tankönyvi igazságot igazolja, hogy a szabad piacgazdaságok ciklikus ingadozása természetes, normális, ámde előre nem megjósolható esemény. A nagy ingadozásokat külső sokkok okozzák. Így működik a piac, és pont.

A Nemzetközi Valutaalap (IMF) becslése szerint 2020-ban a világ GDP-je mintegy 3 százalékkal csökken. Ezen belül a fejlettebb országokban a visszaesés akár 6,1 százalék is lehet, a periférián, Kína esetében még 1 százalékot meghaladó, pici növekedés is elképzelhető. 2021-ben pedig az IMF szerint már kiderül az ég: előrejelzése szerint világszinten 5,8 százalékos növekedéssel lehet számolni. Ám az is tény, hogy az előrejelzések bizonytalanok, hetente-havonta változnak, semmivel sem jobbak, mint az epidemiológusok jóslatai. Vagyis inkább az az igazság, hogy a modellek jók, csak az adatok rosszak...

E bizonytalan hangzavarban azt sejtjük, hogy a világgazdaság „szabályos” recesszióval áll szemben, amit „gyógyítani” és/vagy „enyhíteni” lehet a valuták leértékelésével, az államkölcsönök növelésével, a költségvetési hiány emelésével, vagyis a szokásos anticiklikus politikákkal. Leegyszerűsítve és némileg cinikusan fogalmazva a világgazdaság egy szokásos szezonális influenzától szenved; prűszköl valamennyit, esetleg lesz egy kis hőemelkedése, de egy fél vodkától vagy egy meleg teától ez majd szépen elmúlik. Valószínűtlen, hogy a nagy országok fejlett piacgazdaságait romba döntene a koronavírus-járvány.

A világgazdasági recessziót érvelésünk szerint nem a koronavírus-válság okozta. Azt inkább csak „előhívta” és mélyítette a kialakult morális

pánik. Ahogy a járvány terjedését sem tudjuk pontosan mérni,²³ a recesszió mélységére és tartósságának számbavételekor használt adataink is ellentmondásosak. Éppen ezért alkalmasak a pánikkeltésre, lehetővé teszik, hogy a válság súlyosságát alulbecsüljük vagy túlértékeljük. Három-négy éven belül okosabbak leszünk. Hegel klasszikus megfogalmazása szerint Minerva baglya mindig napnyugtával érkezik.

Egyelőre a Covid-19-válság gyökereig átpolitizált. Amikor az amerikai szenátusban minden demokrata maszkban jelenik meg, miközben egyetlen republikánus sem visel maszkot, akkor miért hihetnénk, hogy racionálisan lehet arról beszélni: helyes-e maszkot viselni, vagy sem? Amíg Donald Trump úgy gondolta, hogy a koronavírus csak demokrata trükk elnökségének aláásására, addig a járvány pusztán a demokraták hisztériája (*hoax*) volt. Egy idő után arra jött rá, hogy neki érdekesebb a nemzet megmentőjeként viselkedni, tehát a bezárások nagy híve lett. Ám amikor a bezárások következtében kezdett nőni a munkanélküliség, hirtelen aggódni kezdett 2020. novemberi újraválasztásáért. Hirtelen a gazdaság zuhanása és a munkanélküliség növekedése fontosabb lett, mint a koronavírusban megbetegedők vagy a holtak száma. Ezért az „ország újraindítása” lett az új jelszó.

Ehhez hasonló folyamatok zajlottak/zajlanak le Magyarországon is. Március 28-án az illiberális magyar kormányzat korán a koronavírus elleni küzdelem élharcosaként jelent-

kezett be. De Orbán Viktor Budapesten és sok más fontos városban, ahol fél évvel korábban veszített a liberális ellenzékkel szemben, rosszhiszeműen a polgármesterekre hagyta, hogy ők döntsék el, mennyi megszorításra van szükség, vigyék el ők a balhét a népszerűtlen intézkedésekért. Budapest liberális főpolgármestere, Karácsony Gergely bedőlt ennek a trükknek, és kijelentette, Budapest a kormány előtt jár a vírus elleni küzdelemben. Ezért – bár a járvány továbbra se terjedt erősebben – meghozott minden korábbinál megszorítóbb intézkedéseket: ilyen volt a Margitsziget lezárása hétvégén vagy a Szent István park határidő nélküli lelakatolása, illetve a maszk viselésének kötelezővé tétele minden üzletben, még a taxikban is. Mi sem kellett több Orbán Viktor-nak, most ő lett a gazdaság újraindításának és a megszorítások enyhítésének élharcosa. Ezért rendelte el Budapesten és Pest megyén kívül rendelte el április végén a kijárási szabályok feloldását, ezért engedélyezte az üzletek nyitvatartását. Ezek mind népszerű intézkedések voltak a csőd szélére került kisvállalkozóknak meg a karanténtól megőrülő közembereknek. Két héten át a liberálisokra szavazó Budapestet jól megbüntette a kormányzat, és megjutalmazta szavazóbázisát, a „vidéket”. Azután május 18-án Budapestet is „felszabadította” Orbán.

A hármas válság, amiről ez a tanulmány szól, könnyen csábítja az egyébként demokratikus hajlamú politikusokat is az autoriter megoldások felé (például Emmanuel Macron francia elnök esetében). A szavazók még demokratikus rendszerekben is jutalmazták a „hatá-

²³ Ld. Mihályi Péter: *Lehet-e minden koronavírus mellé fertőzőesszámlálót állítani?*, www.qubit.hu, május 11.

rozott” politikusokat, különösen válságosnak vélt helyzetben. A budapesti főpolgármesternek, Karácsony Gergelynek ahhoz, hogy újraválasszák, nem elég, hogy csak mosolyogjon. Be kellett bizonyítania, hogy ő a kormány előtt járt a koronavírus elleni küzdelemben. Ezért kellett bezárnia a Margitszigetet, illetve elrendelnie a maszk viselését az üzletekben, a tömegközlekedésben és a taxikban.

De a Karácsony–Orbán-párharc csak egy jelentéktelen illusztráció arra, hogy milyen eltolódás van a világpolitikában az illiberális-nemzeti szuverenista irányba. Akármilyen kicsi a kakas dombja, annál hangosabban kell kukorékolnia, ha azt akarja, hogy meghallják, és legyen hazai és nemzetközi respektusa. Így talán nem meglepő, hogy a koronavírus elleni küzdelem igen sok országban történelmileg páratlan megszorító intézkedésekre vezetett, az emberek százmillióit zárták karanténba, és üzletek millióit kellett hónapokra bezárni. Donald Trump kifejezését használva a „láthatatlan ellenség” hatalmas morális pánikot okozott, ezért ezeket a megszorításokat s az azokat követő gazdasági katasztrófákat az emberek általában jól viselték. Ennek ellenére a legtöbb politikus intézkedéseit igyekezett tudósok ajánlásaival alátámasztani. Orbán Viktor is gyakran fogalmazott úgy, hogy „megvárja, mit mondanak a professzorok”, csak azután dönt.

Amikor elkezdtünk ezen az íráson dolgozni, a munkacímünk ez volt: „Az epidemiológusok útja az osztályhatalomhoz”. Tény, hogy az egészségügyi válság természete miatt különösen fontos szerepet játszanak az

epidemiológusok. Arról persze szó sincs, hogy ők ezzel bármiféle „osztályhatalomhoz” jutnának, de jelentőségük megnő, hiszen legitimálják a politikai hatalmat birtoklók intézkedéseit. Amikor 1974-ben megszületett *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv (Szelényi–Konrád), egyik szerző sem azt gondolta, hogy az értelmiség tényleg át fogja venni a hatalmat a pártbürokráciától. De úgy látták, hogy a sztálinizmus bukása után a bürokráciának szüksége volt értelmiségi s főleg szakértelmiségi legitimációra. Ezért nem is leplezett iróniával konstatálták, hogy az értelmiségiek, akkoriban főként a várostervezők, de nagyon sok (reform-) közgazdász és szociológus is, hízélgőnek találták, hogy számít a véleményük. Egy kicsit még élvezték is a hatalomból rájuk vetülő fénycsóvakat. Epidemiológusoknak, orvos szakértőknek a vírusválság miatt ezzel a csábítással kell szembenézniük, nemcsak Magyarországon, hanem mindenfelé a világban. Nem irigyeljük őket!

A koronavírus idején a politikusoknak rendkívül bonyolult s messzesemenő emberi, gazdasági és társadalmi következményekkel járó döntéseket kell hozniuk. De minek alapján? Mit tudunk a koronavírusról, a lehetséges kormányzati döntések gazdasági-társadalmi következményeiről? Édes keveset. Íme, néhány adat.

Ez idáig rendben lenne. A járvány egyelőre nem is tűnik világkatasztrófának: négy és fél hónap alatt 40-45 halott jutott egymillió emberre, ez százalékban kifejezve a Föld népességének 0,004 százaléka. Csak azt nem tudjuk, hogy az adataink mit jelentenek.

Fertőzöttség és halálozás a világ összes országában

Fertőzöttek összesen	Halottak összesen	Fertőzöttek 1 millió lakosra átszámítva	Halottak 1 millió lakosra átszámítva
5,5 millió	350 ezer	710	45

Forrás: itt és a többi táblázat esetében <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, a letöltés dátuma 2020. május 18.

Kezdjük a legmegbízhatóbbnak tűnő adattal. Azt csak tudjuk, hogy *hányan haltak meg* koronavírusban!? Igen is, meg nem is. Vannak szakértők, akik azzal érvelnek, hogy a világ alábecsüli a járvány pusztító erejét. Vannak otthonukban koronavírusban meghalók, akiket nem is regisztrálnak a vírus áldozataként (azt hiszik, balszerencsés influenzások voltak, vagy egyszerűen csak nagyon öregek). Ebben biztos van igazság. De mások meg éppen azzal érvelnek, hogy a koronavírusnak tulajdonított halálozási számok messze túl vannak becsülve. Azt ugyanis tudni reméljük, hogy a koronavírus halálosabb öregebb (65 éveseknél és idősebb) embereknél vagy azoknál, akik már valamiféle súlyosabb betegségben szenvednek. Talán nem vagyunk ok nélkül gyanakvók, ha arra gondolunk, hogy aki kórházban halt meg – s akiről tudni lehet, hogy koronavírussal fertőzött áldozataként tartják számon –, lehet, hogy egyébként is elhunyt volna, esetében a vírus csak súlyosbította az egyébként is meglévő egészségi problémát. Van, aki azt hiszi, jobb lenne a halotti anyakönyvi kivonat alapján eldönteni, ki mibe halt bele, de teljes megoldást a problémára ez sem ad, hiszen a halotti bizonyítványt kiállító orvos is hajlamos lehet a legkézenfekvőbb halálokat megnevezni: „Koronavírusos volt, akkor abba is halt

bele.” Mint tudjuk, gyakran nyilvánítanak öngyilkosnak olyanokat, akik „öngyilkos-gyanúsak”: egyedülálló, idős embereket, akiknek ráadásul depressziós tünetek is voltak. Az az orvos, aki olvasott Durkheimet, tudja, ki „szokott” öngyilkos lenni. Ennek ellenére talán észszerű elfogadni, hogy az elhunytak száma egészen jó indikátora a koronavírus elterjedtségének s azoknak a csoportoknak a meghatározásában, amelyeket ez a betegség leginkább érint. Ha tehát a „szakértők” azt mondják nekünk, hogy a koronavírusban meghaltak átlagéletkora 78 év, és legtöbbszörnek volt már súlyos szervi betegsége, akkor erre is azt mondjuk, biztosan van benne igazság. Legalábbis első megközelítésben.

De a *fertőzöttek számát* illetően már nagyon nagy bajban vagyunk. Ezek az adatok csaknem használhatatlanok. A vírussal való fertőzöttség tesztelése különböző országokban nagyon különböző, miként a tesztkészülékek és tesztvizsgálatok megbízhatósága is az. De talán nem vagyunk messze az empirikus valóságtól, ha azt mondjuk, azokat tesztelték, akiknek súlyos tünetek voltak, vagy legalábbis személyes kapcsolatban voltak fertőzöttekkel. Észszerű döntés ez is. Nem lehet nyolcmilliárd embert letesztelni, de ennek súlyos következménye, hogy a fertőzötté nyilvánítottak között

túl lesznek reprezentálva a súlyos esetek, s nem lesz közöttük elég fiatal és egészséges, akiket a vírus csak „influenza módjára” érintett, és nyomban immunisakká váltak a Covid-19-cel szemben.

Ez viszont döntő jelentőségű. Nem lehet racionális politikai döntést hozni, ha nem tudjuk a fertőzöttek és a Covid-19-ben meghaltak pontos hányadosát. Vannak szakértők, akik ezt 0,2-0,3 és 10+ százalék közé becsülik. Az epidemiológusok/orvosok dolga lenne, hogy erről pontos információt adjanak (s ebben talán a társadalomtudósok is segíthetnének).

A politikai dilemma embertelen. Mindenki maradjon otthon, zárjon be minden üzlet, csökkenjen X százalékkal a GDP, növekedjen Y százalékkal a munkanélküliség és a nyomor? Mennyi életet mentünk meg ezzel? Z számú embert? S ha a meghaltak zöme 70-90 éves, egyébként is beteg ember, akkor átlagosan mennyivel hosszabbítjuk meg az életüket? Hat hónappal, tizenkét hónappal? Brutálisan fogalmazva: megéri az, hogy egy 84 éves ember – mint e tanulmány egyik szerzője – hat hónappal tovább éljen, ha ennek az ára százezer munkanélküli? Erre az iszonyatos dilemmára nincs tudományos válasz. Ez politikai döntés kérdése. Jobb, ha ilyen kérdésekben a politika tudományosan, alapos információk alapján dönt, csak ne engedjük meg neki, hogy úgy tegyen, mintha a tudomány döntött volna helyette.

Tovább bonyolítja a kérdést, hogy régióként és országonként óriási különbségeket találunk. Általában azt hihetjük, hogy a nagyobb városokban nagyobb a pusztítás, amint azt Milánó, Párizs vagy Madrid, New York, San Francisco látszott

mutatni. De erről szó sincs: a világ legnagyobb városaiban szinte nyoma sincs a járválynak. Tokió, Delhi, Bagdad, Bangkok mintha idáig megúszta volna.

Bár lehet, hogy a járvány Vuhanból, Kínából indult – ez még némileg vitatott –, de tény, hogy mind ez ideig legjobb tudomásunk szerint ez a „világjárvány” alig érintette Ázsia legtöbb országát, és Afrikát is megkímélte, holott mind az AIDS, mind a malária és a tbc tekintetében a járványok epicentruma ezekre a kontinensekre helyeződött át. De még ezen eltérések figyelmen kívül hagyásával is igaz, hogy a járvány megmagyarázhatatlanul különböző mértékben érintette a különböző kontinenseket és az egyes országokat.

Kényelmes volna azzal érvelni, hogy a 2015-ös menekültválság magyarázza a koronavírus terjedését. Ezzel a sok radikális jobboldali politikus által kedvelt érveléssel konzisztens lehetne a magasabb olasz, spanyol, francia és belga adat, de az érvelés összeomlik a görög, német, osztrák adatok fényében. Szegény Donald Trump is nagy bajban van. Ő ugyanis a mexikói bevándorlást akadályozó lépéseit akarta közegészségügyi védelemként felhasználni, csak hogy Mexikóban tízszer alacsonyabb a koronavírus fertőzöttség, mint az USA-ban (egymillió lakosra vetítve 533, szemben az USA 5098-es adatával). A muzulmánellenes európai radikális jobboldaliak hasonló bajban vannak, a Közel-Keleten Irán kivételével²⁴ nincs lényeges

²⁴ Utólag, több hét késéssel kiderült, hogy Magyarországra sem iráni diákok hozták be a vírust, hanem a nyugatról tömegesen hazatérő magyarok. Ld. Ferenci Tamás: „Az első hullám tapasztalatai” www.index.hu, 2020. május 18.

koronavírus-fertőzés. Az egy főre jutó GDP persze ígéretes magyarázatnak tűnik („a gazdagabb országok jobban tudnak védekezni”), de akkor mi magyarázza, hogy a görög adatok sokkal kedvezőbbek, mint a német adatok. És nem mellesleg: ugyanez a tendencia érvényesül német–magyar összehasonlításban is. A német gazdaság és a német egészségügy sokkal több erőforrással rendelkezik, mint a magyar, ennek ellenére az egymillió lakosra vetített Covid-19-halálozás ott közel jár a százhoz, nálunk meg ennek fele.

De nézzük meg az adatokat kelet-európai és összeurópai összehasonlításban is.

Az adatok egyfajta logikát biztos sugallanak. Minél távolabb van egy ország az „epicentrumtól” (mondjuk, Észak-Olaszországtól), annál kevésbé érintett. Egyelőre. Nem elképzelhetetlen, hogy a járvány továbbterjed. Az azonban bizonyosra vehető, hogy a „Magyarország jobban teljesít” szlogennek nincs sok alapja.

Mivel Magyarország nyitottabb a fertőzöttebb Nyugat felé, adatai valamivel rosszabbak, mint a kevésbé nyitott országoké, de ezt mi nem tudjuk konkrét kormánypolitikai döntésekkel megindokolni. Ha a magyar adatokat európai összevetésben vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy a mezőny közepére kerültünk. A halálozás szempontjából nem kiemelkedően jó a helyzet, viszont a nálunk jobb országok csak kicsivel tudnak jobbak lenni, míg a rosszabbak között sokkal rosszabbak is vannak.²⁵

De a legizgalmasabb (bár az adatok megbízhatatlansága miatt leginkább vitatható) az összehasonlítás néhány ázsiai ország és a fejlett Nyugat államai között. (Afrikáról, ahol a koronavírus-fertőzöttség és a halálozási adatok a legkedvezőbbek, még kommentáló megjegyzéseket sem merünk írni, annyira nem ismerjük a kontinens országait, és nagyon erősen kételkedünk is az

²⁵ Ferenci id. cikk.

Fertőzöttség és halálozás Kelet-Európában

Ország	Fertőzöttek 1 millió lakosra átszámítva	Halottak 1 millió lakosra átszámítva
Albánia	347	11
Bulgária	350	19
Csehország	836	29
Horvátország	546	24
Magyarország	389	51
Románia	939	62
Szerbia	1277	27
Szlovénia	706	51
Szlovákia	276	5

adatok megbízhatóságában.) Mivel a sajtó alapjában véve szabad Japánban, Dél-Koreában és Tajvanon is (ami nem feltétlenül igaz a kelet-európai országok egy részében), ezek az adatok több figyelmet érdemelnének. Különösen a kínai és vietnámi adatokkal szemben lehet több szkepszisünk. Lehet, hogy a koronavírus Vuhanból indult útjára (amit nem tudunk biztosan), de minden evidencia arra utal, hogy Ázsiában (és Afrikában) mind ez ideig sokkal kisebb pusztítást végzett, mint Nyugat-Európában vagy az USA-ban.

Lehet, hogy a SARS-CoV-2-vírus jelenlegi „formájában” akadály nélkül terjed majd tovább a glóbuszon, és mindenütt egyforma gyakorisággal lesz jelen. De egyelőre úgy tűnik, hogy a járválynak gócpontjai vannak. Ilyen volt Codogno Lombardiában, ami utána több kisvárosra áttérjedt, mielőtt olasz probléma lett belőle. Dél-Koreában a járvány kitörése egy keresztény szektában kezdődött (Shincheonji szekta). Budapesten (mert vannak, akik a fővárost teszik felelőssé), ha már liberális a főpolgármester, nyilván ő okozza a járványt. Ez persze épp olyan szamárság, mint az illiberális miniszterelnököt okolni. A járvány – legalábbis Magyarországon – biztosan zárt közösségekben, öregek otthonaiban és kórházakban viselkedett igazán járvány módjára.

Ám az aligha kérdéses, hogy a koronavírus nem jött rosszul az autoriter vezetés iránt vonzó politikusoknak: „Olyan vezérekre van szükségünk, akik tudják, mi a közérdek, s annak érdekében határozottan fel tudnak és fel mernek lépni.” Nem véletlen, hogy a Fidesz a járványstatisztikai adatokból a morális

pánik logikája szerint szemezget: „A liberális, önkorlátozásra (és öncenzúrára) képtelen Nyugat vereséget szenvedett, az illiberális ázsiai rezsimek viszont eredményesen vették fel a harcot a vírussal. Példaképünk Kína és Dél-Korea.”

És nem csak Orbán gondolkodik így. Mivel az illiberális politikai vezetők tipikusan nemzetállamok vezérei, ezért a hangsúly a globális világrendszerrel szemben egyre inkább a szuverén nemzetállamokra helyeződik át. Ha a hiba a multilaterális megoldásokban van, a szuverén nemzetállamok bilaterális módon kell hogy megoldják a problémáikat. Ez tükrözi vissza az *America First* jelszó. Trump elnök kilépett a multilaterális párizsi egyezményből, felmondta a multilaterális Iránnal kötött megegyezést, a bevándorlási válság kezelésére falakat és kerítést épít az USA déli határain. Az *America First* jelszavát más országok is követték. Ilyen például a „Nekünk Magyarország az első”, ilyen szellemben született meg a Brexit koncepciója. És ebbe a sorba tartozik a német alkotmánybíróság 2020. május 5-i döntése, amely alkotmányellenesnek találta az Európai Központi Bank 2015-ös pénzügyi mentőakcióit. Évekkel ezelőtt ezzel sikerült megmenteni Görögországot az összeomlástól, és fenntartani az európai közös valutát, az eurót. Lehetséges, hogy ez a mostani döntés igencsak fontos szög lesz az euró és Európai Egyesült Államok koporsójában. „Az európai intézmények nem állhatnak a szuverén nemzeti intézmények felett” – ez volt a német alkotmánybírók üzenete. Ma úgy látszik, hogy az EU mélyítése iránt leginkább elkötelezett Németország

csatlakozott a globalizáció elleni nemzetállami ellenforradalomhoz.

Mint már többször említettük, a 21. század első felének legfontosabb harca a globalizáció körül bontakozik ki, ami a 2020-as évek elején szorosan összekapcsolódik a kibontakozó világ gazdasági válsággal és a koronavírus-válsággal. A globalizáció együtt született a modern kapitalizmussal, sok szempontból meg is előzte (vajon nem tekinthetjük-e a Római Birodalmat az akkori globalizáció legjelentősebb intézményének?).

Akármilyen választ adunk is erre a fenti kérdésre, kétségtelen, hogy a második világháború után a globalizáció új korszaka következett. Ennek egyik oka az 1929–33-as nagy válságból levont következtetés volt. A nemzetállami sovinizmusok megfékezésére hozták létre az ENSZ-t, az UNESCO-t, a WHO-t, az IMF-et, a Világbankot, a GATT néven ismert világkereskedelmi tárgyalóforumot és még egy sor más szervezetet. A két világháború által leginkább érintett Európában is előrehaladt a szuverén nemzetállamok feletti páneurópai intézmények kiépülése. Winston Churchill már a zürichi egyetemen 1946. szeptember 19-én elhangzott beszédében az Európai Egyesült Államok gondolata mellett érvelt.

Az integráció folyamata azonban lassú volt. Ennek egyik oka a Nyugat és a Szovjetunió, a NATO és a Varsói Szerződés kis híján atomháborúban végződő rivalizálása volt, amelyben az első – váratlan – globalizációs fordulatot az 1975-ös helsinki megállapodás jelentette. Ezt a Szovjetunió és csatlósai egyaránt elfogadták – legalábbis papíron. Magyarország a mai napig kétségbe vonja a Magyar

Helsinki Bizottság működésének jogalapját, vagyis azt az elvet, hogy vannak olyan emberi jogok, amelyek a nemzetállami szuverenitás felett állnak. Ugyanakkor mindeközben világszerte zajlott a gazdaság globalizálódása. A tőke egyre inkább megszabadította magát a nemzetállami korlátoktól, s Adam Smith és David Ricardo tanait követve a vállalatok termelésüket oda vitték, ahol az árut a leghatékonyabban és a legolcsóbban lehetett előállítani.²⁶ A technológiai változások még azt is lehetővé tették, hogy a termelési folyamatot feldarabolják. Bármely termék különböző alkatrészeit a világ bármely pontján elő lehet állítani, s utána a készárut valahol mint „német”, „francia” vagy „amerikai” árut lehet eladni. Az ebből származó profit a (multinacionális) cégeket illeti, amelyek a termelés színhelyeként azt az országot jelölik meg, ahol a lehető legkevesebb adót kell fizetniük.

Ráadásul a tőke globalizációját máig nem követte a munkaerő teljesen szabad áramlása. A nemzetállamok gondosan megválogatják, kiket engednek át a földrajzi határokon. Csak azokat, akik olyan munkára jelentkeznak, amit az „otthoniak” nem hajadók vagy nem képesek elvégezni: a mezőgazdasági napszámosokat, az öregek gondját viselőket, a különleges technikai, informatikai tudással rendelkezőket, és persze a profi ligákban nagy pénzt termelő hivatásos sportolókat.

Így a multik és általában a globalizáció mind a radikális bal-, mind a radikális jobboldal fő ellenségévé

²⁶ Antal László – Csillag István – Mihályi Péter: *Magyarázzuk a globalizációt*, Népszabadság, 2000. augusztus 12.

váltak. A radikális baloldal szemében a multik felelősek a szegény országok bajaiért (ők a *development of underdevelopment* teória fő ágensei), akiknek működése oda vezet, hogy a szegény országok még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek.²⁷ A radikális jobboldal számára a globalizáció főbűne az, hogy aláássa a nemzeti szuverenitásokat, a multikulturalizmus pedig veszélyezteti a nemzettudatot és a nemzeti kultúrát.

A 2008-as válságot a politikai spektrum mindkét oldala a globalizáció számlájára írta. Véleményünk szerint éppen ez történik most a koronavírus-járvánnyal is. Mind a radikális bal-, mind a radikális jobboldalon sokan gondolják azt, hogy elértük a globalizáció végét. A radikális baloldal valamiféle kollektivistá szocializmus újjászületését várja, a radikális jobboldal pedig az etnikailag homogén nemzetállamok megerősödésében reménykedik.

Nem kérdéses, hogy a globalizáció ellentmondásoktól terhes folyamat. Mindenekelőtt azért, mert a tőke globális szabadságát nem egészítette ki a munkaerő hasonló szabadsága. Az elmúlt három-négy évtized során a tőke globálisan szabad mozgása aláásta a roosevelti *New Deal* és a skandináv példák nyomán született jóléti államokat, gyengítette a szakszervezeteket. A nemzetközi ellátási láncoktól egyre inkább függőbb nemzetgazdaságok sérülékenyekké váltak. Képszerűen fogalmazva: ha egy nagyobb ország náthás lesz, akkor könnyen lesz belőle világméretű tüdőgyulladás. A nemzetközi

kultúra, legyen az Hollywood vagy Bollywood, tényleg sok kommerszet állít elő. Az is igaz, hogy a globális piacgazdaságot nem egészítette ki egyszerre globális és demokratikus nemzetközi intézményrendszer. A nemzetközi szervezetek és még az EU esetében is sokszor csorbulnak a demokrácia alapelvei. Igen, a nemzetközi szervezetek demokráciadeficitől szenvednek, de e tanulmány szerzői úgy vélik, hogy az emberi és demokratikus jogok védelmét leginkább a nemzetközi szervezetektől – Kelet-Európa esetében az EU-tól – lehet elvárni, amikor azt szuverén nemzeti kormányzatok megsértik. A szerbek boszniai rémtetteiért mégiscsak a hágai bíróság szolgáltatott igazságot; elég baj, hogy az Egyesült Államok nem ismeri el ezt a bíróságot, s mentegeti a világon sokfelé háborús bűnöket elkövető amerikai állampolgárokat. Elég baj az is, hogy Magyarországon a Magyar Helsinki Bizottságot – aminek a létjogosultságát még a kádárista rendszer is elfogadta – ma „Soros-ügynökként” kezeli a magyar kormány.

Ugyanakkor aligha tagadható, hogy a hármas válság, a gazdasági és az egészségügyi válság, valamint a globalizáció ok-okozati összefüggései sokrétűek. Igen, a 2008-as válság kirobbanásában volt szerepe a gazdaság globalizációjának, de annak viszonylag gyors és fájdalommentes megoldásában a Világbank, az IMF, a WTO és az EU dolgozta ki a működőképes megoldásokat. Magyarországot is az IMF és az EU mentette meg. A globalizáció nyomán bizonyos egyenlőtlenségek meredeken nőttek (egyre több a dollármilliárdos, és egyre nagyobb vagyon halmozódik fel az egyes országok felső 0,1 szá-

²⁷ Az 1960-as évek Latin-Amerikájában erre tényleg akadt számos példa.

zalékának kezében), de a szabadpiac térnyerése Kínában és Indiában, a világ két legnépesebb országában (!) radikálisan csökkentette a nyomorban élők számát, és jelentősen nőtt a várható élettartam is. Óriási értéknek tekintjük azt is, ami megvalósult az emberek szabad mozgása terén. Milliós számra jönnek a kínai turisták Európába és Amerikába, és hatalmas az ellenirányú mozgás is. Ma még túl korai megítélni, hogy nem volt-e nagy hiba a nemzeti szuverenitás jegyében mindenütt lezárni a nemzeti határokat, mert egyelőre még csak elképzelése sincsen senkinek arról, hogy miképpen lehet majd megnyitni a világ több mint kétszáz országa között a határokat.

Végezetül hangsúlyozni kell, hogy a 21. században a világ nem három, hanem annál is több globális kihívással áll szemben. Ilyen a klímaváltság, a világ demográfiai egyensúlyának a felbomlása, a világgazdaság, az emberi jogi és demokratikus intézmények sérülékenysége. Ezek

sorába tartozik a koronavírus-járvány is, bár a lista elején szereplő ügyeket mi sokkal súlyosabbnak véljük. Véleményünk szerint ezekre a kihívásokra kizárólag globális, multilaterális válasz lehetséges. A radikális jobboldal az etnikailag homogén és szuverén nemzetállamoktól, a radikális baloldal a helyi, civil szervezetektől várja a megoldást. Vannak kérdések, amelyekben a nemzetállamok vagy helyi/civil szervezetek is lehetnek hatékonyak, de a nagy kihívásainkban – ha azt mondjuk, hogy félkarú óriások, akkor még ezzel is eltúlozzuk a tőlük várható jó eredményeket. Végkövetkeztetésünk pedig ez: a 21. század nagy kihívásaival szembesülve a társadalomtudósok legsürgetőbb feladata a „morális pánikok” gondos elemzése. Elég baj van a világon, a pánik nem indokolatlan, de a racionális mérlegelés ilyen esetekben is jobb tanácsadó.

Budapest, 2020. május 26.

Csipkebörtön

Sipos Barbara munkáiról

*A nő dolga csak a család, nem is adja sose alább,
Gyerekek, szeretet.*

Szabó T. Anna: Így tesz rád, úgy tesz rád

Sipos Barbara 2003 és 2007 között készített csendéletei szinte felajánlkoznak a feminista interpretáció számára. A férfiasnak tekinthető anyaghasználat (bronz és unikát) komoran emeli ki a témát, a klasszikus női háztartásbeli szerepek tárgyait, a mosogatót, a fésűt, a tisztálkodó- és tisztítóeszközöket, az élelmiszer-maradékokat.

A 2008-ban készült *Tavas* anyagában és hangulatában is újdonság, annak ellenére, hogy a felhasznált elemek szinte változatlanok. Törött alabástrom mosdókagylót látunk – mint szándékolt romot – bögrét, kannát és csapokat. Az összevisszaság első látásra feledteti a kompozíció szürrealitását, a csapok lehetetlen és hangsúlyozottan funkciótlan elrendezését, összességében azonban a mű nem lép túl a korábbi értelmezési kereteken.

Aztán 2010-ben történik valami. A *Pásztoróra* című kompozíciónak nem csak a címe kétértelmű. Az alabástrom mosdókagylóban nippes állnak, kisfiú tojásokkal, játékmacit cumisüveggel etetni készülő kislány és apró puttó kis aranykarikával, a lefolyó mellett fénylő strasszok. A hatást talán csak gasztronómiai hasonlatokkal lehet megközelíteni, a Közel-Kelet édesnél is édesebb süteményeivel. Ahogy azonban a baklava vagy a halva ízét sem lehet egy szóval leírni, itt is jóval többről van szó. A mézet ízlelgetve is előbújik az édes mögül a keserű valamely árnyalata, itt a feminin boldogságesztétikán is át-süt valami megmagyarázhatatlan. Elhamarkodott lenne ezt melankóliának, szomorúságnak hívni, hiszen erre ironikusan az *Epreskert* című szobor fel is hívja fel a figyelmet, amikor az alabástromra két műszempilla kerül, és alá-juk könnyként aláhulló virágok. Talán valamilyen irónia ez, mint a *Baleset a Mennysorszámban* című műben, ahol egy puttó esik bele egy csészébe, ironikusan ismételve meg egy másik angyal nagyobb, jelentősebb [(többszörös zárójelben merem csak leírni: férfiasabb)] bukását?

Az ember nem tud elvonatkoztatni az előzményektől, és a jelentést kereső értelem nem tud szabadulni attól, hogy valami többlettartalmat tulajdonítson az elemeknek. Mi változott meg? Mi történt, amiért a férfi dominálta világ háztartási munkái megváltoztak, és hirtelen előtérbe kerültek a nőies formák? Kényelmetlen érzés lesz úrrá az emberen: vajon ez a formavilág szabadon választott? Ha nem lenne elnyomó patriarchátus, a nők tényleg nippesztétikával rendeznék be a világot? Paradoxnak hat, pedig logikusnak tűnik a felismerés: a férfifantázia legmagasabb foka a leányálmom; a társadalmi (esztétikai, viselkedésbeli és értékrendi) elvárások internalizációja, amikor alanyuk már nemcsak megfelelni akar, hanem magáévá is teszi azokat, mintegy saját belső készítetéseivé válnak.

Gárdonyi László

Sipos Barbara: Piercing at Dawn (2007)

Sipos Barbara: Still Life III (2005)

Sipos Barbara: Spring - alabaster (2009)

A giccsről

Ha a giccs szóba kerül, meghatározási nehézségei miatt példák jutnak eszünkbe, s bizonyára az elsők között hagyományosan a naplemente. Nem tudom, ma is sűrűn készítenek-e még naplementét ábrázoló festményeket, hiszen ma már mindenki tudja, hogy a naplementés képek giccsgyanúsak, s az is lehet, hogy az Adorno idézte bonmot-ban van igazság („a giccses képek megbetegítették már magukat a naplementét is”¹), de egy időben valóban sok olyan festmény tárgya volt, amelyet giccsként értékeltek. Ebben nyilván szerepet játszott a természeti jelenség irreális realitása, amelyet a giccs másolni akart. Az igénytelen reprodukáló törekvés, a minél hívebb illuzionizmus szándéka azonban önmagában még nem giccs, csak értéktelen festészet. Ám a naplemente harsány színpompája mellé járult a szentimentális lét-metafora, amely az élet alkonyával hozta összefüggésbe, sőt ideális kifejezésének tekintették. Ezt befogadóik melankolikusan átérezték, és azt is átérezték, hogy ezt az érzést érzik.

32

A 18. és 19. század természetrajongója kereste azokat az állandó és epizodikus természeti látványokat, amelyek meghatározott lelkiállapotokat váltottak ki belőle. Művelt társaságban a látvány képpé válásának lehetőségeit mérlegelte, magányos sétálóként pedig egy jelenetbe helyezte magát, amelyben kedélyállapotának rezdülései a természeti látvány visszhangozta vagy idézte elő.

A szívnek ezek a természetrajongó ömlengései, párban a barátság, a széplélek szentimentális emfázisával és hasonlókkal, ma igen távolinak tűnnek nekünk, s ha nem keretezzük be saját történelmi kontextusukba, valami öntetszelgő, önélvező, tolakodóan szubjektív, narcisztikus színezetet kapnak. Ez az, ami a giccsélvezethez kapcsolja őket, amelyről a fenomenológus Ludwig Giesz állapította meg, hogy az érzések érzésének élvezete.² Ebben az értelemben a giccs geneziséhez tartoznak.

Milan Kundera nyilván Giesznél olvasta ezt a gondolatot, amelyet aztán beépített *A lét elviselhetetlen könnyűsége* híres fejtegetéseibe a giccsről:

„A giccs a meghatódás két könnycseppjét csalogatja elő, melyek szorosan követik egymást. Az első könnycsepp azt mondja: milyen csodálatos, amikor gyerekek futnak a gyepon!

Milyen csodálatos az egész emberiséggel együtt meghatódni azon, hogy a gyepon gyerekek futnak! – mondja a második.

¹ Theodor Wiesengrund Adorno: *Ästhetische Theorie*. = *Gesammelte Schriften*. Bd. 7. Frankfurt/M.: 1972. 113. Ez máshol saját gondolatként is megjelenik: „a táj csúnyábbá válik a csodálólóktól, akik megzavarják azzal, hogy szépségét dicsérik...” Adorno: *Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie*. [1962–64] Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1997. 21.

² Vö. Ludwig Giesz: *Phänomenologie des Kitsches. Ein Beitrag zur anthropologischen Ästhetik*, Rothe: Heidelberg, 1960. 43–67.

A giccsből csak ettől a második könnycsepptől lesz giccs.”³

Giesz a legértékesebb könyvet írta a giccsről, de alapgondolata, hogy a giccset szentimentális önélevezetként, érzéseink, érzékenységünk élvezetként kell fölfognunk, mégsem kielégítő, noha van valami benne, amit evidensen felismerünk a giccses magatartásban, amely a giccses művek befogadásában megmutatkozik. De ugyanakkor – mint sok fenomenológiai elemzésnek – nincs történelmi dimenziója, nincs a jelenségnek *terminus a quo*-ja, holott a giccsnek nyilvánvalóan vannak történelmi feltételei. Más-különben a szentimentalizmus szinte egész irodalmát giccsnek minősíthetnénk már a maga korában is. Giesz közel került ahhoz, amit másoknál bíralt, hogy átfogó és állandó – antropológiai – létmódnak tekintse a giccset. Másodszor az érzések élvezete reflexív magatartás, de a giccs recepciójától semmiképpen nem lehet elválasztani azt a közvetlen, naiv, reflektálatlan giccsélevezetést, azokat a felfokozott érzéseket sem, amelyek nem kettőzik meg magukat, nem tekintenek vissza élvezettel és meghatottsággal magukra azzal az elégtétellel vagy meglepődéssel, hogy ilyen érzésekre képesek vagyunk. Harmadszor viszont hasonló reflexió a magas művészettől sem idegen, ott is előfordulhat, hogy rácsodálkozunk érzelmeink intenzitására. Nem véletlenül szoktak arról beszélni – igaz, ma ez már jóval ritkább –, hogy valamely jelentős mű vagy annak egy része (teszem azt Dosztojevszkij-nél, Dickensnél, Caspar David Friedrichnél, Csajkovszkijnál vagy Puccini-nál) a giccshatáron mozog.

Am ez szemben áll a giccsről szóló 20. századi irodalom szinte általánosnak mondható felfogásával, amelyet Giesz is oszt, hogy a giccset és a művészetet, az esztétikai beállítottságot és a giccsélevezetést alapvetően meg kell különböztetni egymástól, vagy a giccset a művészetben belüli antiművészetként, a művészet megrontójaként kell felfogni. Még Thomas Kulka 1996-os könyvének is az a célja, hogy a giccset szembeállítsa nemcsak a jó, hanem a közepes és rossz művészettel is.⁴

A század első felében és közepén ennél jóval radikálisabb hangokat hallunk. Naiv dogmatizmussal vezette le a bűnbeesésből a giccset a szerzetes-esztéta Richard Egenter. A Paradicsomban nem volt giccs, az csak az érzékiséggel jelent meg. „Sátán, a hazugság atyja (Ján 8,44) a giccs mestere, aki a világosság angyalának alakjában (2Kor 11,4) a nem éber keresztényt megcsalhatja...”⁵

„A giccs a gonosz a művészet értékrendszerében” – mondta híresen Hermann Broch.⁶ Az esztétikaival szembeállított etikai kritikájában ez olvasható:

³ Milan Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*. Budapest: Európa, 1992. 323. Körtvélyessy Klára fordítása.

⁴ Vö. Tomas Kulka: *Kitsch and Art*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1996. Alapgondolata megtalálható már Kulka korábbi cikkében, vö. Tomas Kulka: „Kitsch” = *British Journal of Aesthetics*, Vol. 28. No. 1. Winter 1988.

⁵ Richard Egenter: *Kitsch und Christenleben*. Buch- und Kunstverlag Abtei Ettal, 1950. 90. Vö. még Egenter: *Kunst und Kitsch in der Literatur*. München: St. Michaelsbund zur Pflege des katholischen Schrifttums in Bayern. O. J. [1958].

⁶ Hermann Broch: „Einige Bemerkungen zum Problem des Kitsches” [1950/51] = Broch: *Dichten und Erkennen. Essays*. Bd. I. Hrsg. von Hannah Arendt. Zürich: Rhein-Verlag, 1955. 307. Vö. Broch: „Das Böse im Wertsystem der Kunst” [1933] = Broch: i. m. 311–350.

„Aki giccset hoz létre, nem kisebb értékű művészetet állít elő, nem olyasvalaki, aki nem képes, vagy kevésre képes, egyáltalában nem értékelhető az esztétikai mércéi szerint, hanem erkölcsileg elvetemült, bűnöző, aki a radikális rosszat akarja.”⁷

A giccs ebben a felfogásban a szép és a jó elválasztása egymástól, ami azt jelenti – ha van szép jó nélkül –, hogy kivonja magát az értékek rendszeréből. Broch fedezte fel, hogy a giccsnek nemcsak esztétikai, hanem morális dimenziója is van, de az ebből levont prófétai átkai túlzók. A *giccsemler* fogalma, amelyet Giesz átvett tőle, szintén túlzás. A józan mértéket Avishai Margalit gondolatmenetében látom, amely szerint a szentimentális érzés morális fenntartások nélküli kiáradása a giccsben torzító módon az emberek ártatlanságának és tisztaságának egyenlőségét sugallja.⁸

A merőben különböző intellektuális háttér ellenére a giccs kultúrkritikai értelmezése összekapcsolja Brochot és Adornót. Wilhelm Müller-Funk kimutatta, hogy mindketten elutasították a giccs definiálhatóságát, a giccset genuin modern jelenségnek tekintették, összefüggésben látták a modern tömegkultúrával. Ismereti értéket és teljesítményt tulajdonítottak a művészetnek, amelynek tagadása a giccs. Ahol a művészet ismeretelméleti funkcióját neutralizálják, ott kezdődik a giccs birodalma. Összefüggést láttak a modern esztétizmussal, valamint a túlzó eszményítéssel, és a giccset kulturális, társadalmi válságtünetnek tartották.⁹

Adorno ezt írta:

34

„A giccs – a művelődésbe vetett hit elgondolásával ellentétben – nem a művészet pusztá mellékterméke, amely a hitszegő alkalmazkodás miatt keletkezett, hanem ott leselkedik a művészetben arra a minduntalan visszatérő alkalomra várva, hogy előugorhasson belőle. Miközben a giccs, akár egy gonosz manó, elszökik mindenféle meghatározás elől – a történeti elől is –, addig a nem létező érzések fikciója és vele együtt ezen érzések semlegesítése tekinthető az egyik legtartósabb ismertetőjegyének. A giccs parodizálja a katarzist. Csakhogy a minőségi művészet is igényt támaszt a fikcióra, amely lényegi számára: idegen tőle, hogy valóban meglévő érzéseket dokumentáljon, vagy pszichikai nyersanyagokat kérődzzen vissza. Hiábavaló arra törekednünk, hogy absztrakt módon jelöljük ki az esztétikai fikciót és a giccs érzelmi limlomjait elválasztó határt. A giccs méreganyagként vegyül valamennyi művészetbe; ma a művészet kétségbeesve törekedik többek közt arra, hogy kimetssze magából a giccset.”¹⁰

Adorno a kultúripar, az autonóm művészettel szembeállított szórakoztatás – mint jól ismert, nála abszolút negatív – kontextusában, annak egyik termékeként beszélt a giccsről, amelyben az öncéllá váló érzéki tetszés, amelyet

⁷ Hermann Broch: „Das Böse im Wertsystem der Kunst” = Broch: i. m. 348.

⁸ Vö. Avishai Margalit: „Human Dignity between Kitsch and Deification” = *The Hedgehog Review*, Fall 2007.

⁹ Vö. Wolfgang Müller-Funk: „Erpresste Versöhnung? Überlegungen zu einer Ethik der Ästhetik nach Broch und Adorno” = Peter Gaitch, Katharina Lacina (Hg.): *Intellektuelle Interventionen. Gesellschaft. Bildung. Kitsch. Für Konrad Paul Liessmann*. Wien: Löcker, 2013.

¹⁰ Theodor Wiesengrund Adorno: *Ästhetische Theorie*. I. h. 355. Teller Katalin fordítása. Vö. még i. m. „Paralipomena”, 466. k.

kulinaritásnak nevezett, együtt jelenik meg nem létező érzések szimulálásával, s ezzel valódi érzések elhallgattatásával. Mindez azonban nem elegendő a definícióhoz – giccsé válhat a befogadás regressziójában jelentős műalkotás is –, és ez különböző teoretikus bonyodalmakhoz vezet, amelyek végén újra meg újra a ráutalás és rámutatás marad. A giccs eszméjét szerinte nem lehet esztétikailag megragadni, mert a társadalmi funkciója a lényeges, az, hogy befogadója helyzetét meghamisítja, egzisztenciáját megdicsőíti, céljait a mese tündöklésében jeleníti meg. „Minden giccs lényegében ideológia.”¹¹

Clement Greenberg 1939-es klasszikus esszéjében szigorú kétsztratu művészeti teret, sőt civilizációt hozott létre, amelyben ami nem avant-garde, az arriere-garde, s ami az utóbbi, az giccs. Beleértette ebbe az egész népszerű kommersz művészetet, de épp annyira a megrekedt, haladni képtelen tradíciót, amit akadémiizmusnak nevezett. Egyenesen a giccs előfeltételének tartotta az érett hagyományt, amelyet az fölhasznál, és hatását imitálja. „Magától értetődik, hogy minden giccs akadémikus, és megfordítva, hogy mindaz, ami akadémikus, giccs.”¹²

E magas színvonalú szigorú ítéletek mellett meg kell még említeni Gillo Dorfles (1910–2018; nem tévedés!) világsikert aratott 1968-as antológiáját,¹³ amely már alcímében jelezte, hogy a giccset egyszerűen a rossz ízléssel azonosítja; érdeme viszont, hogy részleteket publikált Brochtól és Greenbergtől, valamint Ludwig Giesztől is közölt egy tanulmányt, amely éppenséggel megállapította, hogy „sokféle »ócskaság, szemét« akad, amely korántsem okvetlenül giccses, hanem csak egyszerűen ügyetlen, sikerületlen.”¹⁴

A giccset a 20. század (a hatvanas évekig) majdnem egyöntetűen pellen-gérre állította. Ezzel szemben merőben mást hallunk később. Ennek azonban a feltétele egyfajta giccsstudatosság létrejötte, amely a radikális kritika következménye. A fordulat első leírója Susan Sontag nagy hatású 1964-es tanulmánya volt a *camp*ről, amely az „azért jó, mert rémes” egyszerű kép-letével ironikus, reflektált viszonyt hozott létre a giccshez. Hatása valószí-nűleg nagyobb volt, mint kitűzött célja. Az írás gesztusa ugyanis még a szo-fisztikált intellektuelnek, a magaskultúra arisztokratikus képviselőjének paradox szeszélye, rafinált hipersznobizmusa, hogy a tömegkultúra egyes tárgyaiban, a félmúlt giccsseiben fölfedezze a szándéktalan ironiát, az aka-ratlan humort. Ironikus kontextusba helyezi ezeket, abból a nem túl emel-kedett célból, hogy megmutassa a lehetőséget: amin a tömegek – a közvetlen befogadók – sírnak, azon a reflektált befogadó, a campérzékeny csúcsértel-miségi, a dandy a tömegkultúra korában – nevet. „Kőből legyen az ember szíve, ha meg tudja állni, hogy a kis Nell halálát olvasva el ne nevesse ma-gát.”¹⁵ A campérzékenység azonban nem állt meg a hatás e fordulatánál,

¹¹ Theodor Wiesengrund Adorno: „Kitsch” [1932 körül] = Adorno: *Musikalische Schriften V. Gesammelte Schriften Bd. 18*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2003. 792.

¹² Clement Greenberg: „Avantgárd és giccs” = Greenberg: *Művészet és kultúra*. Budapest: BKF, 2013. 20. Józsa Péter és Falvy Mihály fordítása.

¹³ Gillo Dorfles: *A giccs. A rossz ízlés antológiája*. Budapest: Gondolat, 1986.

¹⁴ Ludwig Giesz: „A »giccsember« mint turista” = Gillo Dorfles: *A giccs*. I. h. 149.

¹⁵ Susan Sontag: „A *camp*-ről” = Sontag: *A pusztulás képei*. Budapest: Európa (Modern Könyv-tár), é. n. [1972] 29.

hanem hatott az alkotásra is; létrejöttek az erre az érzékenységre számító termékek. S mi lenne más, mint camp, maga az alapító irat is?

A giccshez való viszonyt alapvetően megváltoztatta ez az új szemlélet. Csak a legalacsonyabban kulturált réteg maradhatott közvetlen viszonyban a giccsel. Nemcsak kiszabadította a kispolgári – vagy oda törekvő – fogyasztók köréből, a giccshez kapcsolódó naiv tudatot a giccs öntudatával váltva fel (mondjuk a legendás, barokk genealógiájú kerti törpe, noha mint az infantilizáló giccs etalonja lepleződött le, idézőjelbe téve megint a kiskertek díszévé válhatott), hanem elkezdődött az idézőjelbe tett – vagy legalábbis idézőjelbe tehető – giccstárgyak, szövegek, zeneművek, filmek, képzőművészeti alkotások, előadások tömegtermelése. A DuMont kiadó jó nevű művészettörténeti sorozatában már a 90-es évek elején megjelent egy giccsművészetről szóló kötet.¹⁶ A pop-art után, mely felszabadította a triviálshoz való viszonyt, ünnepelte a tömegkultúrát, s eddig tabu alatt álló képvilágokat jelenített meg, következetes volt a giccs művészetként való föllépése. Jeff Koons híres műve, az 1988-as *Ushering in Banality* (A banalitás bevonulása), amely egy zöld pántlikás disznót ábrázol, amelyet két oldalról angyalok, hátulról pedig egy tréningruhás fiúcska taszigál előre, beillene a jelenség allegóriájának.

A giccshez való ironikus viszony lehetőségét, amelyet Sontag leírt, és Koons persze – az ironiát hatványra emelve – váltig tagadott, a giccsről szóló korábbi nézetek kizárták. Ha nem elégedtek meg a giccs példáira való szórakoztató rámutatással, az illusztrálással, hanem elméletet alkottak, akkor bármire is helyezték a hangsúlyt – a szépség szertelen hajszolására és a tiszta szépség illúziójára, a hamis álmvilágra, a megkönnyített, lebutított útra a *promesse du bonheur*-höz, a boldogság ígéretéhez, a fetiszizált otthonosságra, a privatizmusra és elszigeteltségre, a magaskultúra hamisítására, igénytelen reprodukálására, akademizált szimulakrumára, a tendenciaművészetre, a szentimentalizálásra, erotizálásra, historizálásra, a banalitásra, trivialitásra és közhelyességre, az édességre, a miniatürizálásra, az infantilizálásra és idillizálásra, a „fenséges” démoniától való megfosztására és háziasítására, a pszeudomítoszra vagy pseudo-transzcendenciára, a funkciótlan dekorativitásra, az olcsóságra, a klisészerűre vagy bármi egyébre –, a giccs önazonossága, kétértelműségtől ment volta érintetlen és érintetetlen maradt. Éppenséggel a giccsre jellemző leegyszerűsítő identifikáció teremtette meg annak a lehetőségét is, hogy a reprodukálásban és a befogadásban jelentős, klasszikus művek (vagy akár természeti jelenségek) is giccsé váljanak. A giccsen fölháborodtak, a giccsset megvetően *kinevették*, alkotóinak tulajdoníthattak pragmatikus cinizmust, de a műnek és hatásának per definitionem nem tulajdonítottak ironiát, legföljebb – mint a dadában, a szürrealizmusban és alighanem jobbadán a pop-artban is, noha toleránsabb módon – ironikus-destruktív szándékkal fölhasználták.¹⁷

¹⁶ Vö. Gregory Fuller: *Kitsch-Art. Wie Kitsch zu Kunst wird*. Köln: DuMont, 1992.

¹⁷ A campfordulat jellemzésére fölhasználtam – némi változtatással – egy korábban írt tanulmányom részletét. Vö. Radnóti Sándor: „Tárgy-elemzés” = *A személyiség burkai. Írások, tanul-*

Logikailag a következő lépés a giccskritika kritikája volt. „A giccs halott, sokáig éljenek a kerti törpék” – hangzik egy cikk címe.¹⁸ A giccs kritikái, elutasító fogalma közép-európai highbrow terméké válik, amely a highbrow művészet, az egységes magasművészet-fogalom tömegeket vonzó kihívói elleni védekezésből keletkezett.

„A tömegkultúra, a trashkultúra és az alacsony kultúra (ha negatív értelemben használják) nyilvánvalóan fenn van tartva azoknak az embereknek, akik nem tartoznak a művelt polgárok közé, a giccs pedig esztétikai hazugság a művészetről (női hangsúllyal) azok szemében, akik ezt »megengedhetik maguknak« műveltségük vagy némiképp emelkedettebb ízlésük révén.”¹⁹

Az embernek eszébe jut Ernst Bloch nevezetes megjegyzése kilencven évvel korábbról, hogy „May Károly egyike a legjobb német elbeszélőknek, s talán valóban a legjobb is lenne, ha nem lett volna szegény, megzavarodott proletár.”²⁰ Karl Mayt a giccsantológiák általában tartalmazzák, de éppen Bloch volt az, aki itt is, másutt is alapvetően megkülönböztette a kalandregényt, kolportázsregényt a giccstől. A kalandregény álma a soha többé mindennap. A végén: szerencse, szerelem, győzelem, de nem gazdag házaszággal, hanem aktív kilépéssel az álmok Keletjébe. A kalandregény őrzi még a lovagregények világát, s a pátoszt a filiszterrel szemben, akinek – mondja Bloch – a sírfelirata már húsz éve készen áll.²¹ Rendkívüli színvonalcsökkenés ehhez képest a posztkoloniális, feminista közhelyek absztrakt, történetietlen – és minden mélyebb elemzéstől tartózkodó – ráolvasása a giccs témájára. A kivétel ezek közül az olyan szellemes gondolatmenet, amely valamiféle biztonságérzet funkcióját tulajdonítja a giccsnek a bizonytalanul váló világban, s a társadalmi beágyazottság hiányának kompenzációját látja a giccs állandóságában; repetitív, minden újítást kerülő, a formulákat és konvenciókat előnyben részesítő jellegével stabilitást kínál a modernitással szemben, s az ismétlődőben a biztonságot és a kényelmet ígéri.²²

*

Vágyunk hát neki újra. Nem fogok a magasrendű aszketikus társadalomkritikai vagy morális felháborodás útján járni, amely a giccshez való viszonyt a múlt század közepén jellemezte, de a giccs politikailag korrekt apológiáját sem kívánom követni, valamint azt sem gondolom, hogy a szabadságtól való félelem legfőbb kifejeződése a giccs. A giccsfogalom mai felbomlása, amely csak részben mutatkozik meg az apologetikában, s még inkább típusainak

mányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére. Budapest: Eötvös Károly Intézet, 2010. 339. kk.

¹⁸ Vö. Eva Londres: „Kitsch is Dead – Long Live Garden Gnomes” = *Home Cultures*, 2006. 3:3, 293–306. Ld. még Justyna Stepień (Ed.): *Redefining Kitsch and Camp in Literature and Culture*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014.

¹⁹ Max Ryyänen: „Contemporary Kitsch. The Death of Pseudo-Art and the Birth of Cheesiness (a Postcolonial Inquiry)” = *Terra Aestheticae* 1. (1) 2018. 83.

²⁰ Ernst Bloch: *Korunk öröksége*. Budapest: Gondolat, 1989. 184. Bendl Júlia fordítása, módosítva.

²¹ Vö. Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1959. 416. kk.

²² Vö. Sam Binkley: „Kitsch as a Repetitive System. A Problem for the Theory of Taste Hierarchy” = *Journal of Material Culture*. 2000. SAGE Publications. Vol. 5 (2): 131–152; vö. C. E. Emmer: „Kitsch against modernity” = *Art Criticism* Vol. 13. No. 1. (1998) 53–80.

már-már beláthatatlan multiplikálódásában,²³ összefügg az egységes művészetfogalom felbomlásával. Ám ebből nem vonom le azt a radikális relativista következtetést, hogy a felbomlás mindegyik részeleme partikuláris szubkultúrák ízléspreferenciáit jelölné, amelyeknek megítélése kívül esik bárki kompetenciáján. Összemérhetetlen ízléskultúrákról beszélnek. Ennek a véleménynek az alapképlete, hogy a magaskultúra szubkultúrájának bennszülöttje nem jogosult a tömegkultúra szubkultúrájában előtt fensőbbsegesen elítélni. Az ilyen ítélet valóban a fölényeskedő elitizmus veszélyével jár, ám mindazonáltal a magaskultúra és a tömegkultúra megkülönböztetését érvényesnek tartom, csakhogy nem szociológiai fogalomként, hanem olyan dinamikus módon, amelyben a „magas” és az „alacsony” tartalma állandóan változik. A „magasnak” van ugyan viszonylag állandó készlete a klasszikus művészetben, de – különösen a jelenből – bármikor és bárhonnan új tartalmak jelenhetnek meg. Ám ez kevésbé is érinti alábbi vizsgálódásomat, amely a giccs geneziséét próbálja meg leírni. Ez pedig a történet másik végén ment végbe, és szorosan összefüggött az egységes művészetfogalom keletkezésével, a magaskultúra megszületésével. Nem tartom feladatomnak a giccs minőségi deficitjének állandó hangsúlyozását, viszont föl kívánom tárni – hogy úgy mondjam – előkelő rokonságát.

Mindez pedig úgy függ össze a táj/természet problémájával, hogy meggyőződéseim szerint a giccs keletkezésének egyik döntő feltétele az a modern megkettőződés, amelyben a természeti világ elkülönült a történelmi-társadalmi világtól, vagy megfordítva. A giccs genezise összefügg azzal, hogy az egész (természeti-társadalmi-történeti) emberről leválasztották és idealizálták a természeti embert. Összefügg a „szív” emberének elkülönítésével és abszolutizálásával, s a másfajta emberrel, az „ész” emberével, a társasági és társadalmi emberrel való szembeállításával. Ugyanígy az elkülönített természet képe, a táj, mind a közvetlen élményben, mind a tájképben, tájkiállításban mindig magával hozza a giccs lehetőségét.

„Vannak az életünkben pillanatok, amikor egyfajta szeretetet és megindultsággal elegy tiszteletet érzünk a növényekben, ásványokban, állatokban, tájakban megpillantott természet, s hasonlóképp a gyermekekben, a falusi nép és a régi világ erkölceiben élénk táruló emberi természet iránt – és pedig nem azért, mert kielégíti értelmünket vagy ízlésünket (gyakran mindkettőnek épp az ellenkezője történhet), hanem pusztán azért, mert természet.”²⁴

Ezek a sorok Schiller tanulmányának bevezető mondatai, amelyeket most a giccs elvi lehetőségére vonatkoztatok. Először is feltűnik, hogy felsorolása, ha a művészetek tárgyaiként vagy témáiként fogjuk fel őket, szinte katalógusát adja annak, amit később a giccsként értékelt művek kiaknáztak (táj, gyermek, állat, a paraszti világ és más, természeti népeknek vagy régmúlnak felfogott „egzotizmusok”). Ez mindig a társadalmi étellel vagy

²³ Vö. Eric Anderson: „Sealing the Seas of Cheese” = *Contemporary Aesthetics* Vol. 8. 2010.

²⁴ Schiller: „A naiv és a szentimentális költészetről” = Schiller: *Művészetfilozófiai írások*, i. h. 261. Papp Zoltán fordítása.

a jelenkori társadalmi étellel szembeállított természet, természetesség. Másodszor a külső természet ilyen felfogása mellett megjelenik a konstansnak tekintett emberi természet eredeti felépítésének szembeállítása azzal, amivé a társadalmi ember a természettől való elidegenedése során lett. Harmadszor, Schillernél e passzusban föltűnik még egy fölismerés, hogy a pillanatszerűen előbukkanó érzéskomplexum, a szeretet és megindult tisztelet, amelyet a pusztta természet kivált, egyben kihívhatja szellemünket és provokálhatja ízlésünket. A szentimentális érzelmi reakció nemcsak a racionalitással lehet diszharmóniában, hanem az ízlésben megtestesülő kultúrával is.

Erre persze a tudománykritikus és kultúrkritikus Rousseau válasza az lenne, hogy így is kell lennie, hiszen mindkettő annak a társadalmi természetnek a terméke, amellyel az eredeti természet szemben áll. Ez az ellentét, amelyen Rousseau nagy felfedezései alapulnak – nem túlzás a történelem és a társadalom felfedezéséről beszélni –, egyben megteremtette az általános kultúrkritika alapjait is.

„Ennek a könyvnek – írta Rousseau az *Új Héloïse* előszavában – nem az a célja, hogy a nagyvilágban keringjen; csak nagyon kevés olvasó számára íródott. Az ízlés embereit a stílus fogja visszarettenteni, a komoly embereket anyaga rémíti majd meg, s akik nem hisznek az erényben, azok számára az ábrázolt érzések tűnnek majd természetellenesnek. Nem tetszhet a jámboroknak, a libertinusoknak, a filozófoknak, megrémíti a gáláns hölgyeket és megbotránkoztatja az úrinőket.”²⁵

E jóslat, mint közismert, megbukott: a *Júlia, avagy az új Héloïse* (eredeti címe: *Két szerelmes levelei egy kisvárosból, az Alpok lábánál*²⁶) a század legnagyobb könyvsikere lett, 1761-es megjelenésétől a századfordulóig hetven új kiadást ért meg; lefordították a legtöbb európai nyelvre. A könyv olvasói részben felismerték saját szenvedélyeiket, részben megformálták azokat a regény alapján. Az új műforma, a regény hatalmas sikere volt ez, méghozzá azon a módon, amelyet később a korai hangosfilm és még a televíziós regény is megismételt, hogy a stilizációt elnyomta az „igaz történet”. Nem véletlen, hogy Rousseau párbeszédes második bevezetőjében nem volt hajlandó nyílt választ adni története fiktív vagy valóságos voltára. Rousseau *Vallomásai* a tanú rá, hogy a könyv afféle életmód-tanácsadóként működött, noha maga Rousseau az ilyen olvasók többségével szemben bizalmatlanságot táplált. A koronatanú azonban Jean Ranson La Rochelles-i kereskedő levelezése – méghozzá nem is Rousseau-val, hanem a kiadójával –, aki a soha nem látott „l’Ami Jean-Jaques”-ot legközelebbi barátjának tekintette, és saját életében híven követte az *Új Héloïse*-t, ahol tehetete.²⁷

²⁵ Jean-Jaques Rousseau: „La nouvelle Héloïse” = Rousseau: *Œuvres complètes II*. Paris: Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1961. 5. k.

²⁶ Az Alpoknak ekkor már kultusza volt, s Rousseau választásának korántsem csak az az oka, hogy genfi polgár volt. Albrecht von Haller már 1732-ben publikálta európai sikert aratott hosszú költeményét, a *Die Alpent*.

²⁷ Vö. Robert Darnton: „Readers Respond to Rousseau: The Fabrication of Romantic Sensitivity” = Darnton: *The Great Cat Massacre and other Episodes in French Cultural History*. New York: Basic Books, 1984. 214–256.

Rousseau regénye új érzések rendkívüli erejű és hatású kidolgozását szolgálta, amely a 18. századi modern szubjektum, a self legerőteljesebb megjelenítését képviselte. Mindez a természetérzés radikális megújulásával állt összefüggésben. Charles Taylor írta, hogy Shakespeare természetképei a kifordult természetet hozták összefüggésbe az emberi drámával.²⁸ Ahogy – hozzátehetjük – Poussin tájképei is. A 18. századi visszatérés a természethez normatív, amely a kifordult emberi társadalmat szembesíti a természettel.

Az *Új Héloïse* ezzel nyert a maga korában, s ugyanezzel veszített később. Ma már nehezen olvasható mű, amelyről Simon Schama azt írta, hogy „talán a legbefolyásosabb rossz könyv, amit valaha is írtak”.²⁹ A regény első könyvét, a szerelmi levelezést, letakarva a szerzőt, alighanem sokan giccsnek tartanák. Az érzelmek szabad kiömlésével szemben, amelyet a későbbiekben az erény kontrollál, a tendenciairodalom didakszisiát érezzük. Nagyon érdekes filozófiailag, de nagyon érdektelen művészileg. A belőle nyíló lehetőségeket Németországban valószínűsítették meg. Goethe a rendi különbség kínjait és a *ménage à trois*-t a *Werther*-ben elevenítette föl, a kis Marcellin életveszedelmét (vízbe esik), akit édesanyja, Julie megment, de saját élete árán, a *Vonzások és választásokban* a kis Otto vízbe fulladásával követte (egyiken sem nevetünk), és a Wilhelm Meister titokzatos toronytársaságának mintája Wolmar, Julie férje, az ő jóindulatú beavatkozásaival az emberek életébe. Bárhogya is legyen, a Rousseau-tól származó hatások ezekben a művekben nagy művészetbe integrálódtak, amelyek – ellentétben forrásukkal – kiállták az idő próbáját. Másfelől éppoly nyilvánvalóan Rousseau regénye a mintája, némi Werther-hatással vegyítve, Heinrich Clauren (1771–1854) *Mimili* című művének (1815/16), amelyet joggal tekintenek az első irodalmi giccs-regénynek egyikének.³⁰

A kétféle természet, a külső és a belső fölfedezése, a társiaságtól való elkülönítése és egymással való összekapcsolása, a most megjelenő magányos viszony a természethez, a természet *kivonása* a civilizációból, a természetesség és ártatlanság kultusza, a bensőség rendkívül erős érzelmi artikulációval való kidolgozása (de nem a protestáns önmegtagadás formájában, hanem erős affirmációként, patetikus érzelmességgel), hangsúlyozása és a tájban való tükröztetése, az érzések, érzelmek homogenizálása és hierarchikusan a ráció fölé rendelése: mindez föltétele volt a giccsnek, amely aztán a szentimentális érzés aránytalan túlhangsúlyozásával és ugyanakkor klisészerű kiüresítésével lépett föl.

Ám ez a föltétel, noha sarkalatos, még nem volt elegendő. A művészet életében is alapvető változásoknak kellett bekövetkezni.³¹ A művészet fogalmának 18. századi egységesítése és a magas művészetek elkülönítése létrehozta

²⁸ Vö. Charles Taylor: *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989. 299.

²⁹ Simon Schama: *Landscape and Memory*. London: Fontana Press, 1996. 481.

³⁰ Vö. Walther Killy: *Deutscher Kitsch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 19622.

³¹ Mathei Calinescu joggal állította, hogy a giccs a modernitás egyik arca. Vö. Calinescu: *Five Faces of Modernity. Modernism – Avant-Garde – Decadence – Kitsch – Postmodernism*. Durham: Duke University Press, 1987.

a művész és a művészet olyan képzetét, amelyben magát a műalkotást is elsősorban érzelmi gesztusnak lehetett tekinteni. De ennél többről is szó volt, az autonómiaigényét bejelentő művészet azt ambicionálta, hogy az élet vezető ereje legyen, hogy az élet minden területét esztétizálja, s a felvilágosodás eszavallásával szemben megjelenítse a szépségvallást, a művészetvallást, melynek végső konzekvenciája a giccs. Mivel ezt átfogóan a romantika fejezte ki, ezért nem jogtalan, hogy Hermann Broch a giccset a romantika szelleméből eredeztette. Ahogy minden köznapi kopuláció a csillagszférába emelkedik, Trisztán és Izolda-esetté változik, ugyanúgy minden műalkotás magát a Szépséget hozza létre. „A Szépség istennője a művészetben a giccs istennője.”³²

A művészet történeti tudattal való szemlélete visszahozta, aktualizálta a történelmi stílusokat. De ez alapvető változást hozott.

„A stílus többé nem valamely adott, követhető tartalom ábrázolása, hanem egy közös mértékkel nem mérhető szubjektivitás »kifejezés-kényszerek«. A fémvirágok, mint a vágy képei az első nyomai annak a stílus-akarásnak, amelyek a mindennapi közönségességét a mesterkélttel akarják meghaladni...”³³

A stílus addig az egyes korszakok kevésbé tudatosított konvenciója volt, most mintegy horizontálisan tudatosult, legyezőszerűen kitárult, és a historista stíluspluralizmus készletet kínált a legkülönbözőbb ízlesek és hangulatok kielégítésére. Ez egyben – a most keletkező múzeumok világával párhuzamban – lehetőséget adott a hegeli felismerés gyakorlati átélésére, hogy a műalkotások jelentésteli képződményekként korszellemeket őriznek meg; az ember bennük ismeri fel a maga történelmileg változó szellemét. A görög templom mint a múzeumépület stílusa, a parlamentek, egyetemek, kastélyok, templomok neogótikája, a zsinagógák mór stílusa, a reneszánsz lakópaloták egyben bizonyos funkcionális, emlékeztető szimbolikával ruházták fel ezeket a föltámasztott stílusokat. Az enteriőrben ez a funkcionalizmus már nem működött, s a tisztán érzelmi, hangulati cél előhívta a giccset.

„Hessel »a rossz ízlés álmodozó koráról« beszél. Igen, ez a kor álmokkal volt berendezve, álmokkal volt bútorozva. A stílusok változása, a gótikus, a perzsa, a reneszánsz stb. azt jelentette, hogy a polgári ebédlő interieurjébe becsúszott Cesare Borgia ünnepi csarnoka, a háziasszony budoárjából gótikus kápolna lép ki, a házigazda dolgozószobája irizálva egy perzsa sejk helyiségévé tűnik át.”³⁴

Celeste Olalquiaga, egy Benjamin-követő szerző, Benjamin beszámolóját a szobabelsőben miniatürizált és muzealizált egzotikus történelmi stílusokról, amelyek maguk is a mást, a polgári berendezkedéshez képest a természetit jelképezték, kiegészíti a 19. századi enteriőr elkötelezettségével a naturáliák iránt, amelyek a polgári szobabelsőben melankolikus

³² Hermann Broch: „Einige Bemerkungen zum Problem des Kitsches” = Broch: *Dichten und Erkennen*. I. h. 303.

³³ Wolfgang Iser: *Walter Pater. Die Autonomie des Ästhetischen*. Tübingen: Max Niemeyer, 1960. 71.

³⁴ Walter Benjamin: *Das Passagen-Werk*. 1. Band. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1982. 282. Vö. még Martin Blobel: *Polis und Kosmopolis I. Nachrevolutionärer Totenkult und Politikbegriff in Benjamins frühem Passagenwerk*. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1999.

és nosztalgikus giccsé változtak. A természet szerepe a kultúrában annak ellentétéként a nem problematikus egész, amely a szobabelsőben organikus ornamentika formájában jelent meg. Az első világkiállítás egész programjában feltűnt a kivételes érdeklődés a természet iránt, és a félelem az organikus világ eltűnésétől. A kultúrában létrejött szakítás a szerves történelmi hagyomány folytonosságával (amelynek egyik jele a hagyományok megsokszorozódása volt a stíluspluralizmusban) mintegy kompenzatorikusan fölerősítette az organikus természet állandóságának jelentőségét. Ez az érzés sülyedt le a divatba, a lakberendezésbe, a különböző gyűjtési hóbortokba és szuvenírekbe is, és jelent meg a giccsben. Az 1860-as években egész madarak tűntek föl a kalapokon. Japánból aranyhalakat exportáltak. Elterjedt a pteridománia, a páfránygyűjtési szenvedély. Üveg papírnehézékeket gyártottak, benne virággal, s a hasonló úti emlékeket fel lehetett rázni, hogy hulljon benne a hó. Mindenütt a természet tárgyiasítása mutatkozott meg vágytárgyként. Ezt támadta a modernizmus.

„...a század közepén aligha volt olyan középosztálybeli szalon Angliában, amelyben nem lehetett akváriumot, páfrányterráriumot, lepketárlót, szárított moszatot vagy abból készült képek gyűjteményét, kagylókollekciót vagy a természetrajz iránti ízlés más bizonyítékát találni.”³⁵

A romantikával – mondja Olalquiaga – a természet az emberi érzelmek szinonimája lett.³⁶

42

Mindez mérhetetlenül megnövelte a hitet a művészet, a műalkotás, a művészi elrendezés, a művészi látásmód hatékonyságában és jelentőségében, sőt kiterjedt az életművészetre, az életvitel művészi megalkotására (a bohém, a dandy, a flâneur), s éreztetette hatását olyan új, kevésbé egyedi magatartásformákra, mint a (polgári) utazó, a turista és a kiránduló.³⁷ A művészeti autonómia eszménye létrehozta a maga szélsőségét, az esztétizmust, illetve a *l'art pour l'art*-t, amely abszolutizálta a művészetet, s valamiféle létrendi elsőbbséget kölcsönzött neki. Wolfgang Iser jegyezte meg fontos korai könyvében, hogy míg a 18. században és a 19. században Ruskinig nem ismerték a közlés és a kifejezés közötti esztétikai differenciát, addig Walter Paternél az utóbbi önállósult és a bensőség megalapozójává vált. A kommunikatív karakter csökkent, a kifejezés a lélek önkifejezése lett. A világra vonatkozott, de mint annak korrektúrája.³⁸

A giccs a művészet e 19. századi hipertrófiájának élőködője. Azért nem lehet egyszerűen az alacsony kultúrába, a szórakoztatóiparba sorolni, mert öntudatában mindig őriz valamit a magaskultúrából, érzelmi felfokozottságában egy alternatív világot, a szépség és a boldogság ígérletét (vagy a fenség hősies rettenetét).

³⁵ Lynn Barber: *The Heyday of Natural History, 1820–1870*. New York: Doubleday and Co. 1980. 13. Idézi Celeste Olalquiaga: *The Artificial Kingdom. On the Kitsch Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002 [1998]. 50.

³⁶ Vö. Celeste Olalquiaga: i. m. 136. k.

³⁷ Vö. Rebecca Solnit: *Wanderlust. A History of Walking*. New York: Penguin Books, 2000.

³⁸ Vö. Wolfgang Iser: *Walter Pater*. I. h. 35. és 37.

„De miért nem mondjuk őket egyszerűen közhelyesnek, elcsépeltnek? Azért, mert mindig van bennük valami érték közvetítés, a kulturáltság, a jólneveltség közvetítése, és ez éppen egy esztétikai minőségen keresztül tárul fel előttünk: általában az egyik olyan esztétikai minőségbe van beleágyazva, amelyek talán a legtöbbet vesztett presztízsből az elmúlt kétszáz évben: az idillbe.”³⁹

Még a leghitványabb turisticcs, a kagyló, amely titokzatos módon a tenger hangját hallatja, vagy a bűvös Velence szó van ráírva, s ráfestve egy gondola, metamorfózison megy keresztül, míg eljut az árustól, ahol százával árulják, egy vitrinig, ahol örök és egyedi emlékké változik.

Van itt azonban egy kérdés, amelyre válaszolni kell. A művészet abszolutizálása szakított a mimézissel a kifejezés kedvéért. Ugyanakkor a giccsel kapcsolatban az az intuíciónk, hogy jellegzetesen mimetikus. Itt valóban használható Greenberg *arrière-garde*-fogalma. A giccs, miközben átveszi a művész és a művészet abszolutizált fogalmát, nem veszi át az újítás ehhez tartozó kötelezettségét, nem igényli magának a kreativitást, hanem ismételi: mindig korábbi korszakok stílusát utánozza.

„A giccs *utánzó*: megpróbál olyan esztétikai élményt nyújtani – vagy inkább úgy tesz, mintha olyan élményt nyújtana –, mint egy valódi műalkotás. Ezt azzal éri el, hogy a magas művészet legismertebb, mindenki számára érthető mintapéldáinak legmegszokottabb, közös ábrázolási és stilisztikai konvencióit alkalmazza. (Mindenekelőtt a magas művészet jól bevált, konzervatív kánonjától való hangsúlyos, nyomatékos függése különbözteti meg a tömegművészettől.)”⁴⁰

Ezek a konvenciók általában mimetikus jellegűek. A giccsór tehát egyszerre gondolhatja, hogy a természetet és a magas művészetet utánozza. Törekvése kétirányú: a művészet csodájával jeleníti meg elsősorban a természetet (a tájat, a virágokat, a női meztelenséget, a gyermeket, az állatokat, a természetinek tekintett népeket, például parasztokat, cigányokat stb.), s ugyanakkor az élethűséget, a megszólalásig hasonlót ambicionálja.

A giccs manójellegéről azonban, amiről Adorno beszélt, itt sem szabad megfeledkeznünk. Amikor Komar és Melamid szatirikus céllal megfestette kiértékelt kérdőívek alapján az amerikai nép „most wanted” képét, akkor majdhogynem klasszikus giccs került ki a kezük alól: verőfényes folyópart kiránduló családdal, szarvasokkal (a háttérben feltűnt még George Washington is). De ami érdekes, hogy a „least wanted” kép is giccsé vált, mert az absztrakt képnek is lehet giccsváltozata, és az ellenérzés is elég erős érzelem a giccses érzelmi telítettséghez.

A giccs tehát rendkívül szoros összefüggésben van a művészet modern felfogásával, státuszával, komplikációival. Norbert Elias egy korai, sajnos csak vázlatos írásában egészen odáig megy, hogy a 19. századi művészet stí-

³⁹ Seregi Tamás: *Művészet és esztétika*. Szeged: Tiszatáj könyvek, 2017. 35.

⁴⁰ Márkus György: „A kultúra útjai. Az előkelő kultúrától a magaskultúráig, a népszerű kultúrától a tömegkultúráig” = *BUKSZ* 2016. ősztél, 135. Erdélyi Ágnes fordítása. Sam Binkley ezt a következőképpen jellemezte, pozitív felhanggal: „A giccs repetitív minősége kulturális tárgyak zárt kozmológiáját egzisztenciális biztonsággal ruházza fel, amelyből az újdonság és az újítás biztonságosan ki van zárva.” Sam Binkley: „Kitsch as a Repetitive System” = i. h. 145.

lusának elnevezésére – amely az udvari stílusok helyét a kapitalista-ipari polgárság stílusával váltotta fel – egyenesen a giccsstílust javasolja, arra emlékeztetve, hogy kezdetben a legtöbb stílusfogalom nem volt pozitív. A formabizonytalanságra utal ezzel, amely még a legnagyobbakat sem kerüli el. A giccs negatív értelemben nem az alkotókon kívüli ellenfél, hanem hozzájuk tartozik. Tapogatózva keresnek újat, az ízlés tisztátalanná és süketté válik.

„Ebben a tapogatózásban, a színvonal és színvonaltalanság egymásmellettiségében és egymásba olvadásában, nemcsak különböző, hanem gyakran ugyanazokban az emberekben, egészen nyilvánvalóan megmutatkozik a formaadás megváltozott szerkezete. A formátlanlanságba tévedés most a legerősebb alakok számára is állandó, heveny veszélyt jelent.”⁴¹

A legnagyobbak is – mondja Elias – közel állnak a giccshez: Heine, Victor Hugo, Wagner, Verdi, Rodin, Rilke. Látható, hogy Elias véleménye hasonlít Brochéhoz, azzal a jelentős különbséggel, hogy nem egy egészen szélsőséges erkölcsi vádat jelent be a giccsel szemben, hanem szociológiai-esztétikai magyarázatot ad, amely abban az értelemben meggyőző, hogy a szilárd stiláris konvenciók felbomlásával minden művészet problematikussá vált, a megalkotásnál sokkal szélesebb feladatot jelentett a művésznek, s feltűnt egy modern jelenség, az ízlésbizonytalanság.

Noha a giccs ízléstelen, az ízléstelenség jóval nagyobb terület, mint a giccs. Egyetlen példával élve, Johann Joachim Kändlernek (1706–1775), a meissenai porcelán vezető tervezőjének van egy *Dukatenscheisser* (Dukátszaró) című figurája, akinek fenekéből az üritkezés guggoló helyzetében egy pénzérem kandikál ki. Egy példányát nemrég kaptam meg ajándékba, miután egy környékbeli régiségboltban fölfedeztem. Régi népi tréfát vagy álmot jelelt meg. Tévedések elkerülése végett: nem a téma ízléstelen. A késő gótikus goslari *Dukatenmännchen* sokkal brutálisabb mind az erőfeszítés ábrázolását tekintve, mind pedig abban, hogy az emberke fenekéből kibukkanó dukát mellett a valóságosan megjelenített fekáliában (vulgo szarkupacban) is vannak már pénzérmek. Ez azonban a bahtyini népi nevetéskultúra tipikus alkotása, amely ellensúlyozza az *abundantia*, a bővelkedés emelkedett allegorikus épületszobrát a kis figura fölött. A rokokó változat éppen brutalitásának hiányával válik ízléstelenné. Abban, hogy a lovag (más variációban az ifjú vagy a kertész) végtelenül kecsesen guggol, s ahogy jobb kezét bájosan arcához simítja, megidézve a gondolkodó melázás gesztusát, miközben parókája hullámai és felsőteste öltözeke is a lehető legrendezettebb, semmi sem utal a lemeztelenített altestében történetekre. Ez azonban bizarr tréfa és semmiképpen sem giccs, annál is kevésbé, mert a giccs idealizáló világa minden ilyen alantas dolgot eltöröl, s – ahogy Kundera írja – „a giccs a szar abszolút tagadása”.⁴²

Az ízlésbizonytalanság, amely – mint látjuk – már a rokokóban megjelent, mindazonáltal táptalaja a giccsnek. Elias szerint ami eddig a jó társaságban hagyományozódott, a teljes társadalom polgáriasodásával megszűnt, s taní-

⁴¹ Norbert Elias: *Kitschstil und Kitschzeitalter* [1934]. Münster: LIT Verlag, 2004. 7. k.

⁴² Milan Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*. I. h. 320.

tással kellett továbbadni az ízlést, specialistái jelentek meg. A giccs annak a feszültségnek a kifejeződése, amely a specialisták gazdagon kiképzett ízlése és a tömegtársadalom bizonytalan ízlése között fennállt.⁴³

Magukban nem bízó (máskor meg éppen a magukban túlzóan bízó) jelentős tehetségek ezért produkálnak olykor olyan műveket, amelyek vagy gicscsések, vagy később veszedelmesen közel kerülnek a giccshez. Számomra a legnyilvánvalóbb korai példa Caspar David Friedrich, akinek *Tetscheni oltárképe*, rettenetes keretével, ötös dicsfény sugarával, ember által el nem érhető sziklacsúcson emelt feszületével a vallásos giccs egyik modellje lett. Basilius Ramdohr (1757–1822), akit a művészeti haladás konzervatív ellenfelének szokás felfogni, s alighanem az is volt, mégsem jogtalanul írta, hogy ez a kép éppen tehetsége révén a közeledő barbarizmus jele. „Vajon szerencsés gondolat a tájképet egy meghatározott vallásos eszme allegorizálására vagy akár csak az áhítat fölkelésére használni?”⁴⁴ Valóban: a táj hangulatával a vallásos érzést kikényszeríteni: giccs. A *Vándor a ködtenger fölött* című másik híres Friedrich-kép, amelyben a háttal álló patetikus alak azonosul a fenséges természeti látvánnyal, s a kép szinte érzelmi terrort gyakorol a nézőre, számomra a heroikus giccs előképe. A giccs ugyanis nemcsak a szépség, hanem a fenség érzelmi abszolutizálásában is megjelenhet.

Mindezek a fenti fejtegetések arra lyukadnak ki, hogy ahogy a giccses magatartás a gazdag, kifinomult érzelmi élet, a természetesség paródiája, úgy a giccsmű a modern magas művészet parazitája, amely erőteljes szentimentális felfokozottsággal ad közhelyes, sablonszerű változatokat a magas művészet témáira. Ezért csökkent a jelentősége a magas művészet és a tömegművészet különbségének relativizálódása után a múlt század hatvanas éveitől. De amikor megállapítjuk, hogy a giccs genezisének három feltétele a külső természet önállósulása, a belső természet kidolgozódása (az individuális érzelmi világ emancipálódása) és a magas művészet modern fogalma, paradox módon egy negyedik feltételt is meg kell említenünk, amely maga a tömegkultúra. Valóban, az ipari forradalom által lehetővé vált tömegtermelés, amely olcsón tudott piacra dobni giccstermékeket, valamint az a kulturális és ízlésbizonytalanságban élő tömeg, amelyet szintén ez a forradalom hozott létre, hogy most e termékek befogadjává válják, alapvetően hozzá tartozott a giccs történetéhez.

⁴³ Vö. Norbert Elias: i. m. 25. Larry Nachman a *Salmagundi* giccsszimpoziumán arról beszélt, hogy a giccs akkor jelenik meg, amikor a hagyományt lerombolják. *Salmagundi* No. 85–86 (Winter-Spring 1990).

⁴⁴ Basilius Ramdohr: „Über ein zum Altarblatt bestimmtes Landschaftsgemälde von Herrn Friedrich in Dresden, und über Landschaftsmalerei, Allegorie und Mystizismus überhaupt” = *Zeitung für die elegante Welt*, Berlin, 12. 1809. jan. 17., 95. https://books.google.hu/books?id=K41EAAAACAAJ&pg=PA37&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false

Nyomornegyedóra

Történetek a gyámságos időkből –
Köszönjük neked, Nicolae

Volt egy május elseje

Apám apja, az én nagyapám kisiparos volt (épületesztalos), többször elvetették az iparát, a műhelyét, az én gyerekkoromban neki mindig költöztetnie kellett a műhelyét meg a családját. Fűrészgép, gyalugép, gyalupadok, esztergapadok, falcoló. Két költözésének a részleteire is emlékszem, az egyik épület még áll Váradon a mai nagypiachoz közel. Ő így énekelt: *Itt van május elseje, énekszó és gyász köszönti őt, tralla, lalala tralla.*

Rendszeresen járt hozzá a halas, az utolsó műhely udvarába, Gilányiban. Egyszer akkora harcsát hozott, hogy a farka (a hal farka) lelógott a gyalupadról, ahol súrolókefével próbálták megtisztítani. Éppen arra felé tekergettem. Egy gyalupad csaknem két méter hosszú volt már akkor is, az én lábam, ha jól emlékszem, nem lógott volna le róla.

46

Apai nagyanyám kiválóan főzött és süttött (nem úgy, mint a másik, az anyai, aki csak befőzni tudott, meg lekvárt készíteni szilvából), de nem szerettem ott lenni, mert volt egy kedvenc unokája. Nem én voltam az, és ezt ki is mutatta, hanem a Pityu. (Aki később ellopta az apja Trabantját, és elütött egy vele egykorú gyereket, akivel azután életük végéig ugyanabban az utcában laktak.) Trabant nem sok volt Romániában, Daciákkal voltunk tele, de nagybátyám, a nagypofájú Pista bácsi mindenben különlegesnek akart látszani. Géplakatos-mestersége volt, állandóan szerelt valamit motorolajos kezeivel az utcában, mindenbe belenyúlt, ami gép. Régiségeket, régi fa- és porcelántárgyakat, később ki is derült, értékes festményeket gyűjtött szenvedélyesen, mindent felvásárolt, ami megtetszett neki. Képzetlen, de rendkívüli érzékkel megáldott műgyűjtő volt, amit a hozzá látogató hivatásos budapesti művészettörténészek is értékelték. Bútorainak, műtárgyainak szobát rendeztek volna be a budapesti Iparművészeti Múzeumban, de ő az akkor regnáló kormány képviselőivel (kilencvenes évek közepe) nem volt hajlandó tárgyalni. A nagyváradi miniatúrfestő Balogh István munkáiból neki több volt, mint a megyei múzeumnak, amelyik gyűjtötte. Volt egy Szőnyije is.

Hozatott hát magának az NDK-ból egy Trabantot.

Pista bácsi, apám húgának a férje, Pityu unokatestvérem apja, apám sógora független, szabad embernek tartotta magát, és sohasem vonult. Sem május elsején, sem augusztus 23-án. Én imádtam vonulni. Boldogság volt találkozni évente apám ismerőseivel, kollégáival, talán barátai is voltak közöttük, akikkel csak az előző május elsején találkozhattam. Minden felnőttöz tartozott legalább egy gyerek, két gyerekhez is legalább egy felnőtt, férfiak.

A nők, az anyukák mintha máshol, más utcákban vonultak volna fel, sikátorokban, ki tudja hol, város melletti legelőkön. Szóval anyákat, boldog anyákat nem lehetett látni felvonuláskor. Egyszer annyira belefeledkeztem a felvonulásba, hogy a Török Ignác utcában (ma – már, akkor is – Progresului) a belváros felé menet nekifutottam egy (platán)fának, és az alig több mint féléves órám, amit születésnapomra (szeptember 9.) kaptam, ripityára tört. UFA (úefa), NDK-s óra volt természetesen. Kilenc-tizenkét éves lehettem, hát persze hogy sírtam, de a felvonulást akkor, abban az évben sem hagytam ki. A fát pedig ma is meg tudnám mutatni, meg is nézem magamnak, ötven év után is, amikor arra járok, most már külföldről, minden kivételes alkalmmal. Csak a házak tűntek el, majdnem jó város, mert ugyan a házak nem, de a fák a Török Ignác utcában (ma is Progresului) megmaradtak.

Természetes érzékkel tudtam (!), hogy normális dolog megünnepelni a munka ünnepét. Az egyik legnormálisabb, hiszen ott van a nagyapám, aki énekelve ünnepli: *Itt van május elseje, énekszó és gyász köszönti őt. Tralla, lalala tralla*, vagy így: *Tírrá tárrára tirá*.

Munkás és munkáltató volt, amíg hagyták. Miért foglalkozott volna a hatnapos munkahéttel meg a nyolcórás munkanappal, a kötelezően kiadandó szabadságokkal, amit adni is meg kapni is kell? Kellett volna.

*

Ha egyszer együtt mehetnénk, a fiamnak mondom, Váradra, megmutatnám neked az utolsó előtti műhelyt, a nagyapámét. Esetleg el is énekelhetnénk azt a dalt, éljen május elseje. Be lehetne kukucskálni megint. Legutóbb még voltak ott munkapadok: gépek, és népek maradékai, ócska ruhadarabok harminc vagy ötven év után. Mellette van a Lemnul (magyarul: Fa) szövetkezet, ahol apám dolgozott. Így hívták a kezdetekben: Lemnul Szövetkezet, aztán Coopertiva Lemnul lett.

Úgy jött létre, hogy az akkori iparosok a negyvenes évek legvégén vagy talán az ötvenes évek legelején összerakták, oda vitték be a szerszámaikat, gépeiket. Összerakták az államnak azt, ami a sajátjuk volt, de ekkortól már az övé, ha a szövetkezeté is, az államé lett. Ettől lett szövetkezet meg állami. Nem csak ők, hanem a többi tehetős kisiparos is berakta azt, amije volt más-más iparágban. A cipész a ragacsot, a nyomdász a festéket, a kéményseprő a kormot. A Nagy, a Kiss meg a Kovács, na és apám apja, a Papp is a fia nevében. Románok akkor még nemigen voltak Nagyváradon, csak kommunisták, egyre többen. Akik beraktak, nem voltak párttagok, talán egyikük sem volt az, de a jövőben és a jövőjében hitt mind, a saját jövőjében mindenki, Váradon is, magyar és az a kevés román, ha kicsit vagy nagyon félve is. Főleg a magyarok bíztak. És féltek a múltjuktól.

A hatvanas években már nagyfiú voltam, fizetésnapokon meglógtam az iskolából, álltam a kerítés előtt, apám kihozta a fizetését, borítékban a kezembe nyomta, hogy már aznap, mielőtt ő hazaérne, legyen ételre (kajára) pénz, és másnapra neki is csomagolnivaló. A kölcsönkértet is visszafizettük minden hónap elején. Különösen tavasszal, nyáron és ősszel, amikor már nem maradt semmi a disznótorosból. Nem egyedül álltam ott, sokan álltunk, és

mind fiúk. Szégyelljük magunkat. Szégyellte mindenki magát a másik előtt. Idő előtt hazavittük a fizetést, hogy időben visszaadhassuk a kölcsönt.

*

Apám nem lett brigadéros, nem lépett be a pártba. A feleségével, ma már Ajuszi, erről sok-sok éjszakát végigvirrasztva beszéltek, én meg, a fiuk, hallgatóztam. Belépjen vagy ne lépjen be apám a Pártba. Ha belép, brigadéros lesz, ha nem lép be, nem lesz elég fizetése. Három gyerek. Ha nem lép be, marad, ahol van, a sok jó baráttal, akikkel a szövetkezetet (a kooperatívát) megalkották, szülői, nagyszülői hozzájárulással. A gyerek sorsa sem egyszerű, amíg gyerek. Ezt mondogatták. Kis gyerek kis gond, nagy gyerek nagy gond. Akkor már tudták.

*

A gyerek azt hiszi, hogy a felnőtt soha nem volt gyerek, mert úgy viselkedik, hanem mindig, kicsi korától fogva felnőtt volt, és az is maradt. Aztán egyszer csak, olyan két- vagy háromévesen a gyerek mesélni kezd az ő jelenkori gyerekkoráról, merthogy múltja még nincs, és azt képzei, lesz még jövője, ezért hát mesélnie kell. A történet közben azonban rájön, hogy itt ül egy felnőtt előtte, akinek éppen mesél, és aki valamikor éppolyan gyerek volt, mint most ő. Jól el is csodálkoznak mind a ketten, a felnőtt is, de leginkább a gyerek, akinek a mese közben egyik pillanatról a másikra nemcsak története, hanem múltja és jövője is lett. Elakad a hangja. És akkor jön rá, hogy a felnőtt, aki az ő tulajdonosát játssza itt, az is gyerek, és tulajdon volt valamikor ő maga is, az ő nagypapjának, nagymamájának a tulajdona. Minden megoldódik az egyik fejben.

48

*

Nagy magyar volt! Áldott jó ember! Ritkán pofozott! Egyszer a focipálya mellett egy mestert! Az apám.

*

Van még egy épület, ami előtt, ha elmentünk, apám mindig köpött, anyázott, káromkodott. Különösen május elsején, amikor a Lemnul (Fa) Szövetkezetbe készülődtünk, hogy felvehessük a román nemzeti lobogót. Azt mondta, hogy a románok azt a munkát a nagypapámnak – a nagypapádnak – sohasem fizették ki. Ablakok, ajtók, nagy munka volt, ma óvoda, közel a Székesegyház, a Slauch kert, (Parcul Petőfi) elején, a sarkon. Legalább tizenkét ablak és harmadannyi ajtó! Nagypapám épületasztalos, apám bútortasztalos volt, de értett ahhoz is, amikor a méterárut számolni kellett. Busszal jártunk gyakran arrafelé, amikor a Rogériusz lakónegyedből ügyet intézni a belvárosba mentünk. Később sem lehetett vele megértetni, hogy nem a románok nem fizették ki a nagypapámat (a nagypapádat), hanem az új rendszer, a kommenisták. A román kommenisták, mondta erre ő. Ő ezt haláláig összekeverte. A románok a kommenisták, ma is azok lennének, a magyarok csak mennek utánuk. Ha élne. Ha élne, se élne.

Érthetetlen, hogy a mai napig éppen ezt az épületet, nagyapám utolsó előtti műhelyét a mai nagypiac mellett miért nem bontották le, miközben a környezetében mindent. Május elsején minden évben fejben még mindig ott vonulunk. Abban a térben szedjük össze és rakjuk vissza a román nemzeti zászlókat a teherautókra vagy a műhelyek portáira.

Költözünk

A Hattyú utca 6.-ból a Rogériusz lakótelepre. Tizenegy-tizenkét éves vagyok, csak később tudom meg, hogy (nem) ezen a napon halt meg Gheorghe Gheorghiu-Dej, a románok puhakezű Rákosiya.

A Hattyú utcai lakás szoba-konyhájában akkor már öten laktunk. Apám munkahelye, a Cooperativa Lemnul faipari szövetkezet, lakást utalt ki neki azzal, hogy cserébe a vállalatnak adja le a Hattyú utcait. Igen ám, de időközben ez a lakás magántulajdon lett, vagy már az volt korábban is, át kellett játszani a tulajdonost, Tarjánékat, de legalábbis titkolni előttük a lakáscserét.

A költözés reggelén megérkezett a szövetkezet által a helyünkre költöztetett új lakó, apám egyik munkatársa, teherautóval, rajta az ő bútorai, s ahogy azt lepakolták, azonnal pakolták rá a teherautóra a mi bútorainkat. Egy szekrény le, egy másik azonnal a helyére, egy hencser le, egy fel a platóra, és így tovább. A „házinéni” az udvarban lakott, mi a kapu alatt, mire rájött, mi történik a háta mögött, és a férjét is értesítette, már ki- és fel voltunk pakolva. Jól kibaszunk velük az állam és a szövetkezet nevében. Megérdemli az a sváb, rikoltották a szomszédok. Úgy hívták, Tarján. Tarján Annát, az Anikót többször meglestem, matatott a kezével, egyszer pedig az udvaron egy lavór vízben megfürösztött. Én lettem számára a Hattyú utcai kölyök, ő sokkal közelebből lesett meg.

A teherautó tetején utaztunk a Rogériuszra, ami ma gyalogosan sem tűnik nagy távolságnak, akkor egy vakációs kirándulásnak felelt meg, integetéssel. Amikor anyámnak ezt felnőtteként elmeséltem, azt mondta, ebből a házinéni átverésén kívül semmi sem igaz, ne hazudozzak összevissza, hiszen decemberben költözködtünk, ő pontosan emlékszik, mert a gáztűzhely beszerelése akkor történt, '65 márciusában.

Fáskamrás, budi az udvaron lakásból kétszoba-konyhás, fürdőszobás (még víz minden szombaton), előszobás, kiskamrás földszinti apartmanba, blokklakásba érkeztünk. Behurcolkodtunk – és sokáig üres maradt a fejemen az új lakás.

Még azon a napon, de legkésőbb másnap, apám megcímzett postalapokkal a postára küldött. Természetesen azt sem tudtam, hol keressem, de megnyugtató, ő sem tudja, kérdezősködjek, itt fogunk lakni. Nem emlékszem, hogy kérdezősködtem-e, de egy kocsmára, ami visszafelé szembejött velem, arra igen. Előtte – most már tudom – fröccsös pohárral a kezükben álltak férfiak. Meg egy nő. Az egyik férfi kezében hegedű, vonóval. Veszekedtek. A nő ismételte: „Úgy mondom, hogy mindenki hallja: azért bűdös a szád, mert kinyaltál.” Az összes férfi röhögött, csak a hegedűs nem röhögött. A nő meg, miközben mondogatta, mindig nagy nyomatékkel előrehajolt... Meggömbült és előrehajolt. Nem biztos, hogy az ital hatására, talán, gondolhattam akkor, hanem úgy általában a férfi iránti tiszteletből.

A lakótelep az Aluminei utca végében épült, ide költöztünk mi Gheorghe Gerorghiu-Dej halálának napján vagy annak környékén, 1965. március 19-én, anyám szerint előző év decemberében. A kerület város felőli részét, ami az Ősi telep falusias hangulatára is hasonlított, akkor még nem bontották le teljesen, de már hozzákezdtek. És egészen közel folyt a Körös. Itt mentem hazafelé, vissza a postától, amit nagy valószínűséggel megtaláltam a folyó meg a régi házak közötti útszakaszon. A kicsi házak ablakai nyitva voltak. Innen-onnan szomorú zene szűrődött ki, televízió akkor még nincs, vagy csak nagyon keveseknek mégis, és délután nincs adás. Az egyik lakásban híreket hallgattak. Az az érdekes, hogy a nyelvre nem emlékszem. De arra igen, hogy a hírekben ismételten bejelentik: az új vezetőnk, a Román Kommunista Párt megválasztott főtítkára a fiatal Nicolae Ceaușescu. Az emlékeket összemossom, majd csak olvasmányaimból derül ki, hogy napok teltek el, amíg Ceaușescut „megválasztják”.

A brigadéros

A Rogerius lakótelepi panellakás két egymásból nyíló szobából, konyhából, fürdőszobából vécével, kamrából, két előszobából állt a földszinten. Az ablakok alá az apám árnyékos kertet varázsolt, télen is színes bokrokat, rózsákat ültetett, előtte napokon keresztül talicskaszámra hordta el a későbbi kertből az építkezési sítet. Virágföldet hozatott – az első infarktusa előtt.

Mi, gyerekek, a hátsó kisházban laktunk, szüleink hálószobáján, ami egyben a nappali szerepét is betöltötte, jártunk át, ha a konyhába mentünk.

Ekkor még nem nagyon járunk át, csak nappal, de a két szoba közötti apró előszobából hallgatózunk. Legfeljebb, tizenkét-tizenhárom éves vagyok.

Nem alszanak, halkan, suttogva beszélgetnek. Anyám újra és újra ismétli: te tudod, fiam. Te tudod, fiam. Apám kitör, suttogva kiabál.

– Mindig ezt mondd! Mindig ezt: te tudod, fiam. Nem tudom, értsd meg, nem tudom.

Apámból, aki kiváló műbútorasztalos hírében állt (akinek az apja nem állt kiváló műbútorasztalos hírében, mert épületasztalos volt), és a munka szervezésében is részt vállalt – mint később megtudom –, brigadérost akart csinálni a szövetkezet, a cooperativa vezetése, akikkel amúgy jó, szinte baráti kapcsolatot ápolt halálukig, haláláig. A Fa Szövetkezet alapításában a nagyapámtól kapott szerszámokkal, kisebb gépekkel ő maga és bátyja, a keresztapám, Karcsi is részt vett. A városban az épületasztalos nagyapám műhelyét nemcsak a kőművesek, hanem a bútorasztalos-szakma minden ágazata ismerte. És hogy el ne felejtsem: a Fa Szövetkezet választott vezetői (és dolgozói) ekkor, a hatvanas évek közepén, még mind magyarok. Csapó, Kovács, Tornaszegi, Weisz, Helmeczy. Csobán, később Ciobotariu, a szak-szervezetis.

Jól hallgatóztam: egy feltétele volt apám brigadérosi kinevezésének: lépjen be a pártba, úgy, ahogy a többiek már az alapításkor, vagy rögtön az után. De hogy léphetett volna be, ha az ő apjától az ipart (az iparendélyt) a románok évente-kétévente vették el, és kényszerítették visszavonulásra. Utolsó munkáját, amit az állam, a város rendelt meg, ki sem fizették. Ahány-

szor autóbuszon, még idősebb korában is a belváros felé utazva arra jártunk, mindig mutatta: nagyapádé abban az óvodában az ajtó, az ablak. A románokra haragudott, nem a kommunistákra.

Szegényen éltünk. Hónap végén – szó szerint kellene értenie annak, aki tudja – kenyérhéjon, igaz, olajba mártogatott kenyérhéjon, amit kisebb vászonzsákba gyűjtögettünk, hogy majd kilóját 25 baniért eladjuk a „falusi tejeknek”, aki Ősiből jött minden második reggel faputtonnyal a hátán. Annuska Ősiből jött gyalog, és ha Annuskának hívták is, román volt. Hacsak be nem penészedett a kenyérhéj, elvitte. A penészes kenyérhéjat ingyen vihettem el. Vigye, aztán majd hoz valamit. Ezt, a nem penészeset dézsmáltuk meg mi, gyerekek, olajba mártogatva ettük.

A brigadérosság státusza jelentős fizetésemeléssel járt volna, de apám, akinek az apjától akkorára már sokadszor elvették a dédapámtól örökölt kisiparát, nem hajlott. Nem hajlott, de vívódott. Tudta, mi a helyes, mi lenne erkölcsös, de nem tudta, hogyan szerezzen belőle erényt, esetleg előnyt is. Apám az apjával szemben, aki minden államosítás után újrakezdte, nem teheti. Nem lépett be, nem lett brigadéros. 1985-ben, ötvenkilenc évesen meghalt, még mielőtt haszna lehetett volna a pártonkívüliségből.

Igazságtalan vagyok, hogyne lett volna belőle haszon: infarktusa után együtt járt horgászni éveken át azokkal, akik szívesen beléptették volna maguk mellé a pártba. Tőlük tanult meg horgot kötni, szákolni, na meg azt is, hogy ha nagy a meleg, egy idő után nem szabad vízben tartani a fehér halat, a keszegféléket. Kivették a partra, kibebezték, és friss fűben árnyékban tartották hazáig. Gyerekként oldalkocsis motorral engem is elvittek magukkal horgászni. Később Daciával, azzal a kocsival, amire azoknak a brigadérosi, csoportvezetői fizetésből tellett. Meg abból, ami a párttagsággal – jutalom, kitüntetés, közös üdülés – járt.

51

Nemzetközi nőnap, március 8.

Vannak rossz emlékeim is. Március 8-át, a nők nemzetközi ünnepét a románok nagyon szerették megtartani. Mindent beleadtak. Titok számomra, hogy miért. Hacsak nem azért, mert újabb alkalom a férfiak számára a munkahelyi berúgásra, amikor bocsánatosan azokat a nőket is meg lehet tapogatni alul-felül, akiket év közben semmiképpen.

Egy ilyen nemzetközi március 8-án ránk szakadt éjszaka a víz. A felső szomszéd, egy rendőr és vámos házaspár nőnapot ünnepelt, sok vendég volt, egész éjszaka nem tudtunk aludni tőlük, apám szentségelt, fel akart menni hozzájuk, anyám csitította.

Berúgtak, hajnal felé ott fent valaki ráült a radiátorra, az leszakadt, és hozzánk folyt le az első emeletről a víz a földszintre. Mire leért, már langyos volt. Abból töltöttem én néhány kancsóval az Orion rádióba, amikor apám nem látta, mert éppen a vizet merte ki a lakásból a lépcsőházba. Boszszú és érdek volt, mert hiába könyörögtem neki, apám nem akarta nekem adni azt a varázsszemű csodát, amelynek alkatrészeit szerettem volna beépíteni amatőr rádiómba. Gondoltam, itt az alkalom, rásegítek, hogy majd

rádióamatőrködhessek a lámpáival, fix és mobil kondenzátoraival. Akkor még ilyenekből szerelgettük az amatőr adóvevőinket.

Amikor már nem izzott az Orion varázsszeme, másnap, nekem adta. Talán könnyezett is az aktushoz. Ötvenhatban, jó húsz évvel azelőtt ezen hallgatta a Szabad Európát. Előtte minden este az ablaktól kissé előrébb, a szoba felé húzta a hokedlit, amelyen a zöld szemű Oriont tartottuk, hogy ne hallgatózhasson ablakunk előtt az utca. Mindenki ugyanazt a rádiót hallgatta, csak máshol.

Magyari magyarok

Buszokkal meg egyénileg jöttek. Kávét, Amo szappant, szalvétát, vécépapírt, fogkrémet, fogkefét, kotont meg fogamzásgátló tablettát hoztak. (A kotont kilukasztották, hogy szaporodjon a magyar, de ez ma is így van az autópályák melletti parkolók shopjaiban.) Nagyon sok minden mást is hoztak, például rendelésre gumi- és pillanatragasztót, újságot, könyveket, vécében már ronggyá olvasott női és férfimagazinokat. Hajpántot, zoknit, gatyát, bugyit, szempilla-kenceficét, olajat, cukrot, babot, csirkehúsnyesedéket, írógépbe szalagot, csillagszórót, gyertyát, naptárat, csókot. Mindenféle dezodort, fodrászati megrendelésre fésűt, bajuszkötőt, hajlakkot. Menyasszonyi ruhát és ízesített fogkrémet, fogínyre tervezett fogkefét. Gyerekcipőt, mind egy, milyen méret, belenő. Sapkát, kendőt. Hűtőládában jégkockákat is. Cérnát, gombot, csokoládét, rágógumit, kávéból nagyon sokat. Szokol rádiót, elemet bele. Spárgát, zsinórt, önakasztásra alkalmas kötelet. Szarvasmarhabőgést kazettás magnószalagon. Bibliát nem, azt elvették volna a határ román, később már előtte, a magyar oldalán is. (Elővigyázatosságból, hogy „megelőzzék a bajt.”) Hoztak mindent abból is, ami már nem kellett nekik, mindenféle kacatot, a magyari magyarok.

Kitörtek Nagyváradon a debreceniek a turistabuszokból, megrohanták a kapualjakat, műanyag szatyrokból, táskákból, bőrröndökből, zsebből árulták a cuccot meg a cuccost. A berettyóújfaluiek is. Rábeszéltek minden feleslegre. Egyformán beszéltek, szeretetet meg kiskereskedelmi szolidaritást emlegettek, aminek megvan az ára, magyarok vagyunk.

Szégyellünk, anyám mégis mindig vásárolt, ami miatt az apám állandóan veszekedett vele. Szégyellj magad, nekem nem kell semmi azoktól! Egyszer például kotyogót vett az anyám, kávéfőzőt. Ezt, és ezeket, akárcsak a kávét a magyari magyaroktól az egyik belvárosi kapu alatt.

Tele volt seftelő kapualjakkal a város, a nyugati Rogériusztól a legkeletibb Kolozsvári útig. Megálltak a buszok egy parkolóban, nagyáruházak még sehol, és dőlt rájuk, a magyari magyarokra a magyar meg a román bentlakók tömege. Köztük, nem csak a tömegben, én. Chewing gum, chewing gum. Kidobták az ablakon a koldusoknak. A magyari magyar csencselő turisták a nem magyari magyar koldusoknak.

Gyerek voltam én is, vagy még az se. Koldultunk? Koldultunk, a magyari magyaroktól! Találjuk ki, vagy tudjuk is. 1965-66? 1968 a vége.

Biztos, hogy hatvannyolc előtt, mert hatvannyolcban már annyira sem szerettük őket, mint azelőtt, és nem számítottunk rájuk. Mi, nem magyari

magyarok, a magyar magyarokat nem szerettük. Anyám mondja, a későbbi Ajuszi, hogy nem szeretjük őket azóta sem, hiába itt lakunk már náluk, és nálunk huszonöt, harminc, negyven éve a magyar magyaroknál. Nem jó emberek. Veszekedősek. Nekik mi még a villamoson is románok vagyunk. Szégyelltük, hogy magyarok vagyunk, és büszkéek voltunk arra, hogy a magyar magyarok nélkül vagyunk azok. Szégyelltük, hogy nem engedik át a magyarok a csehszlovákokat a román–magyar határon 1968-ban, hogy hazamehessenek. Sem Borsnál kocsival, se Biharpüspökinél vonattal.

Akkor éppen nem jöttek odaátról, de mehettek a magyar magyarok oda, vissza. Visszamentek. Nem csencseltek, visszamentek. Haza. A csehszlovákok maradtak, mert a magyar magyarok nem engedték be őket, csak a csencselő magyar magyarokat. Haza. Egészen a rogeriuszi lakótelepig maradtak, nyolc kilométer csehszlovák kocsisor a határtól a városig, ahol a román állam, Nagyvárad városa sátoztörtört vert nekik, látványosan az út menti parkokban, a panelházak és a tömbházak közötti parkok közé, a nemzetközi út mentén.

Büszkén vittük, mi, nem magyar magyar gyerekek, a csehszlovák gyerekeknek a teát. Tizenhárom éves vagyok éppen. Körülbelül. Majdnem pontosan akkor. Nem jó magyarnak lenni ebben a görgetegben – nem gondoltam, éltem. Szóval, nem jó! Miért nem engedik át magukon a velünk csencselő magyar magyarok a csehszlovákokat, akik a nem magyar magyaroknál rekedtek a csencselő Romániában?

Luboš

53

Csak neki volt bőr futball-labdája, meg fekete hajú, tizennyolc éves nővére, akinek a melle fiatal kecske tőgyére meg egy bizonyos szőlőszemre emlékeztet ma is. Rányítottam véletlenül, méricskélte magát a Lubošsal közös szobában a tükör előtt. Bimbója szinte egész mellének testét kitöltötte. Nem lila volt, és nem rózsaszín, amilyenek, mint később olvastam, lennie kellett volna, hanem olyan igazi sötétmell- és világosbimbó-színe, amilyenel csak jóval később találkoztam, boldog meg boldogtalan úrfikoromban. Mint a félig érett naspolya bőre, tövissek nélkül.

Az édesapja a nyugati határ felőli hőerőmű egyik csehszlovák technikusa vagy mérnöke volt. A román állam ezekben az években a magyar–román határ közlében iparosított, épített hőerőművet, cukorgyárat, timföldüzemet, azaz alumíniumkombinátot, ahogy a környékbéliek nevezték. Az iparosítás jegyében a mezőgazdaságot fölszámolták, maradtak a háztáji kis kertek, és az ipari negyed mintha a határvédelmet is szolgálta volna. A Moldvából, Olteniából betelepített, kizárólag román munkások és családjaik villámgyorsan lakáshoz jutottak, ezzel pedig alig néhány év alatt megváltoztatták a város és környéke etnikai összetételét.

Luboš édesanyja jól beszélt magyarul, magyar is volt talán, de ezt sohasem vallotta be, megkockáztatom: már az övéinek sem. Érsekújváron laktak, onnan költöztek nyaranta Nagyváradra ezerkilencszázhatvannyolc augusztusáig több éven át minden évben, amíg meg nem szállták őket a magyar magyarok, is. Éppen tizenöt éves készülök lenni a megszálláskor.

Nyáron megérkezett az apához a család, amikor hazautaztak, Luboš anyukája kilószámra vitte a lisztet, jobb, mint a csehszlovák. Luboš tízenhárom-tizennégy éves lehetett, komoly korkülönbség.

Kemény, fűzős bőrlabdája, egyáltalán bőrlabdája csak neki volt, ha leeresztett, napokig nem használhattuk: nem volt pumpavég, ami illeszthető lett volna abba a szelepbe, kigyalogoltunk a benzinkúthoz, ahol szelepet cseréltünk, és pár maszek lejért a kompresszorhoz csatlakoztatva levegőt eresztettek bele. Kínlódtunk. Aztán hoztak szelepet is meg csehszlovák pumpát is.

Luboš, ha úgy döntött, leereszkedett a negyedikről, és hozta a kezdetben kopásmentes, sárga focilabdát. Kemény bőr volt. Igazából mégsem ezért nem szerettük, hanem a fűzője miatt, ami, ha eltalált, vagy telibe találtad, nagyot ütött. Fejelni, fejfel megütni a bőrfűzős lasztit, úristen! Ne fejeld bele! De mégiscsak bőr, és igazi focilabda, amit addig közről sose, még kirokátban sem láttunk, nemhogy bele is rúghassunk. A színe sárga.

Ha úgy döntött Luboš, nem jött le, az emeleti erkélyről kóstálta a rá várakozó csapatot. Ha mégis lejött, de majd meccs közben úgy döntött, elege van, ha megsértődött, hóna alá kapta a labdát, és hazament. Kiszámíthatatlan volt. Ha igazságtalanságot vizionált, ami focipályán még gyerekfoci esetében is a valóság maga, hisztérikus rohamban tört ki, fölkapta a sárgát, és egészen a negyedikig rohant, majd a teraszról üvöltözött. Nem értettük a nyelvet, csak azt láttuk, hogy haragszik, és már nem szlovák, hanem tót.

Hatvannyolcban, Csehszlovákia augusztusi lerohanásakor is éppen ott, Nagyváradon nyaraltak, a rogiuszi panelerdőben, blokklakásban, a negyedikén. Állt a román tengerről a hír hallatán hazafelé tartó csehszlovák kocsisor egészen a lakónegyedig. A város sátrakat, lepedőket, vizet hozott a kétségbeesett, leginkább többgyerekes, kint rekedt megszállottaknak. Kisebb sátorváros lett a Rogériusz lakótelep körüli park. A magyar rendszámú kocsikat továbbengedték a határon, a lengyelek és a csehszlovákok azonban százával, talán ezrével is a román határon belül maradtak, kint rekedtek. Luboš anyja a román lisztből sült naponta pogácsát, és vitte a kocsisorra. Az ezerkilencszázhatvannyolcas bspájzolt lisztből bizonyosan nem vitt haza Érsekújvárra semmit. Luboš tizenéves, sötét fekete hajú nővére pedig mutogatta magát a tükörben, ahányszor csak fölmentem hozzájuk szégyenkezni.

Szégyelltem magam abban az egy-két hétben, és mindent megbocsátottam Lubošnak, amit a foci, a barátság és a magyarságom ellen elkövetett azelőtt. Jobb lett volna akkor románként lenni. De hát az nem lehettem, és azóta sem lehet, pedig hát megszállás van azóta is. Nálunk.

A marseille-i Csehszlovákia–Magyarország (4-1) mérkőzés előtti budapesti (1969 május, tavaszi vakáció) együtt néztük nálunk, mert ők, mint vendégmunkások, nem foghatták Romániában a magyar televíziót, talán tiltva is volt nekik, de ez csak mai emlék. Magabiztosan, könnyedén nyertünk kettő nullára Budapesten. Végigüvöltöttük a mérkőzést. Apám, az ő apja, Luboš meg én. Kikísértem őket. A lépcsőház előtti járdán Luboš sípcsonton rúgott. Prága nem Budapest – ennyit tudott mondani magyarul. Ott lesz a visszavágó. És igaza lett. Prágában magabiztosan és könnyedén hoztuk a döntetlent, miután 3-1-re vezettünk. A FIFA menet közben megváltoz-

tatta a szabályokat, egyenlő pontok esetén a két csoportelsőnek harmadik meccset kell játszania. Marseille-ben játsszuk azt a mindent eldöntő 4-1-es harmadikat, és bebizonyosodott akkor az is, hogy Marseille sem Budapest. Azaz mégse mindent Párizsban veszítettünk el, de jól jött nekünk a minden elvesztéséhez Marseille is (Muhi, Mohács, Trianon, Marseille), ahonnan még mindig, máig hallhatóan üvölti Szepesi: „Jönnek a csehszlovákok! Jönnek a csehszlovákok! Jönnek a csehszlovákok!” Szentmihályi pedig bevédi harmincöttről. De előtte már Koppenhágában sem jutottunk ki arra a vérére, amelyikre azóta se.

De én meg Luboš akkor, a lépcsőházunk előtt, ahol az első mérkőzés után sípcsonton rúgott, ezerkilencszázhatvankilenc májusában még nem tudhatuk, mi lesz a vég. Hátravolt a prágai visszavágó augusztusban, csaknem pontosan Csehszlovákia megszállásának évfordulóján. Amire a román testvéreink nemet mondtak, mi meg, nem magyarai magyarok, ott maradhatunk befürödve. Az évfordulóra is.

Az apja csitította (Ne, Luboš, ne!). Ezerkilencszázhatvankilencben, ami hatvannyolc után csaknem egy évvel van, és félnek a magyarai magyarok, hogy majd jönnek tüntetni a csehszlovákok az egy évvel korábbi megszállás miatt Budapestre. De nem mentek, és én ezt nem akkor, hanem most tudom.

Annyiban maradtunk, hogy majd mindketten kiesünk. És kiestünk mind a ketten, de megmarad Csehország és Szlovákia.

Demkó bácsi

Magyar történelmet a romániai iskolákban nem tanítottak, a gimnázium harmadik évfolyamának *Világtörténelem* tankönyvében Magyarország, a magyarság történelme egy oldalt kapott egy fél oldalt kitöltő fényképpel. Az általános iskola nyolcadik évfolyamán és a gimnázium negyedik évében Románia történelmét román nyelven tanították a magyar tannyelvű iskolákban, osztályokban két teljes féléven át. Románia történelméből kötelező volt érettségi vizsgát tenni.

Demkó bácsi egészen alacsony ember volt, és bátor, mint a kicsinyek. Magyar irodalmat tanított, ami nehezen képzelhető el történelmi háttérismerek nélkül, ő nem is tudta anélkül megtartani. Amikor úgy gondolta, hogy elérkezett az ideje, kinézett a szemüvegéből, és szüksézáván azt mondta. „Zárójel!” És elkezdte. Jegyzetelni nem engedett, elvárta – elvárta? megkövetelte –, hogy a ceruzát tegyük le a kezünkből. Tizenheten voltunk az osztályban, ebből hét fiú, tizenhét ceruza koppant egymás után az asztalokon, géppuskatűz-sorozat tompított hangját hallatva.

Amikor Demkó bácsi befejezte történelmi felvilágosításunkat – mondjuk Vitéz János és Janus Pannonius kapcsán Mátyás király udvaráról, és a trónöröklés belső harcairól, az egyház szerepéről ebben, Ady trianoni döntést elővetítő víziójáról –, letette ő is a töltőtollat, és nagyjából negyedórára elhagyta az osztálytermet. Azt, hogy az iskola épületéből is kilépett, csak sejtettük, a Gong műintézmény, ahova akkor még be nem tehattük a lábunk, éppen a gimnázium főbejáratával szemben, 11 órakor nyitott. Amikor vizsgaszatért, erős rumszagot árasztott.

A számtalan feljelentésről csak jóval később szereztünk tudomást. Hogy ezekben a rumok elfogyasztása is szerepelt-e, vagy csak a tantervtől jelentősen eltérő szemléletű magyar irodalomóra, nem lehet tudni.

De feljelentették őt akár azért is, mert ha nem is volt kötelező olvasmány, elvárta, hogy a nagyváradi diák alaposan ismerje Dutka Ákostól *A Holnap városát*, Emőd Tamás verseit, Nagy Endrétől az *Egy város regényét*. Adyt az irodalomtankönyvek is megemlítették, különös tekintettel az Octavian Goga Madách-fordítóhoz, illetve később, Ady halála után már fasiszta miniszterelnökhöz fűződő baráti („baráti”) kapcsolatára.

Demkó bácsi Gogára soha nem tért ki, de az terjedt a családjáról, hogy amikor a románok a háború végén visszatértek, a református lelkész testvérét felakasztották. Lehet, hogy nem igaz.

Latinóra

Humán tagozaton kötelező nyelv volt a latin, amit a 2-es gimnáziumban Vonház bácsi tanított. Idős ember volt, a nyugdíjkorhatáron túl, valamikor egyházi tanító. A református templom udvarán, a középiskolával szemközi házban lakott, lehetett valamilyen egyházi funkciója is. Az első emeleti osztályterem egyik ablakából erre az udvarra láttunk. Ősszel a „tanár elvtárs” heteken át hasogatta a tűzifát a díófa alatt. A hasábokat kosárba dobálta, vagy ölben hordta be a szemközi faskamrába, aztán jött megtartani a latint.

Aluszékony ember volt, betegségekkel küszködhetett. A számára passzív időtöltéssel járó feleltetés közben mindig elaludt.

56

Kicsi osztályterem volt a mienk, három, egyenként három-három tanulóasztalt magban foglaló padsorral, a tanári asztal az első sor középső padjával közvetlenül érintkezett. Ebben a padban ült Mohácsi Laci, karnyújtásnyira kedvenc tanárunktól és az osztálynaplótól. Ha valamelyik tanár felelés után nem akarta a jegyet közölni, Mohácsi, anélkül, hogy különösebben kiemelkedett volna a székéből, megleste, és azonnal közvetítette is: 4-es, 5-ös, 9-es. Vörösváry biológiatanár 10-est senkinek nem adott, az orvosira készülőknek sem. Azt mondta, az egyes-egyedül neki jár. Egy-egy ki nem érdemelt magasabb osztályzat után hiába tette hozzá márciusban is, hogy „legyen karácsonyod”, nem volt jó ember. Előfordult, hogy Mohácsi belelapozott az osztálynaplóba, előre, hátra, kedve szerint keresgélt benne, amikor a tanár az osztálynak hátat fordítva, a táblára írt. Kapott is ilyen feladatokat. Nézd meg, mit írt be nekem Vörösváry, nézd meg, mit írt be nekem Szilágyi, mit írt be Hornung, a némettanár.

Vonház tanár elvtársat az alvásából két esemény ébresztette fel: ha felelés közben elakadt, elhallgatott, elnémult a diák, vagy ha lecsúszott az orráról a szemüvege. A némaság, a csend, a szemüveg lefelé mozgása felébresztette. Mohácsi Laci feladata volt, hogy mielőtt ez megtörténne, visszanyomja a helyére a pápaszemet. Mohácsi ezt minden kényes alkalommal meg is tette, eltalálva a tanári orrnyerget.

Csúszik lefelé a szemüveg, az osztály feszülten figyel. Csúszik, csúszik, csúszik. Még mindig csúszik. Mohácsi kiemelkedik a székéből (már akkor pocakos volt), féloldalasan ráfekszik, rákönyököl a tanári asztalra, másik

kezével átnyúl a zizegő papírok fölött, kinyújtja mutatóujját, és vár. Visszanéz ránk, és még mindig vár. Aztán Vonház bácsira, és még mindig vár. Amikor a szemüveg Vonház tanár elvtárs orra hegyénél tart, Mohácsi egészen apró mozdulatnyit még kiemelkedik. És mintha nem is tenné, lassan visszatolja az ornyerereg felső csücskébe a szemüveget. A fiúk mosolyognak, a lányok sikítanak. A zaj nem ébreszt. Ez az a produkció, amely meghozza életük első, de majd rendszeresen provokálható orgazmusát. Ha latinórán Mohácsi az osztályteremben van, minden, ami várható, be is következik.

A latin heti két vagy három alkalommal többnyire utolsó az órarendben. Mohácsi vidéki fiú, szeret a korai busszal hazaindulni. Ha a lányok könyörgése sem marasztalja, akkor a feladat sem egyszerű: a felelőnek állandóan beszélnie kell, hallatni a hangját, különben Vonház tanár elvtárs felébred, még mielőtt lecsúszik orráról a szemüveg. És a két férfi okozta öröm is elmarad.

Mindegy, milyen nyelven beszélsz, csak hallja a hangod. Legtöbbször Petőfi szavaltak a latinórán magyarul, az tutira bejött. Pataki Mark Twain *Taligájából* mondott fel részletet, Czene Magdi, aki román nyelvtanárnak készült, igéket konjugált, Benedek Feri a napilapból idézett rendszeresen, hogy tájékoztatva legyünk szeretett vezérünk, Csucsaszku minden előző nap megtartott nagygyűlésének tapsviharos fogadtatásáról.

Halandzsaszöveggel csak a nagyon bátrak próbálkoztak, hogy Vonház tanár elvtársat (aki úriember volt) álomban tartsák, azok a fiúk, akik egyéb érdemekre is pályáztak. Mert a lányok sikolya a halandzsaszövegelés alatt sem maradt el teljesen, csak a kórus ereje szelődött hozzá a mutáló férfi-hanghoz.

57

Muttermilch

Simon bácsi volt a némettanárunk, magántanárunk otthon. Egy-két-három éven át, heti két alkalommal járt ki hozzánk a belvárosból az Aluminei 47.-be. Apám akarta így, hátha történik velünk valami, többre visszük, mint ő. (A hegedűt is ebbéli meggyőződéséből vehette nekem. Hegedűőrára jártam Boda Boriskához, amíg egyszer csak előadásunk közben, éppen cintányéros voltam, le nem égett a tanár néni tanodája a Nagy Sándor utcában. Vagy valami más, talán a színház gyulladt ki, ami miatt megszűntünk hegedűművészek lenni már kisiskolás korunkban.)

Hétköznapi is volt németóra, nemcsak vasárnap. Egyszer a kulcsot is eldugtuk, hogy ne tudjunk a lakásba bemenni, maradjon el.

Ülünk a panellakás konyhájában négyen: Lody húgom, Romeo, Simon bácsi meg én. Romeóról még nem tudjuk, hogy majd kivándorol a szüleivel Nyugat-Németországba, az egy később kiderülő titok, miért kell neki a németet olyan szorgalmasan tanulnia.

Simon bácsi gyakran elmesélte, hogyan házasodott. Ezzel kezdődött a németóra magyarul.

A Nagy Háborúban altisztként szolgált, ott tanulta meg a németet, az osztráknak a katonai konyhanyelvét. Beállt a front egy folyóparton. Egyik oldalon az osztrák-magyar, a másikon az olasz gyalogoscsoportok. Lehetett

jelentkezni: átúszod a folyót, hozol egy „nyelvet”, kapsz néhány nap eltávozt. Simon bácsi, akkor Soldat Simon, jelentkezett, és át is hozott egy „nyelvet” a folyón. Ő meséli. Tíz nap eltávozt kapott. Nem először. Itthon, a második napon kinézte magának azt az úrilányt, aki nörsz társaságában a Körös-parton a Vitéz utcai híd környékén sétált. Megkérte a kezét. Ott, azonnal. Aztán majd a szülőktől is megkérte. Addig semmi. Megkapta. Az aktussal meghosszabbíthatta az eltávozt, majd azonnal vége lett a háborúnak. Az ezerkilencszázhatvanas évek végén, de majd a hetvenes évek elején is boldog házasságban éltek. Galambok voltunk, galambok vagyunk, mondta gyakran.

Ha vasárnapra esett a németóra, mindig délelőtt. Apám, ha éppen nem fusizott nagyapám bútorasztalos-műhelyében, eléje tett egy stampedlis poharat, majd töltött a pálinkából. Ezzel kezdődött a panelház konyhájában a németóra. Simon bácsi két ujjal közzé vette a poharat, apám nemkülönben, de ő inkább mégis három ujjal fogta. Simon bácsi akkor már ült, de erre az aktusra felállt konyhai tanulóasztalunktól. Koccintottak. Apám lehajtotta, inkább ledobta azonnal. Simon bácsi azonban várt, nézegette, majd, mielőtt az ajkához emelte volna poharat, monarchikusan felkiáltott:

– Muttermilch! – és szép lassan legurította.

A Decsebal utcát akkor még mindenki Vitéz utcának nevezte, pedig már Decebal volt. Simon bácsi a feleségével a híd előtti utcában lakott, a kispiac mellett. A ház ma is él, de nem lakik már benne senki azokból.

58

Romeo német lett, garantáltan jobb német, mint amilyen román lehetett volna otthon, ugyanis ha Simon bácsi kikérdezte a korábban biflázásra kiadott szavakat, és nem jutott azonnal eszébe a válasz, a húgom, Lody azonban azonnal kibökte, Romeo pedig kis idő után sértetten azt rebegette:

Tudtam, csak elfelejtettem.

Disszidáltak, ő volt életem első disszidense, akiről már gyerekként felfogtam, mit jelent hazát hazáért hagyni el.

Vörös István

Billeg a hold

Még nem biztos, hogy úgy lesz majd,
még nem biztos, hogy úgy se lesz,
már hallom azt az érdek-zajt,
ami akárkit kicselez.
De jó lenne megérteni,

mindenki miért nem érti?
Vagy legalább az éteri
lét dolgait elmesélni!
Elhallgatni nem hallhatót

vészek véges határáig.
Kéne, ami egyszer rávitt,
hogy eltitkoljam a valót,

azt mondani, ez nem ág itt,
bár látták, hogy egész fa volt.

Fölöttünk az űr világít.

A föld közel

A jelentéktelen életidő
a boldogoknak adatik.
Vagy nem is élnek ítéletnapig,
csak görgetik a bajt, mi velük összenő?
A fej levágott békafej,

a szem egy vak szeme.
Jobb-e másnak? Alig.
De öncsalásból elhiszik,
ők a világ lélegzete.

Nem mennek el a végzetig,
a tompaságuk élvezik,
de mit is érhetnek vele,

fölöslegesen élnek itt,
bár sokkal jobb, mint bármi hely,

az ég messze, a föld közel.

Az összetört tükör

Most egyszerűen nincs értéke annak,
aminek eddig volt, volt, volt, volt.
Az égen csak üres koporsók,
az új idők sodorta felhők
s más megnyugtató szimbólumok vannak.

A változás a változáshoz felnőtt,
van, ami eltűnik, mások maradnak.
Rég minden eldőlt, eldőlt, eldőlt,
főleg, mit dőlni hagynak.

Mit engedhetsz meg magadnak
még? Vagy teljesen elég, elég
egy-egy apró kis semmiség,

a csendes utca, kertre nyíló ablak?
Ha összetört tükör az ég,

darabjai hová zuhannak?

Van-e orvosság „hübrisz” és magyar „áfium” ellen?

*Pallasz Athéné Akhilleusznak:
„...szelídülj hát, tedd a szavunkat.”
(Homérosz: Iliász, I. ének)*

A pesti polgár napról napra megtapasztalhatja, hogy mit is jelent a „hübrisz”, vagyis a hatalommal rendelkező ember mértéktelen és bűnös önhittsége, mely gond nélkül túteszi magát törvényes és morális korlátokon. Homérosz az *Iliász* első énekében Akhilleusz és Pallasz Athéné találkozásában erről a jelenségről ír.

Akhilleusz:

„Pajzstartó Zeusz lánya, miért jöttél ide ismét?
Tán, hogy dölyfét lásd Agamemnon Átreidésznak?
Ezt mondom neked, és hiszem, ez megy teljesedésbe:
feldühödött gőgjében még elveszti lelkét.”

(Pallasz Athéné nyugtató válasza: „...szelídülj hát, tedd a szavunkat.”)

61

Ezerkilencszázkilencvenhárom őszén előadást tartottam New Yorkban a New School hallgatóinak, amelyen néhány magyar érdeklődő is részt vett. Köztük volt Bruck Gábor is, aki hozzám lépve azt mondta, hogy négyszemközt szeretne beszélni velem. Másnap az 52. utcában lévő magyar konzulátus vendégszobájában találkoztunk, ahová belépve azzal kezdte mondandóját, hogy kijelentette: „Gábor, lazulj el, rossz hírem van, mindent rosszul csinálsz.”

Meglepődtem, de mivel Bruckot már sokan a figyelmembe ajánlották, a lehető „legszelídebb szavakat választva” felajánlottam neki, hogy legyen a következő választási küzdelmem budapesti kampányfőnöke, és így is történt. A beszélgetés során többek között azt javasolta, hogy kövessem figyelemmel, mi történik Keleten és Nyugaton a világ nagyvárosaiban. Ez volt az első jó tanács, amit kérés nélkül is szívesen teljesítettem.

Egy év sem múlt el, amikor 1994-ben Moszkvában fogadott Luzskov polgármester, aki korábban többször is járt Budapesten, és igen jó kapcsolat alakult ki közöttünk. Abban az időben a Megváltó Krisztus-székesegyház újjáépítése volt az ortodox hit reneszánszát élő orosz főváros legnagyobb beruházásainak egyike. Amikor kíséretében arra jártam, épp a kupolát díszítő méregdrága, az idegenvezető szerint aranyozott borítású lemezeket szerelték és illesztették. Megkérdeztem Luzskovtól, hogy mennyibe fog az újjáépített székesegyház kerülni. „Nem tudom, főpolgármester úr!” – válaszolta. „De mégis, hogyan fogják finanszírozni ezt a méregdrága projektet?” – faggatóztam tovább. „Ha elfogy a pénz, akkor majd hozunk” – válaszolta Moszkva első embere.

A székesegyházprojektnek tudomásom szerint nem volt hagyományos értelemben vett költségvetése, ami csak olyan rendszerekben lehetséges, ahol a fővárosok amolyan „államvárosok”, nincsenek európai értelemben vett önkormányzatai. Évekkel moszkvai látogatásomat követően az ugyancsak autokratikus berendezkedésű Üzbegisztánban Khíva aranykupolákkal ékesített mecseteit és boltíves medreszeit, Kazahsztánban pedig a Hazret szultánról elnevezett muzulmán mecsetet bejárva gyakorta hallottam hasonló válaszokat. (Ám a Közép-Ázsiába a moszkvai magyar követségről érkező magyar diplomata kísérelm a tudomásomra hozták, hogy vendéglátóimat nem illik a költségekről faggatnom, és a régióban szinte mindenütt az életükkel játszani az ilyen ügyekben oknyomozó, bátor újságírók. Ugyanez a helyzet Kína „államvárosaiban”, például Kaszgarban is, ahová, hiába kérelmeztük, nem engedtek be, hogy a valamikor ott kutató Stein Aurélnak, a magyar származású földrajztudósunk emléktáblát állítsunk.)

A híradások és a karakter ismeretében – hisz hivatali feladataimból adódóan módom volt többször is tárgyalni vele – elképzelem, hogy a Puskás stadion építése vagy a karmelita kolostor átépítése kapcsán Orbán Viktor gyakorta hasonlóképp válaszolgatott, amikor a tízmilliárdos nagyságrendű költségtúlépések fedezetéről kérdezték. „Majd hozunk!”, így épül az ízlése szerint lassan átalakuló főváros, amelynek nagy projektjei azt a meggyőződést tükrözik, hogy az államot megjeleníteni hivatott reprezentatív főváros magasabb rendű, mint a megörökölt és a főváros önkormányzatai által lassanként megújuló Budapest. Másképpen fogalmazva, Budapest metropolisz a „mérnöknek” – ahogyan közvetlen környezetében titulálják – túlságosan civil világváros.

Államváros?

Orbán pontosan tisztában van azzal, hogy a nemzeti jelképek eszköztárában az építészeti alkotások és a városépítészeti beavatkozások meghatározó szerepet játszanak. Az általa megálmodott „államváros” központjainak mindenekelőtt monumentális látványt kell nyújtaniuk. Ezeket a stadionokat, a múzeumi negyedeket és a Várba költöztetett kormányzati épületeket úgy kell kialakítani, hogy az arra járó vagy csak a távolból rátekintő néző a nemzeti identitás ikonjait lássa bennük. Ezért kell a Puskás stadiont éjszakára is kivilágítani.

Ezért tartott igényt a Várban felújított Sándor-palotára már az első kormányzati ciklusa idején, majd arról lemaradva a karmelita kolostorra a második és harmadik ciklus alatt. Ennek a szemléletnek a jegyében épült meg a monumentális Puskás stadion és számos üresen kongó stadiontársa, miközben a city, Budapest belvárosa is a kormányzat emlékezetpolitikáját híven leképezve a „mérnök” ízlése szerint alakul át. Az új Kossuth tér és az átépített József Nádor tér a reprezentatív közterek lecsupaszításának rémisztő példái, melyeknek kő- és betonrengetegei minden irányból láthatóvá teszik a Parlament, a Kúria és a Pénzügyminisztérium monumentális építményeit.

Fák és zöld területek letarolva, ezeken a felújított köztereken csak a látvány számít. Mindeközben már több mint egy évtizede a főváros oligarchái vették birtokba a cityt, az V. kerületet. A zsákmányszerzők anyagi hatalma és étvágya szinte korlátlan, miközben politikai beágyazottságuk miatt érinthetetlenek.

A rezsim lényegéből következik, hogy ez a prominens üzletemberek alkotta klub azonos a vezér legközvetlenebb pártfogoltjainak körével. Nem csodálkoznék, ha ennek az üzleti klubnak a birtokába kerülnének a „kis átalakítás” után megüresedő középületek, például a Várba költöző belügy és a pénzügyek minisztériuma is. Persze mindehhez olyan közigazgatásra és a projektekért felelős vezetőkre van szükség, akik felügyelik, irányítják és megvalósítják a „petit travaux”-ot, Budapest „államvárossá” alakítási tervét.

A fővárosi fejlesztések terén nemrégiben teljhatalmat szerző „hídverő és diploma nélküli, autodidakta metróbuheráló” Gulyás–Fűrjes–Vitézy-trió annak a miniszterelnöknek az álmait valósítja meg, aki korábban valószínűleg nem tudta, ki volt a „szajnai prefektus”, ám azt bizonyára igen, hogy a francia főváros sorsát szíven viselő megbízó, III. Napóleon császár teljes felhatalmazást adott az általa kinevezett bárónak, hogy Párizsból a „világmindenség fővárosát” csinálja meg. A magyar fővárosnak az a szerencséje, hogy neki nincs hasonló kvalitású prefektusa, és a várost valamennyire még védi az Európa Tanács önkormányzati chartája és az unió bizottságának szakapparátusa, valamint a nagyprojektekre hitelt nyújtó nemzetközi pénzintézetek elvitathatatlanságát.

Orbán, aki már rég nem olvas, csak diktál, hogy más ne töltse ezzel a veszedelmes elfoglaltsággal az időt, megfelelő befogadó ingatlan építését mellőzve költözteti ki a Várból a Széchényi könyvtárat, és „nem mondott le a Nemzeti Galéria elköltöztetéséről” sem. Az általam felállított diagnózis szerint a „hübrisz” a történelmi idő gyorsulásával azért tudott megfertőzni amúgy korábban törvénytisztelő és évtizedek óta a költségvetési korlátokat tiszteletben tartó köztisztviselőket (lásd Persányi Miklós és Baán László példáját), mert az ország Türrannosza elnéző volt az általuk gyakorolt, mértéket nem ismerő pazarlással szemben. Persze el sem kezdődhetett volna ennek az aránytévészítő szemléletnek az elburjánzása nélkül az egész budapesti petit travaux. Az elmúlt évtized felelőtlen kormányzati döntései arra mutatnak, hogy akárcsak III. Napóleon, Orbán is saját édes gyermekeként kezelte és kezeli mindmáig a petit travaux-t. Szent meggyőződése, hogy Nemeszisz, vagyis a bosszúálló sors nem sújthat le rá, hisz ő magát a démoszt képviseli, az örökké kételkedő és (többek között általa) „üres fecsegésre” kárhoztatott ellenzékkel szemben.

Ez az út ismerős modellhez vezetett. Az illiberalizmus a volt pártállam jól ismert ideológiájának megfelelően jár el. Orbán szerint a társadalmi szükségleteket csakis a központi kormányzat képes felmérni. Ennek a szovjetektől átvett és a szovjet típusú rezsimekben jól ismert és megszenvedett ideológiának a visszatérése alapozta meg a magyar „poliszok” mint kényelmetlen hatalmi pólusok általa majdnem tökélyre vitt kormányzati felügyeletét és mindenekelőtt a fővárosban – a bevett, európai minta helyett – a 19. századi „államvárosok” építési modelljének átvételét.

A különbség abból adódik, hogy Budapest nem csak egy város, nem ugyanolyan város, mint a többi. Ez nem csak a lélekszámban, a területnagyságban és egyéb mennyiségi mutatókban mutatkozik meg. Budapest főváros is, és ez minőségileg más és igen jelentős többletfunkciókkal jár együtt. Itt koncentrálnak az ország úthálózata, az ország közigazgatása, Budapesten vannak a

vasútvonalak csomópontjai, itt a legmagasabb a diplomások aránya, a főváros elvitathatatlanul a legműveltebb magyar város. Ez a város egymaga termeli meg a magyar GDP közel negyven százalékát, és nemcsak a gazdaság egészének, de a K+F-szektornak is központja. Ezeknek a tényezőknek köszönhetően Budapest centrális geopolitikai helyzetben van. Ez az adottságnak tekinthető regionális pozíció a magyarázata annak, hogy a főváros évtizedeken át az UNESCO Világörökség Bizottságának a közép-európai központja volt. Az uniós csatlakozást megelőző évtizedben pedig fontos szerepet játszott az UCUE-ban, az európai fővárosok szövetségében. A magyar főváros 1996 óta tagja annak a Eurocitiesnek, az európai nagyvárosokat képviselő legbefolyásosabb városszervezetnek, amelynek a várospolitikai európai szintre emelése a feladata. Budapest természetesen ezekben a szervezetekben is független önkormányzatként jelent meg és szerzett rangot. Ezek közül a legfontosabbak a Eurocities szervezet legnagyobb taglétszámú, leginnovatívabb városait tömörítő Gazdaságfejlesztési Fórumának elnökségével együtt járó feladatok voltak. Ennek keretében számos alkalommal valamennyi európai nagyváros képviselőjében tárgyalhattam az Európai Bizottság képviselőivel a kohéziós politika legfontosabb kérdéseiről. Budapest bizottsági munkájának és ennek a képviselői tevékenységnek az egyik eredménye, hogy 2009-ben az Európai Unió a városi közlekedés prioritásai közé emelte az elővárosi közlekedés fejlesztésének kérdését. Utódom – aki nem beszél idegen nyelveken, és más főtisztviselők mellett a nemzetközi ügyosztályról is elbocsátotta az e területeken évtizedes rutinnal dolgozó szakembereket – ismeretek híján nem volt képes felmérni a főváros geopolitikai státuszában és szerepkörében rejlő lehetőségeket. Sőt, rosszabb a helyzet. Tarlós István felszámolta Budapest élénk nyugati nemzetközi kapcsolatait, és ezáltal az Orbán-kormány „keleti szél” politikájának kiszolgálójává alacsonyította a városdiplomáciát. Erről a főváros 2010 utáni testvérvárosi kapcsolatai és nemzetközi megállapodásai árulkodnak.

Ám épp ezáltal Karácsony Gergely főpolgármester számára számos lehetőség kínálkozik, hogy Budapest ismét fontos szerepet játsszon ezen a nemzetközi szinten. A rossz hírű Orbán-rezsimtől evidens módon különböző és az agglomerációjával szerves egységet alkotó nagy-Budapest fontos és szuverén módon politizáló kapuként szolgálhatna az újonnan csatlakozó nyugat-balkáni államok fővárosai felé. Budapest a hajdanvolt Duna-stratégia kezdeményezőjeként a Duna fővárosa és a Balkán kapuja lehetne. Mindezt az illiberális Orbán-rezsim ellenpontjaként és a V4-ek főpolgármesterei által létrehozott Szabad Városok Szövetsége alapítójaként és hangadójaként tehetné.

„Hic Rhodus, hic salta.” (Itt van Rodosz, itt táncolj, vagy köznapi nyelven: Most mutasd meg, mit tudsz.)

Az érem másik oldala: lehetőségeink és mulasztásaink

1990-ben rendíthetetlenül hittem abban, hogy a liberális demokrácia és az átlátható versenyszabályokon alapuló piacgazdaság, valamint a szegények rászorultsági alapon történő és szakszerűen intézményesített támogatása együttesen csakis jó irányba indíthatja el a magyar társadalomfejlődést. Ezt a naivnak bizonyuló reménykedést főpolgármesterként az Európai Önkör-

mányzati Charta rendelkezéseit átvevő magyar önkormányzati törvényben garantált autonómia mellett arra alapoztam, hogy a törvény megszületését követő első évben a központi államkasszába befizetett személyi jövedelemadó még teljes egészében visszakérült azokhoz a települési önkormányzatokhoz, így a fővároshoz is, amelyek illetékességi területén ezt az adónemet befizették. Azonban ezt az eredetileg százszázalékos visszatérítést, amelyből évente több százmilliárdnyi bevételhez jutottak a főváros önkormányzatai, a központi állami irányítás már az első ciklus második évében csökkentette. Először a felére, majd 35 százalékra és még tovább, mára már szinte nullára redukálva az önkormányzatoknak jutó arányt, ami persze teljes bizonytalanságot idézett elő az önkormányzati gazdálkodásban.

Hogyan tervezhet a több százmilliárdos költségvetéssel működő főváros ebben a helyzetben? Honnan tudhatnók, mennyit fordíthatunk többéves kivitelezést igénylő fejlesztésekre, mennyit napi feladataink ellátására? Tény, hogy 1990 óta ciklusról ciklusra egyre kiszámíthatatlanabb és egyre kedvezőtlenebb pénzügyi viszonyok között kellett működnünk. Ám ha meg akarjuk érteni, hogy miként működött ez a kitettség, érdemes a harmadik önkormányzati ciklusra fókuszálva visszatekinteni. (Ez azért is hasznos lehet, mert az akkor a főváros érdekérvényesítését eredményesen szolgáló protesztmegnyilvánulásaink és tárgyalási technikáink nemcsak eredményesek voltak, de megágyaztak az első Orbán-kormány 2002-es vereségének is, amikor Budapesten a 32 országgyűlési mandátumból 28-at az ellenzék szerzett meg, ami a javára döntötte el a vidéken vesztesre álló választást.)

65

Budapest első ostroma (1998–2002)

A '98. tavaszi elsőpró parlamenti győzelmük után ősszel a kormánypártok nem tudták megemésztetni Budapesten elszenvedett vereségüket. Rögvest elindították a főváros elleni hadjáratot. Azonnal közölték, hogy nem támogatják a Nemzeti Színház felépítését az Erzsébet téren. Egy héttel a Nemzeti Színházról szóló döntés után Orbánék felmondták a 4-es metróról kötött szerződést. Az injuria ebben az esetben annyira nyilvánvaló volt, hogy ez a lépésük már engem is meglepett. A beruházások leállítása sokkolta Budapestet. Megszűnt a kiszámítható gazdálkodás lehetősége. Nap mint nap újabb támadások érték a várost. (Ismétlődik a történelem? – dg). Szinte minden héten megfosztottak minket valamitől. Minden beruházás, amihez a kormánynak bármi köze volt, megkérdőjeleződött. Híd, füstgáztisztító, személtlerakó, víztisztító. Minden kérdés kieleződött: a BKV működtetéséhez való hozzájárulás, a budapesti önkormányzatok közötti forráselosztás stb. Hol ennek, hol annak a szaktárcának a képviselőjével tárgyaltunk – eredménytelenül. Mindenütt falakba ütköztünk, a hagyományos közigazgatási csatornák teljesen bedugultak. A minisztériumok egyszerűen nem válaszoltak a leveleinkre. Veszélybe került az intézményeink működése, ellehetetlenült a BKV, amely sokáig egy fillér kormányzati támogatást sem kapott.

Egy év múltán levélben kértem személyes találkozót a főváros és a kormány közötti vitás ügyek rendezése érdekében a miniszterelnöktől. Orbán Viktor válaszevele ezzel kezdődött. „Sajnálattal olvastam levelének első sorát, amely sze-

rint feltorlódtak a kormány és Budapest közös, ám megoldatlan ügyei.” A levélben a kormányfő meghívott az 1999. október 26-i kormányülésre, melyen külön napirendi pontban foglalkoznak a fővárossal. A miniszterelnöki hivatalból másnap történt kiszivárogtatásból az derült ki, hogy a kabinet már megoldottnak tartja az Erzsébet tér problémáját, a Nemzeti Színház helyén tátongó gödör sorsát és az is, hogy a kormány a 4-es metró ügyében nem kíván engedni, vagyis nem kívánja támogatni az új metróvonal megépítését. A kabinet szerint inkább a felszíni tömegközlekedést kellene fejleszteni. A semmi jót nem ígérő kiszivárogtatás ellenére én, a naiva jól ismert szerepét játszva, azt ismételtetem, hogy a fővárost kedvezően érintő megállapodásra számítok. „A főváros minden kérdésben hajlik az észszerű megegyezésre.” (Ismerős mondat? – dg)

Akkoriban úgy hírlett, hogy a miniszterek a kormányülések előtt felállva üdvözlik a terembe lépő miniszterelnököt, és ő foglal helyet először, megnyitva a kormányülést. Az új módi számos karikatúra és pesti vice témája volt. Nos, ezt nem tudom megerősíteni. Amikor jelen voltam, a miniszterek nem álltak fel. Viszont megdöbbenett, hogy nem ahhoz az asztalhoz ültettek le, ahol a miniszterek tanácskozása folyt. Korábban sokszor részt vettem kormányüléseken, és mindig a hosszú asztal végén, a miniszterelnökkel szemben volt számomra kijelölve egy szék. Onnan valamennyi hozzászóló minisztert jól láthattam és hallhattam. A külön asztalnak üzenete volt. Nem tekintettek egyenrangúnak. Ráadásul a nekem háttal ülőket alig hallottam.

Körülbelül tizenöt percben adtam elő konkrét javaslataimat. Semmilyen javaslatomra nem érkezett semmilyen reakció. A kabinet tagjai kizárólag az előre elkészített sajtóanyag fejezeteit ismertették. Az ülés szünetében odalépett hozzám Pokorni Zoltán, és roppant barátságosan a következőket mondta: „Talán személyesen kellene beszélned Viktorral. Ketten talán meg tudnátok állapodni.” „Azért jöttem – válaszoltam. – De úgy látszik, itt senki nem akar semmiféle érdemi tárgyalást, itt szerintem a sajtóközleményt is előre megírták.”

Ez perceken belül be is igazolódott. Készültünk a sajtótájékoztatóra, amelyre az egész magyar sajtót meghívták. Ekkora érdeklődést régen tapasztaltam. Stumpf István előretessékelt, hogy én lépjek ki elsőként a reflektorfénybe. Megálltam az ajtó mellett, és magam elé toltam azzal, hogy neki kell kezdenie. Ez volt a szerencsém. Előre megírt diadaljelentést olvasott fel arról, hogy a kormány mindent megtesz Budapestért. Ezt nem hallgattam végig, a Városházára invitáltam az újságírókat. Ily módon két homlokegyenest eltérő értékelés került nyilvánosságra, amiből mindenki megérthette, hogy nem volt sem előrelépés, sem elmozdulás, sem komoly tárgyalási szándék a kormány részéről, csupán politikai színjáték volt az egész.

A Városházán a következőket mondtam:

„Azt hiszem, mai beszámolómat Budapest polgárai régóta várják. Sajnos nincs jó hírem. Az elmúlt kilenc évben jó néhány kormányülésen részt vettem. De ilyenén, mint ahonnan most jövök, még soha. A kormányülésen nem volt írásos előterjesztés, nem volt tárgyalási menetrend, nem volt feladatterv és semmilyen dokumentum, aminek alapján döntéseket lehetne hozni. Volt viszont egy előre megírt sajtóközlemény, amely már az ülés megkezdése előtt

tudósított annak eredményéről. Ebben a papírban volt jó pár szám, amelynek többsége alapvetően hibás. Volt még egy táblázat is, amelyet csak olyasvalaki állíthatott össze, aki még önkormányzatot soha nem láthatott.” (Azt hiszem, hogy ma is le lehetne írni pontosan ugyanezt. – dg)

Néhány nap múlva a költségvetési vitában kiderült, hogy a kormány milyen halálosan komolyan gondolja Budapest kiszáritását. Tizenhétmilliárd forintnyi volt az elvonás az előző évhez képest is. (Ismerős eljárás? – dg) Elkészítettük a szükségintézkedések bevezetésének forgatókönyvét, és széles körű kampányba kezdtem. Meghallgattam a volt pénzügyminisztereket, és a tanácsukat kértem. Értelmiségieket hívtam a Merlin Színházba, és felkértem őket, hogy Budapest díszpolgáraival együtt foglaljanak állást a mindnyájunkat érintő ügyben. Brüsszelben a régiók tanácsának ülésén is felvetettem a magyarországi önkormányzatok problémáit.

Akkoriban sokan voltak, akik azt hihették, hogy kimondottan élveztem ezt az újabb kampányt. A legkevésbé sem volt így. Bár a fent említett sajtótájékoztatómon igyekeztem optimistának mutatkozni, egyáltalán nem voltam biztos abban, hogy ki tudjuk húzni a ciklus végéig. Tudtam, hogy a kormány képes csődbe juttatni a várost, ha minden rendelkezésére álló eszközét beveti. Lelkileg is megterhelte, elkésztette, hogy leállították a város fejlesztését, amit legfőbb feladatommak tekintettem. Négy évet elvesztegettünk, és erre nem volt józan magyarázat.

A meghívásomra másfél száz értelmiségi, Budapest közéletének neves személyiségei jöttek el a Merlin Színházba. Megvitatták a kormány által benyújtott, a fővárost drasztikusan sújtó jövő évi költségvetés lehetséges következményeit. Bevezetőmben elmondtam, hogy akkor fosztják ki a várost, amikor a gazdaság épp jelentős fellendülést kezd mutatni, és Budapest polgárai, cégei, kis- és nagyvállalkozói már kétezermilliárd forintot meghaladó jövedelemadót fizetnek be az államkasszába. „Egy kormányfőtanácsadó minapi interjújában egyértelműen »a fővárosi elit értelmiségben« jelölte meg a mai kurzus ellenfelét. [...] Azt a független, alkotó értelmiséget akarják megtörni, amely az ország és Budapest igazi éltető erejét jelenti. (Csak nem ismerős a gyakorlat? – dg) Bűnbaknak pedig azokat akarják megtenni, akik a természetes szövetségesei: bennünket, szabadelvű, európeér fővárosi politikusokat. Ezt a szerepet természetesen én nem vagyok hajlandó eljátszani. Ahhoz azonban, hogy elhárítsuk a közös bajt, a ti aktív segítségetekre is szükségem van. Segítsetek, hogy Budapest világvárosi pályán maradhasson. Hogy holnap is ugyanolyan otthonos, izgalmas hely maradjon, mint ma.”

A jelenlévők jelentős része csatlakozott Budapest öt díszpolgárának – Fejtő Ferencnek, Faludy Györgynek, Kosáry Domokosnak, Mészöly Miklósnak és Szabó Istvánnak – a felhívásához:

„A főváros helyzete válságos, egy fejlődő világban hanyatlásra kell felkészülnie. Budapest azonban nem csak a fővárosiaké. Sorsa összefonódik az ország valamennyi polgárával, akiktől sokat kap, s akiknek sokat nyújt. Budapest a világörökség része; a külföldiek számára Magyarország fontos szimbóluma és vonzereje; s ma már az Európai Unióhoz vezető út kapuja is. Ha Budapest emelkedik, vele az ország is emelkedik, ha Budapest süllyed, vele süllyed az

ország. Az államalapítás ezredik évében azt szeretnénk, ha Budapest biztos lehetne abban, hogy jövőjét, miként az ország egészét, a méltányosság, az értelmes belátás, a jogállamiság elvei határozzák meg. Azt szeretnénk, ha olyan megegyezés formálódna ki a kormányzat és a főváros között, amely magunk és utódaink érdekében is eloszlatja a jövőért érzett aggodalmunkat, s amely a közös érdekek józan belátására, a kölcsönös megértésére épít.”

Néhány nappal később négy különböző pártállású egykori pénzügyminiszterrel, Békesi Lászlóval, Bokros Lajossal, Szabó Ivánnal és Kupa Mihállyal találkoztam a Remíz étteremben. Őva intettek engem az egyszeri megtakarítások felélésétől. Ha ebből akarnánk pótolni a fővárostól elvont összeget, másfél-két év alatt felélnénk a több generációnak épülő kulcsfontosságú beruházások árát. Két év után pedig ugyanott állnánk, pénz nélkül, de annak tudatában, hogy aláírtuk a fővárosi közlekedés halálos ítéletét. A pénzügyminiszterek azt tanácsolták, hogy amennyire lehetséges, folytassuk a fejlesztéseket, azok leállítása vagy a helyi adók lényeges emelése helyett inkább a működési kiadásokat csökkentjük szigorú takarékosági intézkedésekkel. Ezt tettük. 1998 és 2002 között a közművek korábbi privatizációja révén a főváros jelentős tartalékokat halmozott fel, amelyek lehetővé tették többek között a 4-es metró felszíni előkészítéseként a Gellért tér és a Bartók Béla út felújítását.

(Idekívánkozik egy hosszabb zárójeles megjegyzés. Ne feledjük, hogy annak idején a 4-es metró a főváros az Európai Unió és az Európai Beruházási Bank segítségével a kormánnyal dacolva építette, és hiába bizonygatják az ellenkezőjét, ezzel az új vonallal teljesen megújítva átalakította a főváros közösségi közlekedését.

Orbán Viktor négy éven át blokkolta, majd utódom még frakcióvezetői minőségében négy éven át csak akadályozta az M4-et. A beruházás javarészt a 2002 utáni kormányok alatt történt, amelyek támogatták az építkezést, még ha „félszívvel” is, és az eredeti tervekkel szemben az állami támogatást uniós pénzzel váltották ki, de legalább az új vonalra költötték a főváros által kilobbizott uniós forrásokat.

2010-ben a kész alagút és a szerkezetkész megállók láttán komolyan felmerült bennem a kérdés, hogy vajon befejezik-e. Végül helyesen úgy döntöttek, hogy befejezik. Nagy kő esett le a szívemről. Attól tartottam, hogy akár abba is hagyhatják. Az átadás óta zavarban vannak, sokáig még a ráhordó buszjáratokat is eltérítették, nehogy az új metró „hozza a tervezett és kívánatos utasforgalmat”. Mára már hozza! Szinte minden napszakban tömött szerelvények futnak a vonalon.)

De itt kell megemlítenem a rákospalotai füstgázmosó és égetőmű teljes rekonstrukcióját és a pusztazámori szemétkerakó megvalósítását is. Amúgy bizonyára hibát hibára halmozva, ám arra törekedtem, hogy a főváros kulturális élete is diverzifikálódjon és gazdagodjon. A Fesztiválzenekar Budapesti Fesztiválzenekar lett, a zenészek bérét hosszú időn át a főváros fizette. A Trafó megnyitása, a Szigetnek ingyenesen biztosított területhasználat és a Sziámiéknak az első években a fővárosi költségvetésből nyújtott pénzügyi támogatás, a Fővárosi Levéltár megépítése kizárólag a budapesti adófizetők befizetéseiből, a Központi Szabó Ervin Könyvtár bővítése és átépítése mind

ezt a célt szolgálták. Az utóbbi minden látogatórekordot megdöntött, napon-ta három-négyezer olvasója van, és volt már olyan nap, amikor ötezer fölött volt a látogatók száma. (Mivel gyakorta a könyvtár Budapest-gyűjteményében olvasok és írok, örömmel tölt el, hogy vizsgaidőszakban szinte csak a lépcsőkön van szabad hely. Ezek a példák arról is szólnak, hogy a főváros kevés forrásból és viszonylag rövid távon is felmutathat sikereket, ha vezetése világos prioritások szerint működve védelmezi kulturális intézményeit: a fővárosi színházak feletti felügyelet ebből a szempontból meghatározóan fontos kérdés!)

Amúgy a kiszáritás politikája egészen az Orbán-kormány bukásáig folytatódott, miközben roppant aggasztó volt, hogy Budapest tartalékai a ciklus végére kiapadhatnak. Ebben a helyzetben óriási kockázatot vállaltunk: beáraztuk az Orbán-kormány vereségét. Folytattuk az 4-es metróhoz szükséges felszíni beruházásokat, makacsul kitartottunk a megkezdett fejlesztések befejezése mellett, számítva arra, hogy a kormányváltás után az új kormány pótolja mindazt, amit Orbánék elvettek tőlünk. Világos volt, hogy ha a kormány mégsem bukik meg, akkor számunkra nincs folytatás. Arról győzködtük a mögöttünk álló koalíció mértékadó politikusait, akiket megbeszélésre invitáltam a Városházára, hogy ha nem pörgetjük fel a beruházásainkat, ha nem tudunk eredményt felmutatni, akkor így is, úgy is bukni fogunk. Előre menekültünk, mert úgy láttuk, hogy Budapest lesz a kormány megbuktatásának kulcsa. Szinte vallásos hittel bíztunk abban, hogy kezünkben van a 2001 őszén még igen kedvezőtlennek látszó választási eredmény megfordításának a lehetősége. A számításunk bejött. Végül is az ellenzéki vezetésű városok és Budapest buktatták meg Orbánt.

69

Budapest második ostroma (2010–)

Októberben lesz tíz éve annak, hogy főpolgármesterként utoljára jártam a Városházán. Korai lenne ezt az új korszakot részleteiben értékelni. A görög mondás szerint Minerva baglya csak az éj leszálltával kezdi meg reptét, vagyis objektív értékelésre csak évek múlva lesz mód, hisz még csak az új ciklus hajnalán járunk, ám az máris kiderült, hogy bár alapvetően megváltoztak az erőviszonyok, a történelem ismétlődni látszik.

Orbán 2002 óta látványosan megerősödött és rutint is szerzett, ám működését állandóan megkísérti a gyors bukás esélye. A tavaly őszi önkormányzati választáson hetven városban, köztük Budapesten elszenvedett veresége arra mutat, hogy ismétlődő kétharmados parlamenti többsége ellenére váltig a teljes összeomlás réme fenyegeti. Sokakkal együtt Tölgyessy Péter is úgy értékeli, hogy „rendszerének legcsekélyebb megingása is olyan lejtőre taszíthatja, ahonnan már nem képes visszakapaszkodni. Ezért állandóan szűkíteni szükséges a felülről még nem ellenőrzött közéleti terek szabadságát. Örökös kampányaival folyvást mozgásban kell tartania a maga táborát. Csakhogy ezzel a Fidesz-hatalom logikája nem ad elégséges mozgásteret az autonóm kezdeményezéseknek. Ezek egyre biztosabban csupán a rendszer ellenében tudják elképzelni kívánatos jövőjüket.” (Tölgyessy Péter: *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*)

Ám óriási különbség a korábbi helyzettel szemben, hogy Orbán posztkommunista autokráciájában az uralkodó elit oligarchái és mágásai mindent egyetlen lapra tesznek fel. (A bukásukkal ugyanis nemcsak a politikai befolyásukat, hanem a szabadságukat is elveszíthetik.)

A kötélhúzás nem most kezdődött

Ha meg kívánjuk érteni, hogy mi is történt az elmúlt három évtizedben Budapesten, akkor nemcsak az Orbán-rezsim négy ciklusának centralizációs törekvéseivel kell foglalkoznunk, de elemeznünk kell azt is, hogy az európai önkormányzati törvényben foglalt alapelvekre építő, a politikai centrumtól balra álló, liberális-baloldali ideológiát valló, ma már kerek évtizede ellenzékben lévő tábor mit ért el, és hány lehetőséget mulasztott ebben a '90 és 2010 között – saját tapasztalataim szerint – nem a súlyának megfelelően kezelt és sokak által lenézett, másodrendűnek tekintett ágazatban. Öt kormányzati cikluson át ennek az őszinte szembenézésnek a hiánya is hozzájárulhatott ahhoz, hogy önkormányzati kérdésekben ily súlyos károkat okozhattak az alapvetően eltérő megközelítésből kiinduló konzervatív-jobboldali és szélsőjobboldali tábor törekvései.

A konzervatív jobboldalnak van egy be nem vallott víziója az önkormányzatok fölé rendelt közigazgatásról, mely szerint a főhatalom a mindenható államé, amely az önkormányzatiság tartalmi elemeinek felszámolásával nemcsak kormányozni, hanem uralni is képes a helyi ügyeket. A jobboldali tábor tagadja a szubszidiaritás elvét (mely szerint minden kérdésnek ott kell eldőlnie, ahol a legtöbb információval rendelkeznek róla). Ám ezt a meggyőződését nem meri vagy érthető okokból nem akarja nyíltan hirdetni, mert nem kíván újabb frontot nyitni a fékek és ellensúlyok rendszerének nyílt rombolásával. Ehelyett lassú előrenyomulása során a 2010-ig működő rendszer fogyatékoságait használja ki. A centralizáció mögé bújva alamuszi módon, sosem nyílt sisakkal rombolva számolja fel a „poliszt”, a független helyhatóságot. Ebben segítségére volt és van ma is az eltúlzott, szélsőségesnek mondható decentralizáció, valamint a gyenge, alig létező középszint éppen úgy, mint az önkormányzatok érdekképviselőiteinek sokfélesége és politikai megosztottsága. Ezen strukturális sajátosságok és a pénzügyi függetlenség hiánya miatt igen sérülékeny az 1990-ben létrehozott önkormányzati rendszer. Az akkor megalakult 3200 települési önkormányzat többsége saját forrásaiból még a működéséhez szükséges feltételeket sem tudja előteremteni, ezért teljes mértékben államfüggő. „Önhibáján kívül” nem is nevezhető valódi önkormányzatnak. Az akkor alaposan elfuserált rendszerből teljesen hiányzik a legfontosabb elem: a „pénzügyi alkotmányosság”. Ennek hiányát nem lehet az Orbán-rezsimre fogni. A rendszerváltás utáni bal- és jobboldali kormányok, pártállástól függetlenül, lényegében minden rendelkezésükre álló eszközzel megakadályozták egy autonóm, kiszámítható módon működő rendszer létrejöttét. Ehelyett az önkormányzatoknak – a „húzd meg, ereszd meg” játszma keretében – a túlélésért kellett küzdeniük. Ennek során az igazi kérdés mindig is az volt, hogy kié lesz helyben a főhatalom a fiskális kormányzat centralizáló és forráselvonó törekvéseivel szemben, és persze

minden alkalommal a polgárok által helyben választott testületek és polgármestereik maradtak alul.

Nem tagadható a 2010 előtt regnáló kormányzatok felelőssége abban sem, hogy a főváros és az egyre bővülő és egyre nagyobb gazdasági erőforrásokat felhalmozó agglomeráció városai között (és részben fölējük rendelve) a valódi regionális együttműködésnek ma sincs hatékony szervezete (Budaörs, Vác, Szentendre, Érd, Budakeszi, Gyömrő és még több mint félszáz település tartozik ebbe a körbe). A közelgő klímaválság idején ennek a hiányosságnak súlyos következményei lesznek, és ez megoldhatatlanná teszi a „zöld alternatíva” sikeres megvalósítását. Hisz erős, a hosszú távú feladatokra forrásokatallokálni képes regionális önkormányzat nélkül nem lehet megvédeni a főváros körüli zöld gyűrűt, megoldani a Duna alatti kavicsmederben tárolt vízbázisok védelmét és az egész központi régióban fenntarthatóvá tenni a tömegközlekedést. Az agglomeráció városaival és községeivel együttműködve sürgősen pótolni kell(ene) az elmúlt évtized közös mulasztásait.

A városvezetésnek már rég fel kellett volna vetnie a Galvani úti híddal szembeállítva az újabb Duna-híd tervei által okozott problémahalmazt, és az új városvezetésnek az Albertfalvai híd megépítésének elsődlegessége mellett kellene érvelnie. Valójában mindegyik híd fontos, ám – a közlekedési szakemberek szerint már jelenleg is sűrűn lakott városrészek (Albertfalva, Csepel, Pesterzsébet) összekapcsolását szolgáló – Albertfalvai megépítése prioritást élvez a hivatalosan a rozsdazónák feltárását célzó, valójában azonban az „el nem engedett olimpiai terveket kiszolgáló” Galvani híddal szemben.

Az elmúlt időszakban rá kellett volna világítani, hogy az 5-ös metró terve „a kalapból előrángatott nyuszi”, hisz tudomásom szerint nem készült naprakész utasszámlálás és ezen alapuló megvalósíthatósági tanulmány, amely összehasonlította volna az 5-ös metró építésének előnyeit a 4-es metró korábban tervezett és törvénybe is foglalt meghosszabbításával. És mindez nem tekinthető véletlennek vagy szimpla mulasztásnak. Szembe kell nézni azzal, hogy hosszabb távon az ország szívében, e stratégiai fontosságú központi régióban, a kormányzat sokkal előnyösebb pozícióban van, mint a főváros. Elővárosi vasutat építhet, az állami tulajdonban lévő birtokokon erdőket telepíthet, és legalábbis előkészítheti egy olyan közlekedési hálózat kiépítését, amely a meglévő hálózatok összekapcsolásával jelentősen javítja három és fél millió ember életminőségét.

Budapest még sincs reménytelen, eleve vesztes pozícióban. Előnyére szolgál, hogy a „hübrisz” veszedelmes betegsége és az azt kormányzati körben terjesztő „áfium” 2010 óta csak súlyosan aránytévészto stadionépítésekben, a zöld területek rombolásában és a kormányzati székhely Várba telepítésében merült ki. Orbán valószínűleg nem tudja, miként valósult meg a grand travaux, nem ismeri azokat a törekvéseket, amelyek Európa nyugati felén Párizsból és Brüsszelsből sikerrel teremtetek államvárosokat, és eddig nem mert vagy nem volt képes a fővárosban – egy valóban hatékornak nevezhető – közmunkatanácsot létrehozni. Az erre a nagy múltú szervezetre hajazó Fővárosi Közfejlesztések Tanácsa szerencsés módon igen későn jött létre, és ma még nem rendelkezik/rendelkezhet felkészült apparátussal sem.

A teljesen koncepciótlan és a kormányfőnek ellentmondani soha nem merészelő, neki mindvégig totálisan alárendelt utódommal szemben korábban a „mérnök” miniszterelnöknek könnyű dolga lett volna, de akkor, 2019 ősze előtt még csak a kötelező kúroket futva, nem figyelt eléggé a fővárosra. A „hübrisz” elhomályosította az ítélőkéességét, és az „áfiumtól” elvakítva nem látta előre egy választási fiaskó lehetőségét.

A fővárosnak nem származnak hátrányai abból, hogy kormányzati szinten ma még hiányoznak azok a feltételek, amelyek tényleges megvalósításán keresztül Orbán a szélesebb közönségnek is demonstrálni képes az általa képviselt főhatalom fővárosi dominanciáját. Ugyanis regionális szintű infrastruktúrát, közlekedési és közműhálózatot kizárólag időigényes, alapos előmunkálatokra alapozva lehet tervezni és fejleszteni. A kötelező pályázati rendszer miatt ez az autokratikus berendezkedés keretei között is hosszadalmas folyamat. Ha pedig megsértik az idevonatkozó uniós jogszabályokban is rögzített követelményeket, akkor megismétlődhetnek a 3-as metró orosz szerelvényei felújításnak hazudott beszerzése kapcsán előállt és máig kezelhetetlennek látszó anomáliák.

Nem véletlen, hogy ezzel az általuk is jól ismert eljárásrenddel szembemenve a Gulyás–Fűrjes–Vitézy-trió a bejelentések verbális szintjén, vagyis jó nagyokat mondvá és a kötelező körök lefutását mellőzve járt el. Számomra úgy tűnik, arra kaphattak utasítást, hogy mindenképpen „előzzék ki a fővárost”. Csakhogy a most bejelentett projektek megvalósítási ideje átnyúlik a ciklusokon, minimum tíz-tizenöt évvel számolhatunk. Addig a Gulyás–Vitézy–Fűrjes-trió csak a politikai marketing eszközeire van utalva. Ebből az következik, hogy Budapest főútvonalain hamarosan óriásplakátok fogják hirdetni, hogy a kormány belekezdt Budapest építésébe, rövidesen tanúi leszünk az első kapavágásoknak, dübörögni fog az 5-ös metró kampánya, a postaládáink megtelnek látványtervekkel. (Ha Demszkynek sikerült 1998 és 2002 között a sokkal rövidebb és egyszerűbb pályán haladó 4-es metróval maga mellé állítania a közvéleményt, miért ne sikerülhetne „Viktor segítségével” az elővárosi vasúttal nekünk is, biztatgathatja őket Habony Árpád. „Ebben a három fiúban dühöng az adrenalin”, konstatálhatja elégedetten a PR-guru.)

A főváros pedig pénz, paripa és média híján csak a kritika fegyvereit veheti elő, mert a „trió” réges-rég magához vette a „fegyverek kritikájához” szükséges forrásokat. Megkésve bár, hisz 2022-ig nyilvánvalóan lehetetlen bármit megvalósítani, ám most, amikor Orbán a famulusaival látványosan belefogott Budapest „építésébe”, és hadrendbe állította legvitézebb katonáit, ezt csak azért tehette, mert úgy érzi, hogy „övé az ország, a hatalom és a dicsőség”.

Amúgy eddigi fővárosi beavatkozásait figyelve nekem úgy tűnik, hogy nagy szerencsénkre valószínűleg nem tudta, hogy miben állt a grand travaux. Nem volt tisztában azzal sem, hogy milyen tervei voltak Alfred Speernek, aki Hitlerrel együtt akarta megvalósítani Germániát, mint a birodalom fővárosát, és persze arról sem hallott, hogy Sztálin kedvenc főépítészeként Borisz Iofán mily grandiózus tervekkel nyert a Szovjetek Palotája-pályázaton. Ezért a „mérnök” miniszterelnök csak bele-belekapott Budapest városi szövetébe, ám még nem történt jövátéhetetlen léptékváltás. Ennek okai mélyebb elemzést igényelnek,

de annyi megállapítható, hogy a „hübrisszel” megfertőzött muzeológusok Liget-rombolása szorosan összefügghet a „mérnök” azon álmával, hogy a főhatalmat jelképező belügyek és pénzügyek minisztériumait a budai Várba, vagyis a Miniszterelnöki Hivatal közelébe telepítse. A munkálatok már előrehaladott állapotban vannak, és csak a Vár befogadóképessége korlátozza őket. Ennek a kultúraellenes merényletnek a végrehajtásához szüksége lenne a Széchényi könyvtár kiürített épülete mellett a Nemzet Galériára, sőt a Budapesti Történeti Múzeumra is, és ezért fáj neki, hogy a Galéria kitelepítésének hagymázás terve egyelőre kútba esni látszik.

Ám az időfaktor Karácsony Gergelynek kedvez. A következő parlamenti választásig, nyilvánvalóan egyenlőtlen küzdelemben helytállva, mintegy huszonnégy hónapon át kell neki politikai alternatívát felmutatnia egy olyan, alapvetően őt támogató budapesti közegben, amely másként gondolkodik és viselkedik, mint a magyar társadalom egésze. Budapesten nem várnak tőle csodákat, csak azt a törekvést akarják nap mint nap látni és hallani, hogy figyelnek rájuk, hogy az új csapat értük dolgozik, hogy nem a pártpolitika, hanem a fenntartható városfejlesztés céljai dominálnak Budapesten. Ezt jól érzékelve, Karácsony már indulásakor stílust váltott. Ez már az első olyan kormányülés előtt is, amelyre meghívták, nyilvánvaló volt, de még inkább érzékelhetővé vált az azt követő sajtótájékoztatón. Orbán a főpolgármester valamennyi kérését negligálta vagy visszautasította, ám a főpolgármester mégis mosolygósan távozott az ülésről.

Annak ellenére tette ezt, hogy kerek perec elutasították az új fővárosi törvény megalkotására vonatkozó javaslatát, nem tárgyalták meg részleteiben a fővárosi tömegközlekedés egyharmados arányban történő finanszírozását, és nem adtak érdemi választ a helyi iparűzési adó helyben maradó részének szabad felhasználására vonatkozó indítványára sem. Ám a főpolgármester ekkor is és legutóbb, a Szabad Tér Színház igazgatói pályázata körül kiprovokált affér idején is mosolyogva válaszolt az újságírói kérdésekre. Szüksége is lesz erre a bizakodó, mindent túlélő optimizmusra, mert mára már nyilvánvaló, hogy gazdasági hullámvölgyre és a főváros önkormányzatának működését is ellehetetlenítő 2008-as válsághoz remélhetőleg nem mérhető, ám elkerülhetetlennek látszó krízisre kell felkészülni, többek között az USA és Kína közötti vámháború, a Brexit, a koronavírus okozta pánik és az uniós források elapadása okán. Ebben a helyzetben nyilvánvalóan újra kell gondolni Budapest hosszú távú fejlesztési terveit és a következő négy év beruházásait. Kötelező feladvány a nemzetközi szövetségek és pénzügyi szervezetek megkeresése és a velük korábbi sikeres projektekből kialakult kapcsolati háló erősítése.

És persze az sem volna rossz, ha Bruck Gábor és Nyáry Krisztián, aki több mint egy évtizeden át a főváros sajtóirodáját vezette, esetleg Atkári János társaságában az *Iliász* idézett sorát felidézve, a „legszelídebb szavakat választva” segítenének neki. Ahogy Akhilleuszt támogatandó, Trója falai előtt megjelenve, Pallasz Athéné tette.

Hónapló

Parászka Boróka

Mocskos haszon

Elfojtás és robbanás: ez a dinamikája azoknak az időeknek, amelyeket élünk. Két hónap elzárttság után és részleges lazítást követően izzik és elnémul a közélet. Már érződik a Trianon-centenárium feszültsége, „június 4. az összehozás napja” tíz éve, elkerülhetetlenül ismétlődnek a viták arról, ki vette el Erdélyt. (Zavarba jövök ennél a leegyszerűsítésnél, árnyalnám, de hiába. Ez a kérdés így merül fel a magyar közéletben. Száz év után ugyanúgy ismétlődnek az irredenta rögeszmék, közhelyek, százévnyi helyben topogás, miközben a valódi Erdély már messze-messze ködlik, ismeretlenül és szeretetlenül a magyarországi vitatkozóknak számára.) Még nem oldódtak fel és meg azok a kérdések, hogy tényleg az-e a világméretű egészségügyi katasztrófa, aminek látszik, tényleg okkal kényszerítették-e emberek millióit az otthon ülésre, a munka-pénzkereset-üzlet felfüggesztésére.

Globális vakság: rémhírek arról, honnan jött, hova megy a vírus, melyik ország hogyan reagált vagy nem reagált, kinek volt igaza. Százévnyi távlatból ugyan hogyan lehetne pontosan látni és érteni, miért esett szét a Habsburg-monarchia, hogyan jöttek létre az utódállamok, ha azt sem sikerül követni, mi folyik ma a saját életünkben, a közvetlen közelünkben?

A magyar és a román sajtó kényszerhelyzetben van. A magyar inkább, a román kevésbé, de azért a szűkülő publikálási lehetőség, a torzuló műfajok, az általános leegyszerűsítés, szenzációhajhászás és konfliktusorientáltság nem segíti sem a tájékozódást, sem a társadalmi vitát. A magyar sajtóban mindent visz az, ahogyan az országos tisztifőorvos személyén, valóban suta megszólalásain szórakozik az ország. Az adatszolgáltatás ordítóan következtelen, hézagossá és ellenőrizhetetlenné, de ezen alig akad fenn valaki. A román sajtóban látszólag minden pontos, naprakész, kényszeresen szabályozott. Betegszámok, halálozási számok, járulékos betegségek adatai ömlenek ránk naponta a megadott órában, a megadott séma szerint. Mégsem áll össze a kép, épp a látszólagos szakszerűség, a túlbuzgóság, a teátrális „járványellenes harc” teszi követhetetlenné, mi zajlik.

A The New York Times és a The Washington Post híreit követem a magyar és a román sajtó mellett rendszeresen. Más sajtólépték, mint a kelet-európai, de bizonyos (aggasztó) trendek megfigyelhetők. Az amerikai lapok „illusztrálják”, „szemléltetik” az előre levont következtetéseket. Elsősorban azt, hogy a járvány veszélyes, veszélyesebb annál, mint amennyire a járványintézkedések miatt elégedetlenkedők gondolnák. Emberi történeteket halmoznak – olyankor, amelyek a veszélyérzetet növelik, igazolják. A történetfüggőség amúgy is meghatározó. Érzelmi azonosulást várnak az olvasótól, cserébe könnyen be-

látható, megérthető narratívákat kínálnak. Történetek az idősek otthonából. Történetek a koronavírussal fertőzött kamaszok életéből. Történetek a járvány „frontvonalán” harcoló orvosok, asszisztensek mindennapjaiból.

Megjelennek közben az infografikák, a tényfeltáró riportok is (a magyar és a román sajtóban ismeretlen eszközökkel, információs merítéssel). Minden illeszkedik a háborús logikába, ez a tényirodalom sem más, mint illusztráció. Mikor, mitől lehetne más? Valószínűleg akkor, ha nem lenne ennyire kompakt a járvány- és világmagyarázat.

Vonható-e bármilyen párhuzam a száz évvel ezelőtti háborús narratívák, a 19. század végének, 20. század elejének diskurzusaival? Ami most van, már több a spleennél. Nem egyszerű levertség és reményvesztettség, tapintható a harag, a feszültség. De ez még – időnként, bizonyos helyzetekben – a tényleges agressziót megelőző állapot.

2014-ben, az első világháború kitörésének évfordulóján még volt valamiféle felületes félelem attól, hogy „megint jön a háború”. Valami mágikus rettegés az ismétlődéstől. A háborúnak nem kellett „jönnie”, mert már javában folyt, a világ több pontján is, Szíriában, Irakban. A menekülthullám – akárcsak a múlt század elején – elérte Európát. A menekültekkel jöttek a háborús történetek, akarva-akaratlan benne élt a világ békésnek hitt fele a háborús hangulatban. Akár tudomást vett róla, akár nem. Akár magáénak érezte, akár nem. A világjárvány kitörésekor a háborús retorika azonnal újra megjelent és alakot váltott. Ezúttal nem a terrorizmus, a fundamentalizmus, nem a távoli országok távoli konfliktusai miatt. Hanem a mindenkit fenyegető közegészségügyi veszély miatt. Miért ezekkel a harctéri metaforákkal magyarázták a kialakult helyzetet? Miért a kórházakat nevezték „küzdőtereknek”, az egészségügyi dolgozókat a „frontvonalon harcolóknak”? A járványintézkedések megszegőit szabotőröknek?

Valószínűleg a háborús séma a legegyszerűbb és leginkább kéznél lévő séma. Az utóbbi években tudatosan vagy tudattalanul mindenki hozzászokott. Ez az, ami igazolja az irányíthatóságot, a hatalomkoncentrációt, a hatalmi önkényt. Amelyben igazolhatóan feladható az állampolgári felelősség, a közösségi részvállalás, a kooperáció, az innováció, a helyzetfelismerés és az értelmezés. A demokráciavesztés utolsó stádiuma.

Bár a háborús retorika egységes, de a használata, értelmezése eltérő, és váratlan módon sodorta egymás mellé, tette egymás szövetségeseivé a legkülönbözőbb állásponton lévőket. A szabadságjogok elleni harcként, a legkiszolgáltatottabbak elleni háborúként értelmezték a megszorító intézkedéseket azok, akik úgy gondolták: az egységes, szigorú globális védekezés indokolatlan és káros. A populista, nacionalista politikai erők, Trump és Bolsonaro hívei is úgy vélték: a nemzeti értékek, a nemzeti biztonság, a nemzeti piacok elleni támadás folyik, amikor egészségügyi szakemberek és nem a politikusok mondják meg, lesz-e kijárási és gyülekezési tilalom, vagy sem.

Ebben az általános, globális hangulatban a mi kelet-közép-európai történelmünk, évfordulóink már nem is történelmi emlékként, emlékeztetőként, örökségként merülnek fel. Trianon „jelenidejűvé” vált és válik. Egyrészt a politikai döntés miatt, amely a trianoni szerződés aláírásának napját, június

4-ét hivatalos ünneppé nyilvánította Magyarországon. Másrészt azért, mert a járványsémákhoz hasonló keretekben fogalmaznak, gondolkodnak ezek a társadalmak.

Erdélyt elvették, „elvesztettük” – ez a kortárs magyar történészek elfogadott terminológiája. Trianon „tragédia” – ez az érvényben lévő magyar jogszabály fogalomhasználata. Tíz éve, amikor még volt magyar sajtó, az úgynevezett Romsics–Gerő-vitában – itt a *Mozgó Világ* hasábjain is – komoly erőfeszítések történtek ennek a leegyszerűsítő látásmódnak a kivédésére, árnyalására. Mindezek kudarcot vallottak. Miért? Túl a triviális okokon: a sajtó korlátozásán, illetve felszámolásán, az akadémiai szféra leépítésén, kiszolgáltatottá tételén mi az oka ennek a narratív beszűkülésnek, leegyszerűsítésnek? Hogy a háborús logika lépésről lépésre mindent felemészt. Legyen szó száz évvel ezelőtti eseményekről, jelenlegi, globális társadalmi vagy egészségügyi válságokról. Mi az oka, hogy mindig, mindannyian ugyanarról, ugyanúgy beszélünk – bármiről is legyen szó?

Ha csak annak a bizonyos Romsics–Gerő-vitának a tanulságait keressük, arra a következtetésre jutunk: azért nincs semmilyen változás és semmilyen előrelépés, mert még a szakmai-demokratikus viták jelentőségét értők, az abban részt vevők sem tartják be a vita szabályait, legfőképpen nem vonják le a következtetéseit, és nem is veszik figyelembe őket. A 2010-es Trianon-törvény és a Romsics–Gerő-vita után megjelenő kötetek zöme ugyanazokba a zsákutcákba fut bele, amelyek miatt ez a vita kirobbant és szerteágazott. A törvény értelemszerűen belekényszeríti a leegyszerűsítő háborús logikába. Ezzel szemben nincs követhető, átlátható, egyértelmű alternatíva. Trianon „titkát”, „ismeretlen arcait”, Erdély „elvesztését”, Trianon-adomákat, aforizmákat találni a magyar könyvpiacra. Igazságtalan vagyok, van néhány fontos vitairata, elemzése az évtizednek, de ezekből hiányzik az uralkodó (és hatalmaskodó) narratíva átírásához szükséges fogalmi erő. Amely a ma embereit nem kényszeríti sem a győztesek, sem a vesztesek táborába, amely nem frontvonalakat húz meg vagy rajzol újra, nem tart fenn – szimbolikus szinten sem – háborús övezeteket, nem kacérkodik hamis kollektív identitások illúziójával, nem enged a politikai rítusoknak. Ha tulajdonképpen nincs akadémiai ellenállás, alternatíva, miben is reménykedünk?

Tíz évvel a magyar Trianon-törvény után Romániában is elfogadták a román Trianon-törvényt. Bevallottan válaszul a magyar jogszabályra. A román–magyar konfliktusok élességéhez képest lassú és visszafogott, ám nem kockázat nélküli reakció. Ha összevetjük a magyar Trianon-törvényt és a román, körülbelül ugyanazt a különbséget tapasztaljuk, mint amit egyébként a két ország kormányának és adminisztrációjának kommunikációjában tapasztalhatunk. A magyar jogszabály a trianoni összetartozás „valóságosságáról”, a trianoni tragédia következményeiről cikkezik. A románban nyoma sincs ilyen jellegű normatíváknak. Nincs semmilyen hangulati elem, nincs Istentől elrendelt történelemre való hivatkozás. Viszont pontosan meghatározza, ki hol, miként húzza majd fel az országzászlót, mit sugároz a közmédia, mi az önkormányzati és kormányzati intézmények szerepe a „trianoni szerződés jelentőségének tudatosításában”. Steril, száraz szabályalkotás.

A törvényalkotó azt is jelzi: ez a jogszabály nem a kisebbségek ellen irányul. „Meg kell mondanom, hogy Románia volt az egyetlen ország, amely a genocídium elől menekülő örmények számára menedéket biztosított” – érvel kisebbségi szempontból a törvény mellett Varujan Pambuccian örmény kisebbségi képviselő. Formailag elfogadható, tartalmilag visszafogott jogszabály. Az ördög persze a részletekben rejlik: meglehetősen nagy mozgásteret enged az önkormányzatoknak, a lokális intézményeknek. Várhatóan épp emiatt lesznek feszültségek az erdélyi megyékben. Ott, ahol az „összetartozás napjáról” a magyarországi kormányzati programnak megfelelően emlékeznek meg az erdélyi magyarok. Ha ti így, akkor mi is így – idén megkezdődik majd a játszózás. Kikerülhető lett volna ez a csapda. Ha nincs magyar Trianon-törvény, nincs román se. Ha nincs magyar „elvették tőlünk Erdélyt” narratíva, nem jön rá a román válasz se. Az idén (a szász) Klaus Iohannis államelnök vádolta meg kvázi az erdélyi magyarokat, hogy el- vagy vissza akarják venni Erdélyt. Mennyivel zavarba ejtőbb lett volna, ha a magyar fél a 19. századi román autonómiatörekvésekről, a Duna menti köztársaság esélyéről beszél többet. Ha a nacionalista, irredenta nosztalgia és propaganda helyett mondjuk Jászi Oszkár öröksége kap nagyobb figyelmet. Arra mit lépett volna a román fél? És hogyan alakul a Trianon-kép, ha nem „Erdély elvesztéséről”, hanem a Habsburg–magyar monarchia szétesése utáni politikai-társadalmi reform sikereiről és kudarcairól vitatkozunk többet? Tágabb, mélyebb történelmi perspektívában. Elszalasztott esély az elmúlt tíz év. Az egyetlen kérdés ma már csak az, van-e lehetőség a kármentésre, a visszafordulásra, vagy tovább súlyosbodik ez a pseudoháborús beszűkülés. Mely beszűküléssel, lássuk be, az utóbbi években több választási kampányt is igen hatékonyan le lehetett vezényelni, több választást is meg lehetett nyerni. „Mocskos” haszon.

Hargitai Miklós

Templomok, cseresznyefák

Talán a karantén – hivatalos nevén a kijárási korlátozás – második hetében lehetett, hogy elkezdtek hiányozni a templomok. Az az egy, amelyikbe járni szoktam, meg az összes többi, ahová más időkben bármikor bemehetek. Mióta dolgozó ember vagyok, mindig volt egy, közel a munkahelyhez vagy útban a szerkesztőség felé, ahová be lehetett ugrani egy rövidebb-hosszabb... mire is? Nehéz ezt szabatosan megfogalmazni. A templom nyáron hűvösebb, télen egy kicsit melegebb, mint az utca. Odabent csend és nyugalom van, meg – ez a legfontosabb – templomszag (a transzcendens dolgokban haladóbbaknak: Isten-szag), azaz tömjén, gyertyafüst, öreg bútorok, fülbe súgott bűnök és az ég felé szálló imák illata. Minden templomban más, de van bennük valami közös, és ha valamelyikből illatszert készülné, a gyakorlott templomjáró se tudná megmondani, hogy melyiknek a szaga, de azt atombiztosan megmondaná, hogy templomé.

Egyszóval hiányzik – most, hogy ezt itt leírom, már hónapok óta. A Batthyány téri Szent Anna az utcaszinttől lefelé vivő lépcsőivel, az üllői úti Örök Imádás, amelyik a nevéhez illően állandóan nyitva van (életemben egyszer fordult elő, hogy zárva találtam, azon az estén, amikor az utolsó műszakot nyomtuk a *Népszabadság*ban, és másnap már nem volt újság, csak ezt akkor még nem tudtuk; ott álltam a szatyraimmal, bennük a billentyűzet, az egér, a bögrém, a kanalam meg a gyerekek nyunyókái; igen, ezzel is gazdagabbak lettünk most a karantén alatt, nekem meg úgy alakult az életem, hogy egymás után három gyerekem nőtt föl a különféle szerkesztőségi épületekben, részben a kollégák felügyelete alatt, mert a napilapos újságírás nem különösebben családbarát műfaj, és így tudtuk megoldani, hogy lássam is őket néha, meg ha kell, a lelkjükre is rá tudjak nézni, és az éveken át tartó jelenlétük tárgyi lenyomatai lassan benépesítették az íróasztalaimat; ott álltam tehát a sötétben a szatyrokkal, hogy elmondjak néhány hálás mondatot a Corvin negyedben töltött évekért, de az ajtó zárva volt), meg 2017 februárja, vagyis a népszavás évek kezdete óta a Teréz-templom az egykori Gólya áruház szomszédságában.

A Teréz-templom hagyományosan délelőtt 12-ig, illetve délután 15 órától fogadja az ügyfeleket, de most csak délelőtt üzemel. Már az is furcsa, hogy mellette az iskola üres, és az udvara, amely iskolaudvar is egyben, március közepe óta szintén le van zárva. Ha így marad, valamit kezdeni kell majd a cseresznyékkal. Az udvart valamikor végigültették vad alanyra oltott, rózsaszín virágú díszcseresznyékkal, amelyek csak virágoznak, de nem teremnek ehető gyümölcsöt, ám az egyiken az alany erősebbnek bizonyult, és azon minden évben van termés: apró szemű, későn érő, kesernyés vadcseresznye, ami szerintem az összes gyümölcs közül a legfinomabb. Nem tudom, bűnnek számít-e, de bevallom, én az elmúlt három nyáron be-beszöktem a templomudvarra, és jókat eszegettem a rajtam kívül csak a környék madarai által fogyasztott vadcseresznyéből. Arra, hogy milyen finom, pont harminc évvel ezelőtt, egy svédországi biciklitúrán jöttem rá, ahol amúgy éppannyira híján voltunk a templomoknak, mint most. Leginkább erdők és tavak között kerékpároztunk, amit megkönnyített, hogy az országban két magyarországi erdőterület és 46 ezer tó van. 1990 volt, és július, ami arrafelé a vadcseresznye érési ideje, és mivel az áfonyán, a vadmálnán és a vadcseresznyén kívül más gyümölccsel nem nagyon találkoztunk, hát azt ettük, mert azt már akkor is tudtuk, hogy vitaminra szükség van. (Mellékszál, de egy hónap alatt jutottunk el Stockholmtól Berlinig Dánián keresztül, és éppen akkor értünk a német fővárosba, amikor már szabad volt az átjárás a keleti és a nyugati városrész között, a szovjet csapatok távozóban voltak, mi pedig egy kicsit úgy éreztük magunkat, mint Hemingway, amikor fölszabadította Párizst.) Úgyhogy bennem az a templom árnyékában növő vadcseresznye mindig svédországi emlékeket idézett – a három évtizednyi távolságra való tekintettel talán szabad azzal a megfogalmazással élnem, hogy régi nyarakat –, és már előre sajnálom, hogy idéntől nem lesz benne részem.

Hogy miért nem, arról majd később, mert még a templomokról is van mesél-nivalóm. Azaz konkrétan egy templomról, a zugligeti Szent Családról, amely arról nevezetes, hogy 1989-ben vendégül látta a Magyarországon keresztül az

NSZK-ba szökní akaró NDK-sokat (ki gondolta volna akkor, hogy egy év múlva simán átmehetnek, és a berlini falból is csak annyi marad, amit kényelmesen haza tudok hozni a zsebemben?). A karantén kezdete óta a zugligeti templom is zárva van, de vasárnap délelőtt az előterét kinyitják – lehetséges, hogy más délelőttökön is, de hétköznap még nem jártam arra –, hogy a lelki töltekezés-re vágyó vándor beléphessen. A Szent Család katolikus templom, ugyanúgy, ahogy a Szent Anna, az Örök Imádás vagy a Teréz, állandóan ég odabenn az örökmécses, vasárnaponként misék vannak, nem istentiszteletek vagy alkal-mak, mint a protestánsoknál. A katolikusok számára a vasárnapi mise kö-zösségi élmény – lehetséges, hogy a protestánsok is hasonlóképpen vannak vele, de arról kevesebb tapasztalatom van –, azaz van az egésznek csapatépítő, összetartozást erősítő jellege, meg vannak különféle imaszándékok, amit úgy kell elképzelni, hogy egy adott misén az egész nyáj egyvalakiért (egyvalakinek a valakijéért) imádkozik; mondjuk gyógyulásért, családi konfliktus megoldá-sáért, elveszített állás helyett egy másik megtalálásáért.

Aki maga is katolikus, annak ez így természetes, Jézus is azt mondja: „Ha ketten közületek valamiben egyetértenek, és úgy kéri, megkapják. Ahol ugyanis ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok közöttük.” Tehát jól van ez így, megvan hozzá a kellő bibliai alátámasztás – csak hát amikor nincsenek nyilvános misék, akkor ezek a közössé tett imaszándékok is kénytelenek várni a sorukra. Van azonban olyan is, hogy sürget az idő, és erre a problémára a Szent Családban azt találták ki, hogy kitéttek az előtérbe egy táblát kis cetlikkel, ahová bárki felírhatja a maga megoldásra váró baját, aki pedig arra jár, az a feliratokat olvasva mégiscsak be tud kapcsolódni a közös imába. Le kell hozzá küzdeni vagy húsz lépcsőfokot, (fölfelé), de megéri: bár Budapest legdrágább kerületének egyik legelittebb szegletéről van szó, az a keresztemszet, amit ott kap az ember, többet elmond erről az országról, mint 2010 óta az összes nemzeti konzultáció meg miniszterelnöki évértékelő együttvéve.

Engem az érettségi előtti napokban sodort arra az élet, így hát jócskán akad-tak a táblán a vizsgával kapcsolatos kérések is, de volt ott minden az esküvőtől a temetésig, a negyedik fázisú ráktól a kilakoltatásig, az elmaradt gyermek-áldástól a sokadik vetélésig, az egyszerre munka nélkül maradó két szülőtől a külföldön ragadt egyetemistáig. Föltűztem én is a saját cetlimet, és aztán imádkoztam másokért, arra (is) gondolva, hogy talán az én kérésemhez is csat-lakozik majd egy-két fohász. Régi szereplő a piacon a katolikus egyház, ki van találva minden – ha lenne cégtáblájuk, a címer fölé egy nagyon-nagyon kicsi évszámot írhatnának, mondjuk egy 33-ast, ha azt a pillanatot tekintjük az alapítás időpontjának, amikor Jézus megbízta Pétert a franchise megszerve-zésével, alulra pedig azt a szerénytelenül őszinte állítást: „Nem ma kezdtük.” Mise viszont immár két hónapja nincs (mire a lapszám megjelenik, már való-színűleg lesz, de a lapzártánk épp egy nappal előzi meg a miniszterelnök régen várt bejelentését a budapesti korlátozások remélhető feloldásáról). Illetve van, de nem analóg, hanem digitális: a Facebookon és a YouTube-on közvetítik gya-korlatilag az összes nagyobb templomból, beleértve a római Szent Péter téren álló bazilikát is, ahol az idei húsvéti szertartáson csak a pápa és néhány segí-

tője lehetett jelen, mindenki más kizárólag a közösségi médián keresztül tudta követni az eseményt. Természetesen közvetít a Teréz meg a Szent Család is, tehát az egyszeri hívó nem marad lelki táplálék nélkül, de azért az mégsem ugyanaz: hiányzik a templomszag, hiányzik a többi ember – és a cseresznye is, nyilván.

Aprópó cseresznye: valakinek szívesen átadnám a titkot, hogy a Teréz templom és az iskola közötti fasorban az egyik fa termése ehető. Az ötödik vagy a hatodik lehet a Nagymező utca felől számolva, és onnan lehet felismerni, hogy cseresznyeérés idején tele van madárral (meg alatta a fa hullott cseresznyével). Nekem sajnos már nem lesz alkalmam fogyasztani belőle, mivelhogy elköltöztünk, és ez most nem olyan virtuális múlt idő, mint az előbbi, hanem valódi: a május elsejei *Népszava* már egy új, a belvárostól jóval távolabbi szerkesztőségben készült. Ezt nemhogy az olvasók nem vették észre (szerencsére), de többnyire az újságírók és a szerkesztők sem, mert hónapok óta home office van, de ha egyszer vége lesz, akkor egy vatta új irodába fogunk majd bemenni, és (nem mindenkinek, de nekem személyesen mindenképpen) a templom-, illetve a cseresznyefa-helyzetet is fel kell majd derítenem a környéken. Hála az égnek, egy udvarlásból kifolyólag van némi helyismeretem arrafelé, méghozzá abból az évből, amikor a szovjet katonák elhagyták Berlint. Minden mindennel összefügg: én bizony ugyanabban az ügyben bicikliztem akkoriban Észak- és Nyugat-Európában, ami miatt előtte meg utána azokat a kispesti utcákat jártam. Úgy sejtem, hogy a templomok ugyanott állnak most is, de a faállomány harminc év alatt alighanem sokat változott – és akkor azokról, akik a fák alatt egy nem egészen ilyennek képzelt jövőről álmodoztak, még nem is beszéltünk.

Dalos György

Kim Dzsongun és egyéb hiányok

Berlin, otthon, 2020. május 9.

Ülven az önkéntes vesztegzárban – az oroszok a maguk aranyos módján udaljonkának, mondjuk így, távollétkének becézik – április közepe óta figyelem, mi a helyzet Kim Ir Szen unokájával, Kim Dzsongil fiával. Az unoka azzal került a nemzetközi érdeklődés sugarába, hogy idén nem kereste fel államalapító nagyapjának monumentális emlékművét. Mindeddig évről évre megtette, és pedig nem egyedül, hanem Phenjan ujjongó polgárainak kíséretében. S minthogy utoljára a nemzeti ünnepnek számító alkalom előtt három nappal látták nyilvánosan, egyre több hír terjedt el súlyos betegségről, netán haláláról. Az első változat szerint Kim Dzsongun átesett volna egy kockázatos szívműtéten, de továbbra is életveszélyes állapotban tartózkodik Vonszanban, a Phenjantól kétszáz kilométerre fekvő tengerparti üdülővárosban. Kandi kémholdas felvételek még a különvonatát is lekapták, éppen csak a lakását nem tudták becserkészni.

Felröppent a hír, hogy Pekingből csapatnyi orvos indult hozzá sürgős segítségnyújtás céljából. A titok kapcsán különféle, olykor egymással vitatkozó nyilatkozatokat közölt a dél-koreai, japán és tajvani média, spekulációk özöne látott napvilágot a párt- és államvezető betegségeiről, esetleges utódjáról, valamint halálának világpolitikai következményeiről. Maga Trump elnök is megszólalt, mint igazi jó barát, s a Fehér Ház előtt szavatolta, hogy Kim él és virul, bár ő erről egyelőre nem mondhat közelebbit.

Vadászösztönöm arra sarkallt, hogy a legtisztább forráshoz forduljak: némi keresgélés után eljutottam a KCNA, az észak-koreai hírügynökség portáljához, amelynek orosz nyelvű változata is létezik. Bár ennek tartalma 95 százalékban propaganda, elég gyenge nyelvi minőségben, mégis különrovata van, amely a „tisztelt legfelsőbb vezető” konkrét aznapi elfoglaltságát ismerteti. Ebből kiderült, hogy Kim Dzsongun távolléte, talán a vírussal összefüggő – lám, nekem is van verzióm! – udaljonkája alatt főleg üdvözlő táviratokat küldött és kapott államférfiaktól és politikusoktól. Így például szinte egyidejűleg gratulált neki Zjuganov kommunista és Zsirinovszkij nemzeti-populista pártvezető a tavalyi vlagyivosztoki Kim–Putyin-találkozó kerek első évfordulója alkalmából. Világos, hogy ezeket a sürgönyöket a főnök helyett valamelyik beosztottja adja fel és veszi át, ehhez tehát nem kell felkelnie kórágýából. Mégis furcsállottam, hogy mi a szösznek ünneplik ezt a még alig elmúlt évnapot. Másnap aztán megtudtam, hogy az Orosz Föderáció phenjani nagykövete ugyanezen apropóból virágkosarat küldött Kim Dzsongunnak, és hogy ezt a szép ajándékot egy „megfelelő munkatárs” vette át. Ezen őszintén meglepődtem, mert úgy gondoltam, hogy ha a világ egyik legnagyobb országának oda akkreditált fő diplomatája ekkora gesztussal él, akkor azt az állam- és kormányfőnek személyesen illene fogadnia.

Kivéve, ha – és innen tovább mehet a találgatás. Május 2-án mintha valami megoldódott volna a rejtélyből: a KCNA és a Rodong Szinmun pártlap egyszerre tette közzé azt a videót, amelyen Kim felavat egy műtrágyagyárat – látni, amint kettévágja a szalagot, beszélget a helyi vezetőkkel, és elvonul az őt lelkesen köszöntő munkahelyi kollektíva előtt. A dolgozók valamennyien maszkot viselnek, ami egyébként új információ ahhoz képest, amit eddig a pandémia témájában a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságból kaphatunk. Azóta újabb kép nincsen, ám naponta jönnek a táviratok és a virágkosarak, mi több: legutóbb az észak-koreai és kínai vezetők között „szóbeli üzenetváltásra” került sor, amely a két kormány együttműködését dicséri a koronavírus elleni közös küzdelemben. Igaz, a pekingi Renmin Ribao honlapja szerint arról volt szó, hogy Kína segít Észak-Koreának – vagyis a Magyarországról jól ismert módon maszkok millióit röpíti a phenjani repülőtérre, de hát ez is valami. Különösebb, hogy a műtrágyagyári epizód óta láthatóan megcsappant a világmédia érdeklődése Kim Dzsongun hol- és hogyané iránt. Kicsit zavarban zárom le ezt a jegyzetet. Mert az, hogy a világ legelszigeteltebb, legalább hatvan éve karanténban élő állama ilyen perfekt módon őrzi a titkait, érthető. De az, hogy egy sötét zsarnok csupán a távollétével hetekre lenyűgözi a külvilág figyelmét – 80 millió új említés a neten! –, az rólunk, híréhes leselkedőkről – igen, mea culpa, rólam is – elmond valamit.

Egyfelől: ennyi madárcsicsergést berlini utcán még nem hallottam. Verőfényes tavaszi délután, zöldellő falombok között, igencsak gyér autóforgalom mellett mintha a város maga idomulna a természeti környezethez. Ökológusok, klímaügyi szakemberek és aktivisták is arról győzködnek, hogy a világ távlatilag akár hasznos is hajthat, lám, a légi közlekedés leállása máris csökkenti a levegőszennyezést – tessék csak mélyen lélegezni a maszk alatt! Ennyiben viszontagságainknak, úgymond, üzenete van, időszerű rilkei szózat az emberiséghez és az egyes emberhez: „Változtasd meg élted!” Ebben az irányban tapogatóznak a párhuzamos internetes felkérések, miszerint mondjak véleményt: jobb lesz-e a világ „utána”, tanul-e a Homo sapiens a globalizáció, a növekedés, a túlhajtott technika ártaimaiból, vagy éppenséggel javíthatatlan, kérjük, Herr Dalos, válaszoljon ezekre kérdésekre, kívánt terjedelem szóközökkel együtt 4000-5000 jel, határidő, június 8.

Másfelől: reggel elindulok az Edeka nevű közértbe, kettő is van a közelben, hetente egyszer pedig A.-val együtt az Aldiba, hogy beszerezzük az időszerű élelmi és háztartási cikkeket. Nekem személyes szükségleteimhez tartozik a csökkentett cukortartalmú vaníliás vagy csokoládés „felhőcske”, valamint néhány gyümölcsfésülés, de a konyhához hús, hal, sajt, tojás, olaj, zöldség, a fürdőszobához mosószer, toalettpapír s más egyéb is kívántatik. Egyre gyakrabban tapasztaljuk, hogy mindezeket a javakat már nem tudjuk egyszeri vásárlással beszerezni. Először az egyik, majd a másik Edeka foghíjas felületekkel, majd az egyik szupermarket két nappal később „Geschlossen” felirattal fogad – szóval bezárt, áruk vagy vevők, esetleg mindkettő hiányában. További néhány nap múlva a még működő Edekából eltűnik a luxuscikknek aligha nevezhető tojás. Igaz, a német rendesség jegyében külön feliratok értesítik a vásárlót az átmeneti szállítási gondokról, megértést kérve és jobbulást ígérve.

Mindazonáltal a látvány gyanúsan emlékeztet a régi szép áruhiányokra. A keletnémet végeken egy ismeretlen szerző vicces kétsorosban reagál a helyzetre: „Üres polcok, zárt határ, / az NDK visszavár!” No, nem, a szocializmus sem veszélyként, sem reményként nincs napirenden, de a kapitalizmusra sincs okunk irigykedni a következő pár év miatt. Miközben türelemmel viselem a deficit piaccgazdaságot, feltűnik, hogy a helyzetről szóló bíráló szavak valamelyest reám is vonatkoznak. Ha kilépek, kezemben a polietilén bevásárlótáskával a boltból, a zsákmányolt csemegékre ragasztott cédulák elárulják, hogy legalább három földrészről származnak. Csak almából ötféle kapható, Chile, Dél-Afrika, Spanyolország verseng a kegyeimért, miközben a német fákról szinte ingyen potyog az alma. A kávé, a tea, a csirkehús, a bor jó része olyan országokból érkezik, amelyeket jelen körülmények között se megközelíteni, se elhagyni nem tudnék. Márpedig a korlátlan és most is akadálymentes áruforgalom nélkül elképzelhetetlen volna ez a hézagos, de még mindig bőséges kínálat. Másik gyöngém a szabad mozgás vágya, amelyet nyilván a vasfüggönyös időkből örököltem. Hát hogyne ülnék repülőre, ha interneten tíz perc alatt a világ bármely tájára megválthatom a jegyet, foglalhatom a hotelszobát – mondjuk szerény anya-

gi lehetőségeimen belül. Ez pedig azt jelenti, hogy a tőkés globalizációtól ösztönös, mit tagadjam, szocialista berzenkedésem ellenére elfogadom, amit nyújt: része vagyok a nemszeretem rendszernek.

*

Nagyon nehezen vajúdik a döntés, hogy a Frankfurti Könyvvásár október 14-én megnyisson-e, vagy sem. Néha az az érzésem, hogy a Börsenverein, a német könyvkiadók egyesülete titokban már meghozta a nemleges választ, csak éppen, mint Arany János mondaná, „hogy a nehéz követség / nagyon zokon ne essék, szavában ingadoz”. „Rugalmas. különleges” vásárról beszélnek, amely teljes mértékben érvényt szerez az egészségvédelmi szempontoknak, s ugyanakkor szavatolja az üzleti és kulturális sikert. Jelszava: Világot mozgató eszmék, a fővendég Kanada szlogenje pedig: Egyedülálló többféleség. A résztvevők több mint száz országból már bejelentkeztek – a szakmabéliek, az írók, újságírók és magánérdeklődők száma tavaly túllépte a háromszázezret. A nyitásig 158 nap van hátra, s a végső szót Hessen szövetségi tartomány mondja ki.

Jóllehet idén lesz új könyvem, és a kiadóm valószínűleg fellépést is szervez hozzám, nem emiatt gondolok aggódva a kilátásokra. 1983 óta minden évben ellátogattam a Buchmesse-re – kivéve 1986-ot, amikor hazám hatóságai úgy vélték, hogy kiutazásom „közérdeket sért”. Eleinte csupán nézőként jártam ott, beleszédülve a vásári forgatagba, majd 1990-től szerzőként és íróársak moderátoraként, 1995-től pedig az 1999-re szervezett magyar fővendégség kurátoraként. Azt a négy esztendő-t valamiképpen pályám csúcsaként éltem meg, barátokat s a dolog természetéből adódóan ellenségeket is szereztem. Ott jártam 2002 őszén, amikor Kertész Imre elnyerte az irodalmi Nobel-díjat. Ő maga nem volt jelen, úgyhogy Esterházy Péterrel álltuk a sarat, tucatsnyi interjúban méltatva a díjazottat. Azt hiszem, minden pavilont bejártam, valamennyi mozgólépcsőn és „via mobilen” végigsiklottam, szinte úsztam a tömegben. Épp ez a bökkenő: ha valami szűken járványügyi szempontból gondot okozhat Frankfurtban, mint ahogyan a tavaszi Lipcsei Vásár lemondásakor is (ld. *Mozgó Világ*, 2020. április) fő szempont volt: az embersűrűség. Képtelenség megoldani az összeszorult standok között a kétféle méternyi távolságot, nem is szólva arról, hogy a reggeli nyitásra zsúfolt földalattik és buszok szállítják a közönséget a főbejáratához. (Lipcseben a vásári járaton, a 16-os villamoson ingyenes a közlekedés.) A parkolás közel s távol reménytelen, tömve lesznek a vonatok, és csúcsforgalom várható a repülőtéren. Nem is tudom, mitől könnyebbülnék meg jobban, mielőtt az esélyeket mérlegelve „fej vagy írás” képlettel feldobnék egy tízcentes pénzérmét.

Ugyanők, ugyanazt, ugyanúgy

Szerbia a váratlan meglepetések országa!

Ez derült ki a koronavírussal kapcsolatban is. Úgy kezdődött, hogy a tekintélyes orvosprofesszorok a világ legnevetesebb vírusának nevezték, Vučić államelnök pedig a szűnyogcsípést is veszélyesebbnek tartotta, ám rövid idő múltán a legszigorúbb kijárási tilalmat rendelték el, egy alkalommal négy napig senki nem hagyhatta el a lakását. Ezekben a napokban azonban a válságstáb gondolt egyet, és bejelentette, hogy bár a pandémia még tart, de a rendkívüli helyzet megszüntethető. A parlament villámgyorsan összeült, és két hónapos késéssel utólag jóváhagyta a rendkívüli állapot bevezetését, majd egy hétre rá újra összeült, hogy megszüntesse a rendkívüli állapotot. Két nap múlva pedig villámgyorsan kiírták a június 21-én megtartandó köztársasági, tartományi és önkormányzati választásokat.

Közben nem voltak unalmasak a pandémiás idők, a polgárok este 20:05-kor kiléptek lakásaik teraszaira, hogy síp- és dobszóval meg lábaskoncerttel tiltakozzanak Vučić diktatúrája ellen. Néhány alkalommal elhangzott az olasz antifasiszta dal, a *Bella ciao* is. Jó egy hétig este nyolc után hangosak voltak az ország nagyvárosai, elsősorban Belgrád, de a tiltakozásból Újvidék is kivette a részét. A városnegyedek egymással versenyeztek abban, hogy melyik csap nagyobb zenebonát.

A kormányzó párt erre keményen válaszolt. Este 8:30-kor a középületekre hangszórókat szereltek, amelyek gúnydalokat bömböltek az ellenzék egyes vezetőiről. Fantommaszkos ifjancok fáklyákat lobogtattak, az egyik esetben majdnem tüzet okoztak. Az akcióban részt vettek a Szerb Haladó Párt képviselői is. Igen, csak hogy ebben akad némi bökkenő. Míg a lábaskoncertező polgárok saját lakásuk erkélyéről vagy az ablak előtt állva tiltakoztak, addig a fantommaszkos ifjak a kijárási tilalom idején a középületek tetején randalíroztak. A rendőrség nem avatkozott közbe. Illetve egyszer mégis közbelépett, amikor a fantommaszkosok egy lakótömb tetején akartak fellépni, ám a dühös polgárok a bejárat előtt igen erőlesen szembeszálltak velük, nem engedték, hogy megzavarják gyermekeik nyugodt álmát. A dühös apák és anyák haragjától a rendőrség mentette meg a fantommaszkosokat.

A parlament végül megszüntette a rendkívüli helyzetet. Várható volt, hogy csillapodik a politikai helyzet. Mivel az ellenzékiek nagy többsége bojkottálja a parlamenti üléseket, ezért az előcsarnokban megrendezett sajtókonferenciákon bejelentették, hogy továbbra is bojkottálják a választásokat. A részvételt továbbra is a tisztességes választási feltételekhez kötötték, amelynek egyik feltétele, hogy a választásokra év végén kerüljön sor. A kormánypárti koalíció, amelyben ott van a magyar kisebbségi párt, a VMSZ is, erről hallani sem akar.

A politikai harc a polgárok teraszáról átkerült a parlament előtti térre. A polgárok tiltakozása mindennaposná vált. Az ellenzéki képviselők egy alkalommal nem engedélyezték a kormánypárti képviselők bevonulását a parlament épületébe. A nagy dulakodásban az egyik kormánypárti képviselő zakóját összetépték, az ő kezében pedig az egyik fotó szerint kés villant meg. A kormánypárti képviselők szerint fasiszta banda veszélyezteti az ország békéjét. Az ellenzékiek szerint a kormánypártiak diktatúrát vezettek be, s ők is fasizmussal vádolják a kormányt. A fő célpont természetesen Aleksandar Vučić volt. Egy független napilap, a *Danas* karikaturistája a fasizmusvitát végül úgy döntötte el, hogy a Szerb haladó Párt vezetőinek egy csoportja egy hosszú táblát tartott, amelyre azt írta, hogy Halál a fasizmusra, ám mind-egyik Hitler-bajuszt viselt.

A helyzet fokozódik, mondaná Virág elvtárs, ha megjelenne Belgrádban. Boško Obradović ellenzéki képviselő, a Dveri nevű nacionalista párt elnöke éhségstrájkot folytat a parlament bejárata előtt. Erre két kormánypárti képviselő szintén éhségstrájkba kezdett ugyanott. Az emberek mosolyogtak: nini, a kormánypártiak is strájkolnak. Azért éheznek, hogy az ügyészség tegyen lépéseket az ellenzéki képviselők ellen. Erőfitogtatásként egy ifjúsági civil szervezet rangos kormánypárti képviselőkkel karöltve szoborborzolt vagy hatezer kormánypárti polgárt, akik a parlament előtti téren támogatásukról biztosították az éhségstrájkba lépő kormánypárti képviselőket, és hangosan tiltakoztak a strájkoló ellenzéki képviselő ellen. Azt skandálták, hogy Obradović fasiszta. A csendőrség sorfala őrizte a veszélyes helyzetbe került ellenzéki képviselőt. Az ügyészség megfogadta az ellenzéki képviselők követelését, és vizsgálatot indított az éhségstrájkoló Obradović ellen. Vučić elnök arra kérte pártjának képviselőit, fejezzék be az éhségstrájkot, amit azok meg is fogadtak. Közben az egyik szerbiai civil szervezet jelentést tett közzé a Szerbiában tevékenykedő drogkereskedőkről és maffiózókról. Az egyik fotón látható, amint Vučić elnök fia a maffiózókkal ölelkezik. A kormánypártiak felháborodtak, mondván, hogy az ellenzék vegyálja az elnök fiát. A kormánypárt oldalán belépett a csatába a bulvársajtó és a brutális reality show-járól elhíresült Pink televízió is. Ezek a médiumok közveszélyes bűnözőknek titulálják az ellenzéki vezetőket.

Az említett tévé tulajdonosa egyébként a saját tévéjében népszerűsítette saját találmányát: a koronavírus-járvány elleni – úgymond hatásos – ellenszerét. Ózonnal kell felfrissíteni a fertőzött személy véré, akkor minden rendben lesz, hirdette a Pink tévé. A kormány által kinevezett válságtáb tagjainak az újságírók feltették a kérdést: álhírtérjesztőről és kuruzslóról van-e szó? A válságtörzs tagjai a vállukat vonogatták, nem merték kimondani, hogy kuruzsló, mert Szerbia elnöke két reality show között szinte naponként szerepel a tévé műsorában.

A helyzet napról napra zavarosabb és feszültebb. Lehet, hogy csak egy szikra hiányzik. Az ellenzék diktatúrát emleget, a kormánypárt az ország békéjét veszélyeztető elemekről beszél. Az elemzők hideg polgárháborús helyzetről elmélkednek. Egyedül Orbán Viktor optimista, aki május 14-én Belgrádban Aleksandar Vučićyal tárgyalt. Hogy miről, azt a szűkszávu je-

lentések nem pontosítják. Vučić elnök dicsérte Orbán kormányfőt, Orbán kormányfő pedig Vučić elnököt. Kijelentették, hogy a két ország viszonya olyan jó, hogy jobb már nem is lehet. Orbán Szerbia felvirágzásáról, nemzetközi tekintélyének visszahódításáról beszélt, továbbá bejelentette, hogy a magyar kormány a hónap végén lemond a különleges felhatalmazásról. Az újságírók összesen csak két kérdést tehettek fel, úgyhogy nem kaptak választ arra, ami különösen érdekelte őket: miért fényképezkedik Orbán Viktor Nagy-Magyarország térképe előtt, annál is inkább, mert újabban ez a hír alaposan felkavarta a szerbiai közvéleményt. De nem csupán a szerbet, hanem a horvátot és a szlovént is. Milanović horvát elnök csak annyit mondott, hogy az ilyen térképeket a nagymamák az almáriumban tartják, és néha előveszik, hogy mutogassák az unokáknak.

A Nagy-Magyarország-térkép napirenden maradt. A posztkoronavírusos napi sétámon egy ismerősöm arról faggatott, hogy áruljam el, mi célt szolgál a térkép. Meg hogy szóba került-e a kínaiak számára oly fontos Belgrád–Budapest vasútvonal, mivel abban magyarországi vállalkozók is érdekeltek? Fogalmam sincs róla, válaszoltam, de biztos vagyok benne, hogy ez sokkal fontosabb, mint a pusztán belpolitikai célokat szolgáló fényképezkedés. Unom már a térképügyet! Őt is, akárcsak a többi ismerősömet, megnyugtattam, Orbán álmában sem gondol a Vajdaság visszanyerésére, hiszen akkor a 250 ezer magyar mellett másfél milliónyi szerb állampolgár is az urnák elé lépne, ami megkönnyítené a választási vereségét.

86

Hivatalosan az élet visszatért a régi kerékvágásba, mondják a politikusok. A kiéheztetett tőke követeli a magáét, az oligarchák féltik a profitot. A koronavírus megroppantotta a nagytőkéseket, de a politikusok majd az adónkból kárpótolják őket, mégpedig azzal a perverz magyarázattal, hogy biztosítják számunkra a munkát, a profitjukról viszont sejtelmesen hallgatnak. Eléggé felbosszantott az aranyifjak apokalipszise, akik szüntelen azt nyögdécselik, hogy az élet soha többé nem lesz a régi. Nyugtatom őket: ne sírdogáljanak. Régi marad, csak strapásabb, a hatalom durvább, a munkabér kisebb lesz, különben nem lesz nagy változás, mindaddig, amíg marad a jelenlegi társadalmi rendszer. Addig is: ugyanők, ugyanazt, ugyanúgy.

A könyvespolcom előtt töprengek. A kijárási tilalom kezdetén sorba rakott könyveket szemlélem. Főleg azokat választottam ki, amelyeket réges-régen olvastam. Néhány tucat regényt gyűjtöttem össze, érdekes, hogy sokat képtelen voltam újraolvasni. Köztük számos olyan is akad, amelyekért egykor lelkesedtem, a kritikusok pedig ma is lelkesednek. A rendkívül szókimondó Gombrowicz (szintén félretett néhány kánon védte könyvet) ezúttal is telibe talált: „Egyszer majd kiderül, miért írt századunkban annyi művész annyi olvashatatlan művet. És az olvashatatlan és olvasatlan művek milyen csoda folytán nyomták rá mégis bélyegüket a századra, s lettek híresek.” A posztkoronavírusos időkben érdemes Gombrowiczot olvasni, ennek köszönve talán kevesebb olvashatatlan mű születik majd a koronavírusról, és több olvasható a változásról.

A terror színtelensége és szüntelensége

1977 decemberében két nyolcvanas öregúr, két unokatestvér hatalmas veszekedésben kimerülve rázuhan egy kanapéra, és egymás mellett elalszik. Egyikük élete két nappal később véget is ér. Az egyik rendíthetetlen Horthy-hívó, a másik 1919 óta rendíthetetlen kommunista – mindkettő mindhaláláig. A vörösök és a fehérek harcát folytatták egymás között a legjobb barátságban és a leghevesebb veszekedésekkel több mint fél évszázadon át – mindhaláláig.

Mi a fontosabb? Ami elválaszt, vagy ami összeköt? Ami elválasztja a vörösterroret és a fehéret, vagy ami összeköti őket? A két ellentétes világnézet, amelynek nevében gyakorolták őket, vagy „a testvéri viszony”, a közös szülő, a terrorra hajlamosító világállapot, mely szülte őket? Ezt a kérdést hetven éven át elnyomta a két ellentétes világnézet egyikének, majd másikának államhatalmi hegemoniája, azután pedig e világnézetekhez való viszonyulás kérdésének beépülése a politikai küzdelmekbe.

Úgy tűnik, végre eljött az idő e kérdés érdemi kibontására és a benne rejlő tanulságok feltárására. A fent említett veszekedők körében élő gyermek, a mindhaláláig horthysta öregúr unokája látott neki ehhez a feltáráshoz az első terjedelmes monográfiával, amelynek középpontjában a magyarországi fehérterror áll. Ő is, tán nem véletlenül, a magyar nyelven és tudományos életen kívül. Bodó Béla, a bonni egyetem professzora tavaly jelentette meg ezt a mo-

nográfiát angolul (*The White Terror – Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921*, Routledge, London and New York, 2019, 334 o). Magyarul (még?) nem olvasható.

A két világháború közötti nyilvánosságban hegemon, konzervatív és radikális jobboldali beállítást szerint a fehérterror a nyugati sajtónak, a kommunista emigrációnak és a területtrábló Románia és Csehszlovákia titkosszolgálatának a kitalációja. Azok a szörványos atrocitások, amelyek a vörösök által megkínzott és kifosztott dühös parasztokhoz kötődnek, vagy elkeseredett fiatal tisztetekhez, akiknek végig kellett nézniük, hogy lánytestvérüket meggyalázzák, idős szüleiket megkínózzák, érthető, mérsékelt és igazolható reakciók voltak a vörösterrorra, amelynek borzalmi és nemzetpusztító céljai csak a tatárjáráshoz és a török megszálláshoz hasonlíthatók.

Ennek tükörképe a kommunista emigrációban kialakult interpretáció, mely szerint a vörös milíciák a munkáshatalom önvédelmét szolgálták, akcióik ezzel igazolhatók, miközben a fehérterror lényegében a burzsoázia fasiszta diktatúráját jelentette, és a szervezett munkásosztály megsemmisítését célozta.

A monográfus nem középső pozícióba helyezkedik e két szélső interpretáció között, hanem azokat követi, akik más szinten keresik a mélyebb értelmezés lehetőségét. Azon a szinten, amelyen a vörös- és a fehérterror közös gyökérzete feltárul, amelyen

belátható, hogy ezek a különböző szintű terrorok párhuzamos jelenségek, ugyanannak az éremnek a két oldalát mutatják, egyaránt részei annak a hatalmas, minden korábbtól eltérő erőszakhullámnak, amely a Nagy Háború utolsó szakaszában, az 1918 elejétől folyó háborús sztrájkokkal, a hátszország háborúellenes lázadásával kezdődött és az utóháborúk végéig, bő fél évtizeden át tartott nálunk és szerte Európában.

Ami pedig makroszinten, társadalmi rendszerek harcának szintjén ellentetesnek látszik, az mikroszinten nem az. Nem olyan akciósorozat, amely két ellentétes világ felépítését szolgálja, hanem olyan, amely egy rendkívüli helyzetben kialakult kényszerekre és igényekre válaszol, s amelynek egyes történéseit sokkal inkább magyarázzák az adott körülmények, mint a terror mögé állított világnézetek.

Idézzük föl 1919–1920 légkörét: soha nem látott méretű és jellegű háború dúlt és dúl. Olyan gépi és vegyi pusztító eszközökkel (bombázók, tankok, géppuskák, lángszórók, mérges gáz stb.), amelyeknek a hatása egyenként is elementáris, összességében és világháborús méretekben pedig sokszorososan az. A hátszország érintettsége sokkal közvetlenebb, mint a korábbi háborúk során. Mindez együttjár a lakosság addig (vagy már régóta) ismeretlen mértékű brutalizálásával, az ellenfél dehumanizálásával, a közélet militarizálásával.

1919-ben, amikor a vörösteror lezajlik és a fehér kezdődik, a háború már véget ért, de még folytatódik is. Már mindenki tudja Magyarországon, hogy vereség a vége, de még senki sem tudja, mi lesz a vége. Magyarország területének nagy része román

megszállás alatt áll, amely nagyjából addig tart, ameddig a fehérterror legvéresebb szakasza. Ez a megszállás brutális. A román megszállók a fővárost szisztematikusan lerabolták, s a harctereken kívül is legalább annyi embert öltek meg, mint a vörös milíciák, továbbá részt vettek a fehér paramilitáris csapatok felfegyverzésében. A megszállókat sok helyen felszabadítóként üdvöztették, amikor a vörösök helyére bevonultak, de felszabadulásként ünnepelték – nagyrészt ugyanazok – a pillanatot, amikor pár hónappal később kivonultak.

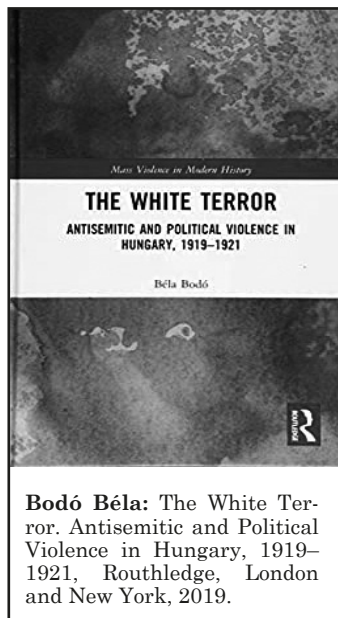
1918 végén és 1919 elején nagyon rövid idő alatt szereltek le egy milliós szétesett, demoralizált hadsereget. Tömérdek fegyver és lőszer maradt magánkézben. Az ország tele volt elbocsátott tisztekkel, hivatásukat vesztett hivatásos katonákkal, veteránokkal, a forradalmakban állásukat, társadalmi pozíciójukat vesztett köztisztviselőkkel és az elveszített területekkel mindent elvesztítő menekültekkel.

Az 1918-as sztrájkok már messze túlmentek az anyagi követeléseken. A háború befejezésén túl olyan politikai és szociális követeléseket hoztak elő, amelyek kielégítetlenek és aktuálisak maradtak a forradalmak alatt és után is. Sokakat ugyanazok a szorító szükségletek, ugyanaz a kétségbeesés, ugyanaz a kiábrándultság hajszolt az egyik forradalomból a másikba, a másikkól az ellenforradalomba.

A középosztály jelentős részét elnyomorította és brutalizálta a háború, a mezőgazdaságból élők alsóbb rétegeit úgyszintén. „1918 novemberének első két hetében a 20. század legnagyobb méretű spontán paraszti forradalma bontakozott ki vidéken” (Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság*, 173. o.), amely

félezer települést, több mint százezer embert érintett, és tömérdek olyan akcióval, fosztogatással, lincseléssel járt, amelyek nagyon hasonlítottak a vörös- és fehérterror egyes akcióihoz; amely a rendteremtéssel együtt valószínűleg nem kevesebb áldozattal járt, mint amazok; és amely azokkal ellentétben kiesett a köztudatból, mert nem lehetett világnézeti értelmezést kötni hozzá.

A Tanácsköztársaság hirtelen és erőszakkal felfordította az ország egész társadalmi és gazdasági intézményrendszerét, tulajdonviszonyait, felszámolta a civil szférát, az egyesületi, egyházi életet, begázolt milliók hitébe, a parasztság minden rétegét maga ellen fordította, munkasközpontú retorikájával kialakította azt a képzetet, hogy a város támadt rá a vidékre, az ipar a mezőgazdaságra, a városi jelleget pedig könnyű volt zsidó jellegként értelmezni és értelmeztetni. Kivált, hogy a háborús években kialakult a zsidó sztereotípiák gazdag készlete, melynek minden eleme hozzákötődött az össznépi nyomorúsághoz: a zsidó = idegen menekült, dezertőr, lógós, feketéző, hadimilliomos, radikális, liberális és végül bolsevik. Megjelenik az antiszemitizmus új korszakának irodalma, melynek reprezentatív műve már nevében is utal a(z) ellenterrort igazoló terrorra (Prohászka Ottokár: *Kultúra és terror*, 1918.). Bangha Béla fellépéseit már 1916 óta zsidóellenes zendülések követik számos településen.

Bodó Béla: *The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921.* Routhledge, London and New York, 2019.

Óriási bűnözési hullám alakul ki, az utcai erőszak mindennapossá válik, elterjed a gyerekprostitúció, a társadalom morálisan dezorientálódik.

Az 1918-as rossz termés után élelmezési válság alakult ki, tömegek éheztek, a gazdák az elértéktelenedő pénzért nem kívántak megválni termékeiktől. Az antantblokád is tovább rontotta a helyzetet, a jövedelmek elértéktelenedtek, az országot elérte a háborúnál is pusztítóbb járvány, a spanyolnátha. A fehérterrorban és a zsidóellenes akciókban nagyon jelentős szerepet játszó egyetemi diákság jelentős része súlyos nyomorban élt, negyedük, ötödük az alapvető életfeltételeit (lakhatás, fűtés, élelem) sem

tudta biztosítani, a tanulmányaikhoz szükséges könyvek, eszközök beszerzéséről nem is beszélve.

Az ellenforradalom olyan összetett jelenség volt, amely egyszerre adott helyet a voltaképpeni ellenforradalomnak, tehát a forradalmak előtti társadalmi viszonyokat restaurálni kívánó konzervativizmusnak és az „alternatív forradalomnak”, mely nagyobb egyenlőséget, új társadalmi egyensúlyt, diktatórikus többségi demokráciát ígért, több gazdasági és politikai erőt az alsóbb rétegeknek. A diktatórikus demokrácia jobboldali és baloldali ígérete egymás tükröképe. Erre az oximoronra, a népi demokrácia és a proletárdiktatúra egyidejű posztulátumára épült a Szovjetunió és a szovjet blokk, ben-

ne a Tanácsköztársaság és a Magyar Népköztársaság hivatalos ideológiája. „Napjainkban is érvényes a proletárdiktatúráról szóló lenini elgondolás. Eszerint a proletárdiktatúra a szocializmus felépítésének eszköze, ennél fogva történelmileg elengedhetetlenül szükséges. Ez a demokrácia új típusa, amelyben a többség uralkodik a kisebbség felett.” Így köszöntötte például a Magyarország 1970. április 19-én Lenint századik születésnapját. Így lehetett a fehérterror egyszerre elitista és plebejus, így működhetek együtt az elegáns uniformisban kívülről érkező, patinás családokba született különítményes tiszturak a munka nélkül maradt, éhező földmunkásokkal; így szélesíthette ki a fehérterror a maga társadalmi bázisát úgy, hogy olyanok is csatlakozhassanak hozzá, akik korábban a forradalmi terror valamelyik formáját művelték vagy helyeselték.

Mindehhez hozzájöttek még a tömeglélektani igények egy megvert és töredékére csonkított országban, amelyben a társadalom nagy többsége személyesen is vesztesnek érezhette magát, de ártatlannak annál kevésbé. Szinte mindenkit gyötörhetett valamiért bűntudat, lelkipurítás, amelyet mások önmentő megragalmazásával, illetve a rágalmak befogadásával lehetett elfojtani.

A terror kiszabadít a gyengeség frusztrációjából. Az erőtlenség, a megvertség tapasztalatával, az erőszak félelmében élő embert felszabadítja, ha szabadon alkalmazhat erős kiszolgáltatott, védekezésre képtelen emberekkel szemben. Ha van rá mód, hogy az ezzel kapcsolatos, belénevelt gátlások, erkölcsi szabályok láncait lerázza magáról, mert olyan közeg veszi körül, amely ezt helyes-

li, üdvözli, igazolja, morálisan megemeli, akkor a határok nélküli erőalkalmazás, a mindenhatóság átélése a dehumanizált ellenség teste, javai, élete felett – felszabadít! Ilyenkor a morális kötöttségek alóli felszabadulás mámorában tobzódhatnak az emberek. A terrorba való beavatás azzal jár, hogy az újonccal elkövetetnek valamit, ami azon a körön kívül vállalhatatlan, igazolhatatlan, egyszersmind visszavonhatatlan. Így teremtik meg a szolidaritás elvépíthetetlen kötelékét az elkövetők közösségében. Sokan ezt már köztörvényes bűncselekményeket elkövető utcai bandákban is átérték, mielőtt a tevékenységük politikai jelentést kapott volna. A vörös milíciák jelentős része is a Tanácsköztársaság előtt megszerveződött utcai bandákból lényegült át.

A gyengéből a terror által erős lesz, átérzi fizikai és morális fölényét, az a tudat táplálja az önértékét és önbecsülését, hogy az erősebb: magasabb rendű. A gyengéé, a kiszolgáltatotté, a megkínzotté, a megerőszkolté, a meggyilkolté a szégyen, az övé a dicsőség. Ezért is küldözgettek a terroristák hozzátartozóiknak, barátaiknak olyan fényképeket, amelyek a meggyilkolt emberek társaságában örökítették meg őt és társait. Ezek olyan fotóknak feleltek meg, amelyek a vádászt ábrázolják az elejtett vaddal, a horgászt a kifogott hallal. A Prónayzászlóaljban is ezért gyűjtögették a megölt emberek apróbb testrészeit, amelyekkel dicsekedni lehetett.

Mindezen tényezők jelentős része a vörös- és a fehérterrort is kondicionálhatta. Több dolog köti össze ezt a kettőt, mint ami szétválasztja. És nem is azon az ideológiai szinten, amelyen a totalitárius irányzatokat,

a baloldali és jobboldali szélsőségeket azonosítani szokták, hanem ideológiáktól és társadalmi jövőképektől függetlenül is. A terrort tehát nem annyira az ideológiák szülték, mint inkább a történelmi viszonyok, s a terror funkciójához képest a színük másodlagos volt.

A fent sorolt tényezők között nincs olyan, amit ennek a monográfiának kellett volna felfedeznie. De a hazamatuk és az összehatásuk ebben a könyvben reveláló erejű.

A monográfia egy fonyódi történet részletes elemzésével kezdődik. A szerző úgy vélte, és helyesen vélte, hogy ez a történet önmagában is megvilágító erejű.

Fonyódon 1919 augusztusának végén fölakasztottak három embert. Két zsidót és egy zsidónak született katolikust. Ez utóbbit dr. Tószegi Albertnek hívták. A Tószegi családnak nagy háza és földbirtoka volt Fonyódon a közelben. A család jelentős szerepet játszott a település iparosításában és kulturális életének fellendítésében. A második áldozat Gráner Albert volt, a Tószegi-birtok intézője, a harmadik pedig Hamburger Ede, egy Fonyódon nyaraló idős, visszavonult kereskedő.

Azzal vádolták Tószegit és intézőjét, hogy összejátszottak a kommunistákkal. Négy lóval lekenyereztek a megyei kommunista vezetőt, ezért nem államosították a házukat és birtokukat; élelmiszert küldtek a fővárosba a Tanácsköztársaság vezetőinek; Tószegi tízmillió koronát adott Kun Bélának; a Mackensen-hadsereg fegyverzetét átjátszották a kommunisták kezére; részt vettek a helyi kommunisták összejövételén; Hamburger pedig tiszteletlenül bánt egy sokszorosan kitüntetett, nyomorék veterán alezredessel, és azzal

fenyegetőzött, hogy letartóztatja őt. Ráadásul egy ismert kommunista vezető nevét viselte.

Tószegi felesége minden követ megmozgatott, hogy a férjét kiszabadítsa a fogságból. Horthy Miklóshoz is eljutott, aki leüzent, hogy Tószeginek nem eshet bántódása.

A Fonyódra érkezett különítmény nagygyűlést hívott össze. Ezen a szónokok először általában ecsetelték az áruló, profitéhes zsidók bűneit. Azt állították, hogy a zsidó-kommunisták háromszáz arisztokratát gyilkoltak le és temettek el a Parlament pincéiben, és most a magyarokon a sor, hogy legalább félmillió zsidó megölésével álljanak bosszút. Ezután olvasta föl báró Bibó Dénes hadnagy a letartóztatottak elleni vádakát, és feltette a kérdést, hogy mi legyen ezekkel a zsidókkal: felakasszák-e őket? Az adott helyzetben csak egy lehetséges válasz volt. A letartóztatottakat kivonszolták a fogdából, és fölakasztották őket három fára. Tószegi kétszer is leesett a fáról. A második alkalom után ért oda a felesége azzal, hogy Horthy kiadta az utasítást, miszerint a férjének nem eshet bántódása, és a megyei kormánybiztos úton van Horthy táviratával. Bibó hadnagy közölte, hogy neki itt nem parancsol senki. Tószegi Albertet a felesége szeme láttára kivégezték. Tószegi Albertné idegei a történetek után felmondták a szolgálatot, és az özvegy egy évvel később meghalt.

Fonyódon vörösteror nem volt. Tószegiék (és más tehetős fővárosiak) éppenséggel azért utaztak Fonyódra, hogy ne legyenek a vörösök szeme előtt. A négy lovat nem elajándékozták, hanem rendes áron eladták a kömmün megyei parancsnokának; Tószegiék fonyódi házát

és a birtokot államosították, csak éppen lakhattak az ifjúsági otthonná alakított házban, és az intézőjüket bízta meg az államosított birtok irányításával. Egy fillért sem adtak Kun Bélának; a Mackensen-sereg arzenáljához nem volt semmi közük; semmilyen gyűlésen nem vettek részt helyi kommunistákkal; nem a kommun vezetőinek, hanem a saját családjuknak küldtek élelmiszert Budapestre. A budapesti lakásuk felét lefoglalták, többször tartottak náluk vörös milicisták házkutatást, amelyet összekötöttek értéktárgyak eltulajdonításával; a család pedig ellenforradalmárokat bújtatott és segített elmenekülni Szegedre, az ellenforradalom központjába.

A Tószegit és főleg az intézőt érintő rágalom fő forrása Fürjes József intézőhelyettes volt, aki az intéző helyére pályázott, s akit Gráner alkalmatlanság címén kirúgott. Fürjes, aki Gránerrel ellentétben igyekezett jó kapcsolatokat fenntartani a vörösökkel, a Tanácsköztársaság idején a vörösöknél jelentette föl Gránert mint ellenforradalmárt. A vádakat ismertető, a „népítéletet” levezenylő Bibó Dénes pár hónappal korábban még egy kommunista vezető mellett szolgált sofőrként. Nem volt ez olyan ritka dolog. A tapolcai polgármester is beszámolt róla, hogy az ottani pogromot végrehajtó tömegben is sok korábbi vörös katonát és milicistát látott.

Az akasztást gyakran a tömegből kivált vagy kiszemelt helyi civilekre bízta. Ebben az esetben három mezőgazdasági munkás hajtotta végre a „népítéletet”. A mezőgazdasági munkások többsége mindkét forradalmat támogatta kezdetben, s mindkettőből kiábrándult. Mondhatjuk, hogy részükről kollektív átállás történt.

Sokan részt vettek a kommun elleni, brutálisan elfojtott lázadásokban. Nekik egyébként sem voltak jó emlékeik a Tószegi-birtokról és az intézőről. Abban az időben a földmunkásokkal általában nem bántak túl jól, s a jelek szerint Gráner sem volt kivétel. A munkanélküli földmunkások, akiknek nem jutott kereset a Tószegi-birtokon, kiváltképp dühösök lehettek az intézőre. Az akasztó emberek közülük kerültek ki. A fehérterrornak ebben az esetben (és sok másban) kifejezetten plebejus osztálytartalma volt tehát.

A fonyódi eseményeket irányító milicista egység parancsnokának, Salm Hermann grófnak egyrészt a félzsídó származásáról, másrészt a homoszexuális kapcsolatairól szóló (akár hamis, akár helytálló) híresztelések miatt is „keménynek” kellett mutatkoznia.

A radikális jobboldali lapok, az *Új Nemzedék* és a *Budapesti Hírlap* az áldozatok elleni vádakat tényekként közölték. Az özvegy és sógora beperelte rágalmazásért és hitelrontásért az újságírókat, akiket első fokon súlyos pénzbüntetésre ítélték, elismerve a népítélet áldozatainak ártatlanságát. Az újságírók fellebbeztek, s a pert sikerült annyira elnyújtani, hogy végül elévülés miatt mentették fel a rágalmozókat.

Horthy Miklós egyrészt, mint látuk, táviratozott Tószegi érdekében. Másrészt gondoskodott arról, hogy a fellépése ellenére megtörtént gyilkosságért felelős Salmnak és Bibónak komoly baja ebből ne legyen. Azt az utasítást adta, hogy vonják őket felelősségre, de minimális büntetést szabjanak ki rájuk. A falu közössége a kisgazdapárt helyi vezetőivel az élen a kisgazdapárt országos vezető-

ihéz, az Igazságügyi Minisztériumhoz és magához Horthyhoz fordult segítségért, hogy védje meg a letartóztatott földmunkásokat, akiket a milicisták kényszerítettek az akasztásban való részvételre, és állítsák helyre az ő becsületüket. Őket szabadon is engedték, és az 1920 karácsonyán kiadott amnesztiarendelettel büntethetetlenné is tették a fehérterror során (addig) elkövetett gyilkosságokat, rablásokat, kínzásokat.

Nem nagyon volt a magyar történelemben más ilyen, több ezer halálos áldozatot követelő bűncselekménysorozat, amely ennyire büntetlen maradt volna. A vörössel ellentétben a fehérterrort a benne részt vevők társadalmi integrálásával számolták föl. Mire a második világháború után megteremtődött a felelősségre vonás lehetősége, az elkövetők és a tanúk nagy része elhalt vagy eltűnt.

A három akasztó emberből egy élt még, de az ő felelősségre vonása is igen nehéznek bizonyult. Világossá vált, hogy a helyi közösség igazából csak ezekkel a szegény sorsú akasztó emberekkel érez együtt. Igen nehéz volt tanúskodásra alkalmas és hajlandó embereket találni, és ezt a pert nem is lehetett „osztályalapon” kezelni. A védelem arra épült, hogy a bíróságnak gazdag burzsujok és szegény parasztok konfliktusában kell állást foglalnia. A helyi kommunista vezető is a vádlottat mentette 1946-ban. Szegény, keményen dolgozó, politikával nem foglalkozó, tiszteletre méltó családos emberként jellemezte őt. A vádlott az ilyen ügyekben akkor kiszabható legenyhébb büntetést kapta, öt év szabadságvesztést.

Ebben a fonyódi cseppben a tenger összetevőinek jelentős része benne van, de azért persze nem az összes.

1920 elején Prónay Pál, a legjelentősebb és legkegyetlenebb paramilitáris alakulat vezetője kormányzati segítséggel felmérést végzett arról, hogy tisztjei és azok családjai milyen sérelmeket szenvedtek el a vörösök uralma alatt. A vizsgálat eredményét nyugati lapokban szándékoztak közzétenni, hogy ellensúlyozzák a fehérterrorról szóló beszámolókat. Az eredmény meglepő volt. A tiszti kar több mint száz tagjából mindössze húsz állította, hogy valamilyen értelemben a vörösterro áldozata volt. (Köztük volt a vörösöket kiszolgáló Bibó Dénes.) Egyik tiszt családjában sem akadt halálos áldozat. A vizsgálat eredményét így már persze nem publikálták. Lehet, hogy más egységeknél más lett volna az eredmény. Lehet, hogy a fehérterrorban részt vevő helyi lakosok, parasztok körében is magasabb lett volna a vörösterro áldozatainak aránya, de az azért leszögezhető, hogy a személyesen elszenvedett sérelmekért való bosszúállás nem lehetett a fehérterror elsődleges motivációja. A vörösterro elszenvedői és a fehérterror végrehajtói között nem volt túl nagy átfedés. Azok a gazdák, akik a vidéki lázadások leverése során 1919 nyarán elvesztették rokonaikat, túlnyomórészt távol tartották magukat a paramilitáris csoportoktól.

A pogromokat, lincseléseket megnyitó nagygyűléseken gyakorta léptek föl olyan kívülről jött tisztek, akik elmesélték, miként ölték meg, erőszakolták meg a rokonaikat a vörösök a szemük láttára. Szekszárdon például a nyolc ember felakasztásával végződött „népítéletet” előkészítő szónokok egyike kalózokra illő fekete szemköttével lépett föl, és elmesélte a Parlamentben felhalmozott (itt éppen) hat-

száz tetemmel, a keresztre feszített pappal és élve befalazott apácékkal kellőképp felszpannolt hallgatóságunknak, hogy a vörösök kitolták a szemét, amikor megölték anyját és testvéreit. Másnap ezt a tisztelet szemkötő nélkül, két ép szemmel látták a városban...

A fehérterror külsős résztvevői voltak a nagygyűléseken a reguláris Nemzeti Hadsereg egyenruhájában megjelenő tisztek, tekintélyes politikusok, értelmiségiek, a terrorcselekményekre uszító propagandaanyagokat, plakátokat, szórólapokat készítő újságírók, illusztrátorok, akik részben állami alkalmazásban dolgoztak a Nemzeti Hadsereg Propaganda Osztályának keretében, részben radikális jobboldali pártok és egyesületek alkalmazták őket.

A röplapoknak és plakátoknak fontos szerepük volt az akciók előkészítésében. A zsidó-kommunisták rémtetteiről szóló röplapokkal teleragasztották a zsidók házait, lakóhelyeit, és pogromot érdemlő zsidó pofátlanságnak számított, ha ezeket a röplapokat eltávolították. A könyvben részletesen leírt diszeli pogrom¹ is így indult.

A fehérterror sokkal kevésbé volt „funkcionális”, mint a vörös. A vörösterro áldozatainak csak egy kis része (Bodó Béla szerint kb. 5 százaléka) halt meg csupán azért, ami volt (arisztokrata, burzsuj, tisztviselő), a túlnyomó többséget azért ölték meg, amit tett, vagy amivel vádolták. A fehérterror áldozatai között az előbbiek aránya sokkal nagyobb volt, különösen a fehérterror első, 1920 tavaszáig tartó szakasza után, amikor az egyéni anyagi, egzisztenciális indíté-

kok (fosztogatási lehetőségek, a konkurenciát jelentő zsidók elűzése stb.) – még – nagyobb szerepet kaptak.

A vörösök ritkábban kínozták meg meggyilkolásuk előtt áldozataikat, ritkábban igyekeztek elnyújtani az áldozatok szenvedését. Jobban vigyáztak a cserealapot jelentő tűszok életére. Áldozataik igen jelentős része fegyveres harc során halt meg, vagy közvetlenül a legyőzésük után végezték ki őket. A fehérterror egyik jellegzetes formája volt a börtöninvázió, amikor a paramilitáris csapatok betörték börtönökbe, fogházakba, internáló táborokba, és ott vagy onnan kiragadva kínoztak és ölték meg foglyokat. Vörös milicistáknak eszükbe sem juthatott, hogy a Tanácsköztársaság börtöneit megtámadják, és ott önhatalmúlag vérengzést rendezzenek. Viszont a vörösök nagyságrendekkel több terményt, élelmiszert ragadtak el a gazdáktól, mert az erőszakos begyűjtési rendszer eszközei voltak.

Ezek a különbségek nem az elkövetők személyiségéből vagy világnézetéből következtek, hanem abból, hogy a vörösterro idején diktatúra volt, a fehérterror legintenzívebb időszakában pedig interregnum és káosz. A vörös milicisták között is voltak öntörvényű alakulatok, de sokkal kisebb arányban, és a mozgásterük is sokkal csekélyebb volt. A vörösterro a diktatúrán belül működött, a fehérterror vezetői pedig (Prónayval az élükön) hiába könyörögtek Horthynak, hogy vezessen be katonai diktatúrát, ez neki a nemzetközi helyzet miatt – hajlamaitól függetlenül – nem állt módjában.

A fehérterror fokozatosan halt el. Véglegesen akkor – 1924-ben –, amikor a népszövetségi kölcsön befolyik,

¹ Diszel: község Veszprém megyében, 1977 óta Tapolcához tartozik. (A szerk.)

a gazdasági és politikai élet konszolidálódik. Ekkor már a csendőrség és a rendőrség uralja a helyzetet a kisebb és nagyobb településeken, lezajlik a népszavazás Sopron környékén, és véglegesen megszűnik ezek lehetősége másutt. A Bethlen–Peyer-paktum után több ezer munkás, munkásvezető kiszabadul a börtönökből, internáló táborokból, az ellenzék helyzete rendeződik.

Megszűnnek az Ébredő Magyarok Egyesülete katonai szárnyának terrorakciói, Prónay és Ostenburg politikai befolyása elenyészik. Az internáló táborokat majdnem teljesen felszámolják.

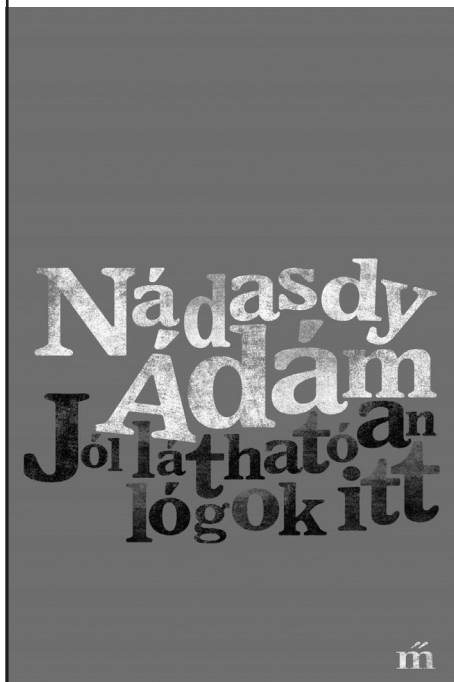
A magyar fajvédők és a német nemzetiszocialisták olyan együttműködést készítettek elő, miszerint

élelmiszer-szállítmányokért cserébe a nácik, miután átvették a hatalmat, felfegyverzik a magyar fajvédő milíciákat, és ezzel biztosítják a fehérterror folyamatosságát. A nácik 1923-as müncheni puccskísérlete azonban kudarcba fulladt, az együttműködési kísérletet pedig a Bethlen-kormány egyébként is meghiúsította.

A paramilitáris alakulatokat, különítményeket, helyi büntető brigádokat fokozatosan számolták föl, építették le, és a leépítés eszköze a beépítés volt: a hadseregbe, a karhatalomba, a közszolgálatba. Prónay és Ostenburg emberei túlnyomórészt megtalálták a jól jövedelmező helyüket a Horthy-rezsimben. És rendelkezésre álltak, amikor újra eljött az idejük.

Szerzőink könyvei

95

A „judeobolsevizmus vörös tengere”

A Tanácsköztársaság és a „judeobolsevik összeesküvés” képzete a Horthy-korszakban

96

A magyar történelem egyetlen eseményéhez sem tapadt annyira szorosan hozzá a „judeobolsevik összeesküvés”¹ képzete, mint a Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltásához. Dacára annak, hogy a mindössze 133 napig fennálló proletárdiktatúrát vezető Forradalmi Kormányzótanács zsidó származású tagjainak (egy ateista és internacionalista politikai mozgalomban tevékenykedve) semmilyen „zsidó” identitásuk nem volt, az 1919 után megszilárduló (szélsőjobboldali) diskurzushagyomány szerint a proletárdiktatúra nem volt más, mint „zsidódiktatúra”.² A zsidók nagy aránya a munkásmozgalom résztvevői között azonban nem a „judeobolsevizmus” összeesküvés-elméletével magyarázható, hanem azzal, hogy a megvalósult jogi emancipáció ellenére – az izraelita vallás

1895-ben bevett felekezet lett – a zsidókat továbbra is diszkrimináció érte a mindennapokban.³ Számukra az internacionalista mozgalomba való belépés lehetőséget adott arra, hogy elhagyják a „zsidóságuk” miatti hátrányt, ami – sokak értelmezésében – a maradéktalan társadalmi beilleszkedésüket akadályozta.⁴

A beilleszkedési nehézségeket, az asszimiláció nehézségével, esetleges lehetetlenségével kapcsolatos, ebből a be nem fogadásból származó, a zsidó önvád-irodalomba⁵ torkolló elképzeléseket kiválóan érzékelteti a magyarországi zsidó irodalom egyik legjobb regénye, Komor Andrástól a *Fischmann S. utódai* 1929-ből.⁶ A regényben a Budapesti Egyetemre kerülő legkisebb Fischmann fiú hiába igyekszik beilleszkedni, nem nyer teljes értékű befogadást: meghagyják „félíg-asszimilálnak”, az

¹ A „judeobolsevik összeesküvés” képzetnek kialakulásáról l. Paul Hanebrink: *A Specter Haunting Europe. The Idea of Judeo-Bolshevism in Twentieth Century Europe*. Cambridge, Harvard University Press, 2018.

² L. ezzel kapcsolatban Gyáni Gábor megállapítását, amely szerint a Tanácsköztársaság vezetésének szociológiai („zsidó”) összetételének felidézése a (szélsőjobboldali) diskurzushagyományban azt hangsúlyozza, hogy „történelmünknek ez a szerintük röpke epizódja nem tartozik szorosan hozzá a nemzeti történelem fő és általános menetéhez”. L. Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003, 49.

³ L. például az alábbi cikket: Zsidónak nincs lakás. *Népszava*, 1912. május 23., 10.

⁴ Ez magyarázza az izraelita felekezetüként regisztrált diákok nagy arányát is az 1908-ban alakult ateista, materialista, szabadgondolkodó diákegyesületben, a Galilei Körben is. L. Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története*. Budapest, Napvilág, 2017, 143–147.

⁵ A zsidó önvád-irodalomról l. Gyáni Gábor: „Erkölcstelen emancipáció” és „illuzórikus asszimiláció”. In Uő: *Történészdiskurzusok*. Budapest, L'Harmattan, 2004, 149–158.

⁶ Komor András: *Fischmann S. utódai*. Budapest, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 1998.

úri középosztály perspektívájából párbajképtelen, formálisan emancipált, de informálisan mégis csak másodrangúnak tekintett állampolgárnak. Ezért a fiú szükségszerűen indul el a baloldali radikalizálódás felé, hogy az internacionalista-ateista kommunista hit mint szekuláris vallás keretei között végleg kiléphessen tehernek érzett „zsidóságából”. Ahogy Kun Béla expresszíven kifejtette a Tanácsok Országos Gyűlésén: „zsidó volt az apám, ellenben én nem maradtam zsidó, mert szocialista lettem, kommunista lettem”.⁷ A cionista dr. Schönfeld József (1884–1935), a *Zsidó Szemle* szerkesztője is a hiábavaló asszimilációs törekvések, a be nem fogadás okozta csalódással magyarázta a baloldali radikálissá vált zsidók nagy számát, és ezért megoldásként az asszimilációs vágyak feladását, az elkülönülés tudatosítását ajánlotta zsidó olvasóinak a *Vissza a Gettóba?!* című 1919-es röpiratában.⁸ Székely Sámuel (1857–1926) újságíró a *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* című, szintén 1919-ben megjelent füzetében pedig amellettt érvelt, hogy nem szabad radikális következtetéseket levonni a zsidók nagy számából a Tanácsköztársaság vezetésében, és a „közös haza” további együtt építését ajánlotta.⁹

⁷ A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14. – 1919. június 23.) naplója. A Munkás- és Katonatanácsok gyorsíródjának feljegyzései alapján. Budapest, 1919, 205. – A problémáról: Gerő András: A zsidó szempont. Budapest, PolgART, 2005.

⁸ Dr. Schönfeld József: *Vissza a Gettóba?! Egy zsidó jegyzetei a diktatúra alatt*. Budapest, 1919.

⁹ Székely Sámuel: *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* Budapest, a Kultúra Főbizománya, 1919.

Ennek ellenére a Tanácsköztársasággal kapcsolatos „judeobolsevik” értelmezések hamar népszerűvé váltak. A zsidók bűnbakká tétele ellen fellépő politikus, Drozdy Győző már 1919 őszén keserűen megállapította: „A nemzeti katasztrófa okául csaknem minden polgári párt a zsidókat tartja.”¹⁰

Nem sokkal a proletárdiktatúra bukása után jelent meg *A zsidók rémuralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig* című, radikálisan antiszemita kiadvány,¹¹ amely szerint a proletárdiktatúra története abban összegezhető, hogy „Szamuely Tibor és népbiztos társai a világtörténelemben nem látott kegyetlenségek kíséretében pogromozták a keresztényeket”. A „nem zsidók” nevében megszólaló szerző amellettt érvelt, hogy miután a „zsidógenerálisok rablott kincsekkel megrakodva” távoztak az országból 1919 augusztusában, a Magyarországon maradt zsidókat – a magyar nép „kegyetlen parazitáit”, „a világszerte megokoltan gyűlölt fajt” – politikailag és társadalmilag „jégre tegye” a magyar nép. Vagyis hogy jogszabályokkal kizárják a magyar politikai és társadalmi életből a „Magyarország katasztrófáját” okozó, „bomlasztó elemet képező” „népfajt”. A röpirat szerzője ugyanis annak tulajdonította a Magyarországnál nagyobb nyugati államok stabilitását és jólétét, hogy „ezt a veszedelmes népfajt

¹⁰ Drozdy Győző: *A zsidóság és a bolsevizmus. Igazság a zsidókérdésben*. Budapest, a „Helios” sajtóipari üzem és kiadóvállalat kiadása, 1919, 10.

¹¹ *A zsidók rémuralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig*. [h. n.], [1919].

féken tudják tartani”. A „zsidó faj” jelentette veszedelmet az aranka nevű gyomnövényhez hasonlította a kiadvány: „mely a hereföldeken tavasszal csak egy-két folt alakjában mutatkozik, ősze pedig már az egész tábla herét megfojtotta”.¹²

A 133 napos „rémuralom” láttelepét a röpirat következő emblematisz bekezdése adta: „Aki a magyar bolsevista rémuralom letörése után a budapesti morgueban [halottasházban – Cs. P.] kis körsétát végzett, elhiszi a zsidó rémuralmat átélt magyaroknak, hogy a tatárjárás ártatlan turistakirándulás volt ahhoz a rabló és gyilkos rémuralomhoz képest, amelyet a bolsevista zsidókormány a magyarokon gyakorolt.”¹³

A *zsidók rémuralma Magyarországon* egyetlen és mindent átható üzenete tehát az volt, hogy a nemzet katasztrófájáért „az egész magyar zsidóság osztatlanul és egyetemlegesen felelős”, „1919-ben Kun Béla, Pogány József és zsidótársai [...] a magyar nemzet Nérói voltak”,¹⁴ akiknek visszatérését csak a parazitákhoz hasonlított zsidók kíméletlen szigorúságú megrendszabályozásával lehet megelőzni.

Ezt az értelmezést kanonizálta az 1923-ban megjelentetett fajvédelmi útmutató is, amely a munkások felé irányuló dühöt a zsidók ellen igyekezett kanalizálni:

„Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy a felforgatást s a kommunizmust a zsidók csinálták, kiknek zűrzavarra, majd terrorra volt szükségük, hogy a háborúban

harácsolts vagyonukat s hatalmukat az elkeseredett néptömeg s a front-ról hazaözoñlő katonaság haragjával szemben biztosítsák. A vérengző magyarüldözés a rémuralom alatt ép úgy igazolja ezt, mint az, hogy alig tudunk zsidót, ki nyíltan vagy titokban ne támogatta volna a zsidó Kun Béláék minden ténykedését. [...] A kommunizmust nem is szabad másként neveznünk, mint zsidókommunizmusnak. Ez a kifejezés legyen egyúttal tanítás és megbo-csátás munkásfajvéreinkkel szemben, akik csak vak eszközei voltak a zsidóság honfoglaló törekvéseinek, s akiket szidalmazva csak az egyedül bűnös zsidóság vállairól vesszük le a felelősség súlyos terhét.”¹⁵

A „zsidók” szerepvállalása a proletárdiktatúra működtetésében – a már ismertetett történelmi-szociológiai okok miatt a Forradalmi Kormányzótanács tagjainak több mint hatvan százaléka volt zsidó származású – külföldön is nagy érdeklődést váltott ki. Az élesen antibolsevik Winston Churchill a Magyarországon történetekkel vélte bizonyítotttnak az amúgy – ezt már régen tudjuk – a cári titkosszolgálat hamisítványaként legyártott *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* igazát 1919 őszén,¹⁶ és a Tanácsköztársasággal

¹⁵ *Cselekedjünk! Magyar fajvédelmi útmutató.* Budapest, 1923, 36.

¹⁶ A *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* keletkezéstörténetét Umberto Eco összefoglalja a *Hat séta a fikció erdejében* című művében. Budapest, Európa, 1995, 186–196. – Eco egy regényt is szentelt az antiszemita „jegyzőkönyvek” genealógiájának: Umberto Eco: *A prágai temető.* Budapest, Európa, 2012. – A „jegyzőkönyvek” eredettörténetének klasszikus feldolgozása: Norman Cohn: *Warrant for Genocide. The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion.* New York, Harper and Row, 1976.

¹² Uo. 3., 4., 17.

¹³ Uo. 3.

¹⁴ Uo. 40–41.

külön foglalkoztak a *Morning Post*-nak a forradalmak okait bemutató – a feltételezett világ-összeesküvésről nemzetközi sikerkönyvet szerző¹⁷ Nesta Webster elismerését is kiváltó – cikksorozatában, mivel úgy látták, hogy „Magyarországon merészkedett legarcátlanabbul a napvilágra” a judeobolsevik összeesküvés.¹⁸ A Tanácsköztársaság híre magyarországi utazásra bírta a hírhedt Tharaud testvérpárt is, Jérôme és Jean Tharaud 1921-ben jelentették meg *Quand Israël est roi* (Ha Izrael a király) című beszámolójuk, amit aztán Magyarországon a neves író, Tormay Cécile *Napkelet* folyóirata közölt folytatásokban 1924-ben.¹⁹

Nem véletlenül: a hírhedt tördőfésélmélet²⁰ egyik legérzékletesebb magyarországi megfogalmazása Tormay Cécile (1875–1937) 1920–21-ben megjelent kétkötetes *Bujdosó könyve* volt.²¹ Tormay könyve

Szekfü Gyula 1920-as *Három nemzedékével* és Szabó Dezső 1919-es *Az elsodort falujával* együtt vált a Horthy-korszaknak az 1918–1919-es forradalmak tagadásából építkező keresztény-nemzeti kurzusának „megalapozó mítoszává”,²² és fő állításai egyszerre képezték le és erősítették meg a korabeli közvélekedés jobboldali csoportjának nézeteit a „zsidódiktatúrának” tartott Tanácsköztársaságról. Szerzője a kor reprezentatív írója, a konzervatív nőszerző, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége alapító elnöke²³ és 1923-tól a *Nyugat* ellensúlyozására létrehívott *Napkelet* főszerkesztője volt. Nem volt tehetségtelen író, 1936–1937-ben a magyar lobbinak köszönhetően irodalmi Nobel-díjra is jelölték, és még az 1945-ben munkaszolgálatosként agyonvert, zsidó származású író-irodalomtörténész, Szerb Antal is úgy méltatta: Tormay Cécile műveiben van „valami, amit általában hiába keresünk történelmi regényeinkben: atmoszféra, titok, félelem, az elmúlt századok sötét, ködös iszonyata”.²⁴ És

¹⁷ Nesta H. Webster: *World Revolution. The Plot Against Civilization*. Boston, Small, Maynard & Company, [1921].

¹⁸ Churchill beszédéből részleteket közöltek az említett, Magyarországra is eljutó cikksorozatban: *Földalatti összeesküvők. A Morning Post cikkei a forradalmak okairól*. Budapest, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, 1921, 5., 97.

¹⁹ Jérôme Tharaud – Jean Tharaud: *Quand Israël est roi*. Paris, 1921. – A mű számos európai nyelven megjelent, nemcsak angolul és németül, de lengyelül és dánul is. Hitler hatalomra jutása után a szerzőpáros a náci Németországba is ellátogatott, ottani tapasztalataikat *Quand Israël n'est plus roi* (Ha már nem Izrael a király) című 1933-as könyvükben összegezték.

²⁰ Pók Attila: *Bűnbakkeresés és antiszemitizmus az első világháború utáni Magyarországon*. In *A haladás hite. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 159–171.

²¹ Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből*. I. kötet. Pallas irodalmi és nyomdai r. t., 1921; Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből*. II. kötet. A proletárdiktatura. Budapest, a Pallas iro-

dalmi és nyomdai r. t. kiadása, 1922. – A két kötetből utóbb egy válogatást is összeszerkesztett a nemzetiszocialista irodalmat kiadó Stádium kiadó. L. Tormay Cécile: *Két forradalom. Részletek – Bujdosó könyvből*. Budapest, Stádium, 1942.

²² A „megalapozó mítoszokról”: Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 1999, 78–79. – A *Bujdosó* könyvet „megalapozó mítoszként” elemezte: Kollarits Krisztina: *Egy bujdosó író – Tormay Cécile*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2010.

²³ A MANSZ-ról l. Judith Szapor: *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War. From Rights to Revanche*. London – New York, Bloomsbury, 2018, 87–130.

²⁴ Szerb Antal: *Mindig lesznek sárkányok. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák. II. Magyar irodalom*. Budapest, Magvető, 2002, 435.

ez maximálisan elmondható a *Bujdosó könyvről*, amely nagy hatású mű volt a már-már a korabeli német expresszionista filmek rémvilágát²⁵ idéző képeivel.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a *Bujdosó könyv* esetében nem naplóról, hanem egy naplóformában megírt, megtörtént eseményeken alapuló *horrorregényről* van szó, amelynek szerzője, elbeszélője és főszereplője történetesen egyaránt a „Tormay Cécile” névre hallgat.²⁶ Ám a Horthy-korban „hiteles” tanúságtételként olvasták, és ez egyértelműen kiderül a recenziókból.²⁷ A *Bujdosó könyv* nem egyedülálló produktuma volt a kornak: hasonló szélsőjobboldali, a „zsidódiktatúra” alatti szenvedéseket elmesélő álnapló Lányi Ede jezsuita szerzetes *Vörös naplóm* című 1919-ben megjelent beszámolója. A keresztényszocialista, antiszemita és antikommunista, ideológiai alapállásában Prohászka Ottokárral²⁸ rokonítható Lányi a Tanácsköztársaságot nem „proletáralomként” ábrázolta,

hanem „zsidógyerekek zsarnokuralmaként”.²⁹ Lányi előszeretettel élt a zsidó testtel kapcsolatos raszszista toposzok használatával, például kiemelte, hogy a kommunista vezetőknek „hosszú orra” volt.³⁰ És az antiszemita, a Tanácsköztársaságot „zsidódiktatúraként” leíró álnaplók közül még érdemes kiemelni Domonkos József *Rablók barlangjában* címmel 1920-ban megjelent könyvét. Ebben a mélyen vallásos szerző zsidó királyhoz, Heródeshez hasonlította a kommunista politikusokat, a „judeobolsevizmus vörös tengeréről” írt, és a vörösterroret keresztényellenes pogromként értelmezte.³¹

Tormay Cécile *Bujdosó könyve* is azon Horthy-kori „nemzeti-keresztény” közvélekedést fogalmazta meg, miszerint a forradalmak mögött a „zsidók” álltak: ők szúrták hátba a magyarságot, és ezért a „zsidók” felelősek az első világháborús vereségért. Miképp Tormay írta, 1918 januárjára, Oroszország háborúból történő kilépésével „a győzelem reménye magával ragadta a lelkeket”, ám ekkor következett a tördőfés. „De ekkor egyszerre, mint ha a sötétből egy éles késpengét döftek volna a levegőn át. [...] Rövid nyilalló világosság támadt. És a világosságnál, a nemzeti elszánáson friss sebhely látszott. Mi történt?

²⁵ Az első világháború utáni vesztes Németországban megjelenő német expresszionista rémfilmek eszméletörténeti jelentőségéről: Siegfried Kracauer: *Caligaritól Hitlerig. A német film pszichológiai története*. Budapest, Magyar Filmintézet, 1993.

²⁶ Tormay többször is kitesett a „naplóíró” szerepéből, amikor egyes bejegyzéseiben később bekövetkező eseményekről értekezett, vagy tett rájuk utalást. L. Kádár Judit: *Engedelmes lázadók. Magyar úrnők és nőideál-konstrukciók a 20. század első felében*. Pécs, Jelenkor, 2014, 60.

²⁷ Bőszégesen idéz belőlük: Kollarits Krisztina, i. m., 74–79.

²⁸ Prohászka József és a katolikus egyház szerepéről az ellenforradalmi berendezkedés ideológiai megalapozásában: Paul A. Hanebrink: *In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism and Antisemitism, 1890–1944*. Ithaca–London, Cornell University Press, 2006.

²⁹ Lányi Ede S. J.: *Vörös naplóm*. Pécs, Pius Kollégium, 1919.

³⁰ Lányi Ede: i. m., 33. – Az antiszemita ábrázolásokról ismert „zsidó test” megkonstruálásáról: Sander Gilman: *The Jew's Body*. New York – London, Routledge – Kegan Paul, 1991. – L. még Bolgár Dániel munkáit a „zsidó testtel” kapcsolatos képzetekről.

³¹ Dr. Domonkos József: *Rablók barlangjában. Hangok a zsidó diktatúra idejéből*. Budapest, Kertész József könyvnyomdája, [1920].

Ki cselekedte?”³² A kérdés azonban költői: mint kiderül, Tormay számára egyértelmű, hogy „zsidó” mérnylők szúrták hátba a nemzetet. A judeobolsevik világ-összeesküvés hazai ágenseit az író az ateista-materialista diákegyesület, a Galilei Kör³³ háborúellenes röplapokat készítő tagjaiban találta meg, akik az értelmezésében Lenin és Trockij ügynökei voltak. Tormay a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kiáltását olyan „iszonyú magyar Nagypéntekként” írta le, amely napon a „zsidók” keresztre feszítették a Krisztussal jelölt Magyarországot.³⁴ Az expresszionista mű Tanácsköztársaságról szóló része tobzódik a rémtettek – valójában többnyire rémhírek – felidézésében, amelyeket a szerző legtöbbször az „állítólag”, a „mesélik” vagy az „azt mondták” kifejezésekkel vezet be. Tormay ugyanis saját osztálya elég zárt köréből szerezte be az „információit” (rengeteg álhírt, rémhírt és valótlan pletykát), ezáltal a *Bujdosó könyv* nem az 1918–1919-es forradalmak forrása, hanem arról informál, hogy miként látta (vagy a mű erősen fikcionális jellegéből adódóan inkább láthatta) Tormay Cécile és osztálya a forradalmakat, és értelmezte azokat a „judeobolsevik világ-összeesküvés” bizonyítékaként.

A „judeobolsevik összeesküvés” tárgyaló 1919 utáni irodalomból a szerző jelentősége miatt fontos megemlékezni Gömbös Gyula (1886–1936) *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról* című, 1920-ban megjelent visszaemlékezéséről, hiszen az 1932 és 1936 közti magyar miniszterelnökről van szó, akinek kormányzása alatt Magyarország közeledni kezdett a náci Németországhoz.³⁵

Az 1919 januárjában a szélsőjobboldali katonatiszti szervezet, a Magyar Országos Véderő Egylet vezetőjévé

választott Gömbös az 1918–1919-es magyarországi fejleményeket – egyenlőségjelet téve az internacionalizmus és a szabadkőművesség közé – „a zsidóság internacionalista (szabadkőműves) szervezeteinek” tulajdonította. Az ellenforradalmi mozgalmak szükségszerű antiszemita irányát azzal indokolta, hogy az általa nem felekezeti, hanem etnikai alapon meghatározott zsidók a kommun legfőbb hívei: „Kun Béla uralmának a ledöntése az összes nemkommunista elemek egyesítését involválta. A második politikai cél azonban ezzel ellentétben bizonyos elemek, különösen a *zsidó nemzeti-ség*, háttérbe szorítását követelte.”³⁶

Szórólap 1926-ból

³² Tormay, I., 49.

³³ A diákegyesület történetéről: Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták*, i. m.

³⁴ Tormay, II., 27.

³⁵ Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapest, 1920. – Gömbös életrajza: Vonyó József: *Gömbös Gyula*. Budapest, Napvilág, 2014.

³⁶ Gömbös, 47. – Kiemelés az eredetiben.

Gömbös műve a vélelmezett magyar–zsidó ellentét felől tekintett a Tanácsköztársaság történetére. Úgy vélte, hogy az erősen nemzeti érzésű és konzervatív magyar nép ellenállásán szükségszerűen tört meg „a vörös uralom”. A proletárdiktatúra bukását szerinte csak siettette a kommün vezetőinek és katonai tanácsadóinak alkalmatlansága. A „vörös Napóleonok” gyors bukásukhoz vezető téves helyzetértékeléseit és döntéseit azonban nem egyszerűen felkészületlenségükkel, hanem genetikus okokkal magyarázta Gömbös: „A zsidók nagy dolgokban sokszor hibáznak; ez a bomlasztó fajnak legnagyobb hibája, ezért sohasem fog világhatalmi törekvésük célhoz érni.”³⁷

Gömbösnek ez a megállapítása azért tanulságos, mert arra a 19–20. század fordulóján széles körben elterjedt antiszemita elképzelésre épített, amely szerint a „zsidók” csak élőszködni tudnak, de hatni, alkotni és teremteni nem: ezért az állami létre is képtelenek.³⁸ Gömbös kiadványa eszmetörténetileg azért jelentős, mivel szerzője a kommün bukását a „zsidók” államalko-

tó képessége hiányának tudta be, márpedig a „vér” által meghatározottsággal való érveléssel Gömbös 1918–1919-es eseményekről szóló munkája egy olyan beszédmódot és diskurzust előlegezett meg, amely csak az 1930-as években – éppen Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt – bontakozott ki Magyarországon.³⁹

A Tanácsköztársaságot értelmező tisztán fajelméleti-eugenikai megközelítésre remek példát szolgáltat a Progrediéus álnevet viselő Szemere Béla (1873–1948) kórházigazgató 1920-ban megjelentetett *Az elmefogyatékosok – Gróf Tisza István – A zsidók* címet viselő röpiratában.⁴⁰ Az 1920-as években Gömbös fajvédő mozgalmához, az 1930-as évek végén pedig a nemzetiszocialistákhoz csatlakozó és 1939-ben a Magyar Nemzeti Szocialista, Földműves és Munkás Párt képviselőjeként mandátumot is szerző főorvos⁴¹ munkája hitet tett az eugenika és általában a természettudományok társadalomtudományi szempontú kamatoztatása mellett, mivel „a társadalom egyedek összetétele”, és ezért az embereket vizsgáló biológusok és gyógyító orvosok nem nézhetik tétlenül a társadalmi bajokat sem.⁴² A szerző szerint az 1918–1919-es forradalmak a magyar társadalom

³⁷ Gömbös, 31., 54., 23. – Hasonló következtetésre jut Árkossy B. Gábor az Ébredő Magyarok Egyesületének az első világháborút és az 1918–1919-es forradalmakat értelmező – alcímében a kalendáriumok visszatérő elemére utaló – füzetében, amely szerint a „történelem vaslogikája” buktatta meg a „zsidók” hatalomátvételi kísérletét. L. Árkossy B. Gábor: *A zsidó világhatalom megjósolt bukása. Beteljesült százszázados jövődőlés*. Budapest, Ébredő Magyarok Egyesülete, 1919, 28–30.

³⁸ A zsidók államszervező képességét például Otto Weininger is elvittatta nagy hatású *Nem és jellem* című, 1903-ban megjelent művében, miszerint „az állam eszméjét nem értik”. L. Gerő András: *Se nő, se zsidó. Előítéletek találkozás a századforduló Monarchiájában*. Budapest, Új Mandátum, 2009, 110–111.

³⁹ A német *völkisch* hatás 1930-as évekbeli magyarországi jelentkezéséről l. Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest, Új Mandátum, 2010, 305–324.

⁴⁰ Progrediéus [Szemere Béla]: *Az elmefogyatékosok. Gróf Tisza István. A zsidók*. Budapest, Apostol ny., 1920.

⁴¹ *Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*. Szerk.: Haefler István. Budapest, 1940, 316.

⁴² Progrediéus [Szemere Béla]: i. m., 2.

„betegségének” tünetei voltak, és abból adódtak, hogy a magyarság a megelőző évtizedekben nem vette figyelembe a „fajegészségtani” szempontokat. Ennek következtében a magyar politikai elitben túlsúlyba kerültek azok az „elmefogyatékosok”, akik katasztrófába vitték az országot.

Szemere Béla Lechner Károly elmeorvos, „elmefogyatékos” fogalmát⁴³ használta operatív *terminus technicus*ként az 1918–1919-es események értelmezésére. E definíció a csökkent értelmi képességűeken túl azokat is az „elmefogyatékosok” közé sorolta, „akik *másokra való tekintet nélkül* jogtalan előnyökre, előjogokra, kiváltságokra törekcszenek”. Ezeket az „elmefogyatékos” egyéneket a rákos sejtekhez hasonlította, amelyeket a szervezetként felfogott társadalomnak ki kell küszöbölnie.⁴⁴

A szerző gyakorlatilag a 19. század végétől kezdve az egész magyar politikai elitet az „elmefogyatékosok” körébe utalta, mivel a vezető magyar politikusok egymással rivalizálva olyan genetikailag „magyarellenes” erőkkel is szövetséget kötöttek, mint a zsidók vagy a nemzetiségek, és önző politikai céljuk érdekében hagyták, hogy ezek az erők a magyarság fejére nőjenek. Ebben az értelmezésben a Tanácsköztársaság a saját „faji törekvéseit” a kommunizmus eszméjével leplező zsidóság kísérlete volt a magyaror-

szági hegemonia megvalósítására.

Mivel a szerző szerint fölöttébb veszélyes egy nemzet életére, amikor az „elmefogyatékoság” az „idegen irányú érdekeltség aspirációjával” (ezen Szemere Béla a zsidóság mint faj törekvéseit értette) találkozik, a megoldást egy következő proletárdiktatúra elkerülésére az „elmefogyatékos” magyar politikai elit lecserélésében és szigorú fajegészségtani törvények meghozatalában látta, és azt is kifejezésre juttatta, hogy „fajegészségünk, fennmaradásunk nem igényli a zsidókat”.⁴⁵ És tudjuk, hogy a korban a rákos daganatokat miként kezelték az orvosok: kimetszették azokat.

A Horthy-korszakban a „zsidódiktatúra” toposza – amely jellemzően a „judeobolsevizmus” képzetének narratíváján belül értelmeződött – erős érveket szolgáltatott az 1919 utáni antiszemita rendelkezéseknek, különösen a „zsidó intellektuelek” visszaszorítását célzó *numerus clausus* meghozatalának és elfogadtatásának.⁴⁶ Székely Sámuel már a Tanácsköztársaság bukása után nem sokkal arra a következtetésre jutott a *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* című röpiratában, hogy a proletárdiktatúra „zsidódiktatúraként” való beállítása a keresztény középosztály részéről csak ürügy arra, hogy a pénzügyi, ipari és kereskedelmi pályákon vagy éppen a kulturális téren állami eszközökkel visszaszoríthassák

⁴³ L. Dr. Lechner Károly: Az elmefogyatékosok szerepe a társadalomban. *Természet-tudományi Közöny*, LI. kötet (1919. október – 1919. december 15.), 273–286.

⁴⁴ A betegségekkel kapcsolatos hasonlatok értelmezéséhez l. Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Budapest, Európa, 1983.

⁴⁵ Progredeius [Szemere Béla]: i. m., 3., 8., 4., 8. – Kiemelés az eredetiben.

⁴⁶ Ezzel kapcsolatban l. Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág, 2012, 47–49.

a „zsidóságot”.⁴⁷ Hogy a Tanácsköztársaság vezetőségében a „zsidó” rekrutáció felemlegetése mennyire nem a zsidók 1918–1919-es szerepvállalásából, hanem az 1919 utáni, a társadalmi javak újraelosztását az antiszemita ideológiával legitimálni akaró politikából adódott,⁴⁸ az jelzi legtisztábban, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának legradikálisabb híveinek számító rokkant katonákkal kapcsolatos Horthy-kori törvényhozási vitákban fel sem merült, hogy az 1918–1919-es pártszimpátiájuk miatt büntetni kéne őket.

⁴⁷ Székely Sámuel: i. m., 29., 32., 25. – Székely Sámuel érveit támasztja alá, hogy a zsidóknak az utóbb a „zsidódiktatúra” vádjával indokolt kizorítási igénye már a proletárdiktatúra előtt megjelent. L. Radisics Elemérnek a magyar „középosztály-diskurzus” szempontjából jelentős, 1918 decemberében írt tanulmányát: Radisics Elemér: *Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe*. Budapest, 1919.

⁴⁸ L. erről Götz Aly „Volksstaat”-konceptióját a Horthy-rendszerre alkalmazó Ungváry Krisztián – igaz, adatainak megbízhatóságát tekintve sokat bírált – monográfiáját: Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*. Pécs, Jelenkor, 2012. – A haszonszerzési motiváció szerepéről a fehérterror időszakában l. Béla Bodó: *The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921*. London – New York, Routledge, 2019.

És amikor 1944-ben már nemcsak a jogaitól és a vagyonuktól fosztották meg a zsidó származású magyar állampolgárokat, hanem az életüktől is, a „judeobolsevizmusra” hivatkozva igyekeztek igazolni a magyarországi holokausztot, 1944 júliusában Sztójay Döme miniszterelnök a zsidók 1918–1919-es forradalmakban játszott szerepével indokolta a deportálást: „a fajzsidók általában a destrukció képviselői, amint 1918-ban is ők destruáltak leginkább és voltak a bolsevisták szövetségesei”.⁴⁹ A tragikomikus, hogy Sztójay Dömének a „bolsevisták” 1919-es szövetségeseit kutatva elég lett volna csak tükörbe néznie, a német megszállás után kinevezett, nácikollaboráns miniszterelnök a Tanácsköztársaság alatt ugyanis a Vörös Hadsereg titkosszolgálatának vezetője volt.

⁴⁹ *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. III. kötet. 1944. június 26.–1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felüggesztése*. Szerk.: Karsai Elek. Budapest, Balassi Kiadó, 2017, 97. – Köszönöm Peter Pastornak, hogy felhívta a figyelmem erre a dokumentumra.

Performanszokról

A teljes zárlat elrendelése előtt az utolsó, amit élőben láttam, a Missionart Galéria azóta már online is megnézhető kiállítása volt. Fényképek, fényképsorozatok performanszokról, amelyeket Makky György, a Művészettörténeti Kutatóintézet fotósa dokumentált a hetvenes évek végén, illetve a nyolcvanas években.

Azt is gondolhatnám, milyen kár, hogy nem inkább festményeket néztem valahol, vagy bármit, aminél tényleg nagyon fontos, hogy egy térben legyünk a művel, érzékeljük a méretét, anyagát, vagyis nagyon szépen mondva, kitegyük magunkat a belőle áradó világnézeti energia sugárzásának. Mert sugárzik-e egy dokumentumfotó? Akár egy eredeti, akkori nagyítás vagy pláne egy kontaktcsík? És érzünk-e valami többletenergia-áradást, ha az azonos eseményeken készült fotók gondosan fel vannak ragasztva nagy méretű lapokra?

Visszagondolva az akkori élményre, azt mondanám, hogy sugárzást talán túlzás emlegetni, pislákol valami, illetve inkább katalizál. Előcsal bennem régi emlékeket, például amikor egyetemistaként elmentem egy Böröcz–Révész-performanszra, tulajdonképpen beavatatlanul – úgy értem, ilyesmikről még nem tanultunk, ha voltam is addig Beke-előadásokon, nem lehet azt mondani, hogy amit ott hallottam, kapcsolódott volna a gimnáziumi tananyaghoz. Vagy már átláttam volna, mi-

lyen lépcsőfokokon át vezet az út Ferenczy Károly *Madárdalától* – egy másik órán dolgozatot kellett róla írni – Rose Selavyig. Hogy akikről Beke László vetít hetente egyszer a Pesti Barnabás utca első emeletén a művészettörténet tanszéken, Marcel Duchamp, Joseph Beuys, a fluxus, hogyan eredményezi mindazt, amit Böröcz és Révész művel, faarccal.

Meg voltam illetődve, különös volt a közeg, nem olyan, mint előtte a Radnóti gimnázium – negyedikben az osztályunkban már négy párttag volt, történelemórán a centrum–periféria elméletet tanultuk, elolvastuk *A művészet és irodalom társadalomtörténetét*. És olyan sem, mint Almási Miklós Shakespeare-szemináriuma: „nagybácsi megtekerte anyut”. Visszatekintve persze már világos, hogy a szoftmarxista szakirodalom vagy az új szemléletű darabelemzés miért nem segített felfejteni, mit és miért csinál az a két ember, akiken egy-egy festett szárny van, tehát ketten képeznek egy egységet, mint Garas Dezső és Kern András a *Ripacsokban*. A filmet értettem, ellentétben a Révészék-féle dadaista cselekvéssorral. Pedig az ujjakra gyertyákat erősítettek, ezeket meggyújtották, őrült korom lett, tehát Ikarosz? Vagy Ikarus?

Minthogy senki sem mondta, nem tudtam, hogy nyugodtan elengedhetném magam, hátrahagyhatnám az addigi támpontjaimat is. Hogy Böröczék, amikor kitalálják, mi legyen, két lehetőség közül direkt

mindig a hagyományos felfogás szerinti rosszat választják. És hogy az ellenkultúra közönségének lenni a páriáléttal egyenlő, hiszen az alternatív közegre akkoriban jellemző kreativitás-fasizmusban ha nem vagyok én is művész, akkor az vagyok, akinek nem akarnak megfelelni.

Nézzük tehát, mivel is kellett volna tisztában lennem 1984-re, hogy nyugodtan merjem nem élvezni az előadást.

Azzal, hogy egész pontosan ki is Erdély Miklós: építészből lett képzőművész, mester a Fafej és az Indigó csoportban, aki a főiskolai gyakorlat ellenében működve szinte rákényszeríti a tanítványokat a kötöttségek elutasítására, az elvárásoknak direkt nem megfelelő gondolkodás- és alkotásmódra.

Azzal is, hogy ekkor már túl vagyunk a happeningek és a durva performanszok időszakán. Hogy Jackson Pollock gesztusai, festékfröcskölése és Yves Klein testekkel festett vásznai után a művek létrehozásának történetében már az a fázis is lefutott – itthoni, de nemzetközi szintű példával élve –, hogy maga az aktus a mű. Vagyis az, hogy a kábult performer ernyedte testével a jelen lévő segítők kis számú közönség előtt felmossák a padlót, hogy a mű csak számukra és csak azokban a pillanatokban létezzen. Nincs anyaga, nem tud a műtárgyak szokványos útján elindulni.

Kivéve, ha valaki fotózott. Mondjuk Makky György. Vagy ha, mint az néha a Böröcz–Révész-páros esetében megtörtént, a sok megjelenített kultúrtörténeti utalás megjelenik a festményeiken, grafikáikon is.

Térjünk vissza tehát a kiállítás-hoz, a sugárzásos első kérdéshez,

vagyis hogy műtárgy-e a dokumentumfotó. Itt rögtön ketté kell választani azt, amit a kiállítás összemossott. Más, amikor a művész direkt azzal a céllal teremt helyzetet, hogy azt valaki lefotózza, és így fotómű szülessen (a Missionartban ilyen például Jovánovics György Liza Wiathruck-sorozata vagy Kelecsényi Csilla arclenyomatai). Ezek az eredeti szándék szerint is műtárgy funkciójú fotók.

A közönség jelenlétében létrehozott eseménysort megörökítő dokumentumfotók viszont csak újabban kezdenek műtárgyként viselkedni.

A performerek pont amiatt választották a megnyilvánulásnak ezt a formáját, hogy a mű egyszeri legyen, megismételhetetlen, és messziről kerülje el az akkoriban műtárgynak tartott dolgok körét. Nyugat-Európában abból a megfontolásból, hogy még véletlenül se keveredjen a műkereskedelem, vagyis a gazdag műgyűjtők és burzsoá műkereskedők érdekszférájába, a keleti blokkban pedig abból, hogy amit csinálnak, egyáltalán ne legyen köthető a szocialista irányelvek szerint is elfogadható, kompromisszumgyanús közepszerhez. Fontos közbevetés: a keleti blokk országaiban a nyilvánosság elé kerülés privilégium volt. Elsősorban öltönyös, aszex férfiak kiváltsága, azután mindazoké, akik valamilyen intézménytől pecsétes engedélyt kaptak erre. Csak úgy kiállni bármennyire kevés ember elé a hatvanas években még durva, később enyhébb provokációnak számított. De akkoriban már a Vörös Október férfiruhagyár termékeitől elütő szabású, régi zakókban járni is valamiféle csendes tiltakozást jelentett, nemhogy csokornyakken-

dőt hordani – enélkül viszont pont Makky Györgyöt például soha nem lehetett látni.

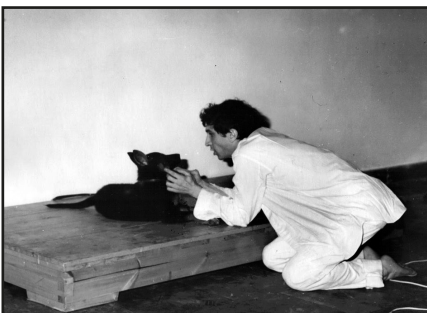
A performansz mint műfaj megjelenése óta eltelt évtizedek alatt eltűnt a Kelet és Nyugat közt húzódó határ, az akkori balos eszmék lassan elsorvadtak, a műkereskedelemtől, műgyűjtéstől is lekopott a sátáni bélyeg.

Pláne itthon, ahol a művészeti örökség védelmére hivatott intézményrendszer már régóta lassú kivéreztetés alatt áll, vagy legalábbis olyan radikálisan átalakult, hogy nem tud kiszámíthatóan működni. Magyarországon a műkereskedelem vesz át feladatkö-

röket, és mert a koronavírus teremtette helyzetig a kortárs műkereskedelem felívelő szakaszában volt, érdekek fűződtek ahhoz, hogy a művek egyre nagyobb köre kerüljön üzleti forgalomba, leginkább olyanok, amelyek nemzetközi érdeklődésre is számíthatnak. Hiszen épp az utóbbi években történt meg az áttörés, aminek eredményeként ma már nem kell minden kerekasztal-beszélgetésnek arról szólnia, miért nincsenek magyarok a nagy nemzetközi múzeumokban, gyűjteményekben. A kortárs műkereskedelemben megke-
rülhetetlen acb galéria például saját művészettörténész-falanxot működtet, már csak azért is, mert az a korszak, a műveknek az a köre, amelyek iránt külföldről intenzív érdeklődés mutatkozik, igényli a háttérmunkát. A műveket létrehívó koncepciók nél-

kül egy papírdarab vagy értelmezhetetlen fotó lenne csak a kezünkben.

A külföldi kurátorokat pedig leginkább az érdekli, hogy abból a változó mértékű beszorítottságból, ami az 1956 utáni időszakot jellemezte, a művészek milyen módokon törtek ki, és ezek milyen összefüggéseket mutatnak ugyanazon időszakok-

Makky György: Fotók a nyolevanas évekből I. Performanszok. 2020. március, MissionArt Galéria, Budapest

nak a kapitalizmusban létrejött törekvéseivel. Ha megvannak a háttértörténetek, Amerikában is rá lehet csodálkozni arra, hogy az itteniek hogyan tudtak új szemléletű műveket létrehozni információktól, anyagtól elzárva, olykor személyes

szabadságukban is korlátozva. Van romantikaigény is a nyugati szakemberekben, és ez kielégíthető – itt tényleg más tétek voltak.

Mint ahogy az is érdekes, hogyan hatott a szinte az örökkévalóságig *fiatal művész* státuszban tartott szereplőkre a műkereskedelem hiánya. (Bár akkoriban is kerültek külföldre művek az államilag működtetett Artexen keresztül, nem olyan mértékben, hogy az jelentősen deformálhatta volna az érintett életművek alakulását.)

Az, hogy mostanában egyre több helyen elő-, illetve kiállításra kerülnek a saját testet használó vagy épp „festők színházaként” futott performanszokat megörökítő fotók, hatalmas fegyvertény abban a háborúban, amelyet mindezek feledésbe merülése ellen vívnak páran. Pél-

dául Balázs Kata, aki szisztematikus, hosszú kutatómunkával tisztázni tudta végre, hogy az ötévente rendezett kasseli Documentákon Magyarországról kik mikor és mivel szerepeltek, milyen felállásban. Csak az analóg korszakra mint őskorra tekintő fiatalabbak kedvéért: a Kasselban bemutatott magyar performanszokról alig vannak fényképek.

Az itthoni eseményeken persze azért többen is fotóztak, kérdés, milyen státuszban. A magyar performanszművészet megteremtőjének Hajas Tibort tekintjük. De például Vető János szerepét, aki sok esetben alkotótársa volt, nem lehet összekeverni azokéval, akik csak fotózták őt akció közben. Vető felismerhető a Missionartban kiállított fotók némelyikén is, például ő az egyik orvosi köpenyes segítő a Bercsényi kollégiumbeli 1980-as *Virrasztásban*. Ez az a performansz, amelyen a bealtatózott Hajas ernyedte testével felmosták a padlót. Vető hozta meg a döntést, hogy a víz mégse rázzon, egyszerűen arrébb rúgta a vezetőket.

Egyszer szerencsére Makky György is fölülírta Hajas akaratát. Az ugyanott tartott *Chöd* performanszon elvileg nem lehetett volna fotózni, ő azonban felvételeket készített, két éve ennek segítségével lehetett bemutatni a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumban Hajas performanszainak tibeti valóási vonatkozásait – ezeket is látni lehetett a Missionartban.

Illetve pontosítsuk, mit is lehetett látni a falakon, nézzük műkereskedelmi szempontból is a tárgyakat. A *Chödről* új nagyítások vannak kiállítva, bár a gyűjtők számára az

úgynevezett vintázsok, vagyis a negatívról a felvétel készítése után nem sokkal később előhívott és lenagyított pozitív képek képviselnek igazán nagy értéket – azokból lehetetlen már több példányt előállítani.

Az eseményfotóknál is ez az árképző szempont, bár könnyű belátni, hogy ezek esetében a most lenagyított kópia is elég értékes: e performanszoknak még az emléke is eltűnt volna a semmibe, ha az akkor még teljesen más státuszú, a szakma fellegráráként működő Művészettörténeti Kutatóintézet munkatársa, Beke László nem hívja el Makky Györgyöt, az intézet fotósát egy-egy ilyen eseményre, Makky nem készít felvételeket, nem teszi el a negatívokat, nem nagyítja le az összes felvételt kicsiben, és nem ragasztgatja fel szisztematikus rendben különböző kartonokra, hogy ezek alapján a résztvevők kérni tudjanak majd nagyobb méretű fotókat. Nem mindig kértek, így kevés a nagyobb méretű vintázs fotó, hiszen kit érdekelt akkor még a dokumentálás, a kreatív energiák nem nagyon túrték a rendszerezgetést.

Itt is meg kell állnunk egy pillanatra, hiszen majd negyven év távlatából, a teljesen megváltozott viszonyok tükrében azt is esetről esetre tisztázni kellene, ki adott megbízást a fotózásra, azt Makky György intézeti munkája részeként végezte-e, felkérte-e őt más is fotózni, esetleg maguk a művészek, kapott-e tőlük akkor honoráriumot stb. (Nem örültem meg, nem veszem végig az összes variációt és ezek szerzői, közlési és tulajdonjogi vonatkozásait, csak jelezni akartam, hogy mekkora dzsungel az, amelyben a korszakkal foglalkozó

kutatónak, műkereskedőnek, szerkesztőnek utat kell törnie.)

Egyébként érdekes újra és újra beleütközni abba, milyen messzeható következményei vannak társadalmi és gazdasági rendszerek változásainak, mennyire óvatosan kell bánni ezekkel a tulajdonjogokat érintő problémákkal. Akár egy-egy fotó szerzői jogának tisztázása közben is világossá válhat, nem úgy megy ez, hogy aktuális példával élve ahány munkahely megszűnt, ugyanannyit létrehozunk. Néha teljesen kiszámíthatatlanok egy-egy döntés következményei, mint például amikor egy kis pillangó megrezegteti szárnyát, és végül hatalmas tornádó söpör végig a világon.

Ha már pillangó: Szirtes János *Eröss Jánoss* című, szintén a Bercsényiben előadott performanszát is végigfotózta Makky György. A cikk elején emlegetett sugárzás talán ennél a sorozatnál érzékelhető leginkább. 2018 őszén a Várfok Galéria Project Roomjában összefoglaló kiállítást lehetett látni Szirtes korai performanszairól, szövegekkel, amelyek segítségével a fotók értelmet nyertek azok számára is, akik nem voltak jelen a performanszokon. Akik nem látták, hogy a Bercsényi kiállítótermében két szakadt hálójú focikapu állt egymással szemben, nagy létra volt keresztbe fektetve rajtuk, erről gyűrűhinta lógott, alatta nagy paplan takarta a bebábozott Vető Jánost. Szirtes hatalmas, színes lepkeszárnyakban (Szíj Kamilia készítette, vajon megvannak-e még valahol?) beült a gyűrűhintába, dobolni kezdett, Vető pedig lassan kivonaglott a paplan alól, tulajdonképpen kiszabadult előző testéből, majd Szirtes festékszóróval lepke-

szárnyat fújt neki is a falra, amihez odaállt. Szirtes előző performansza, a *Múló rosszullét* azokból az emléképekből, motívumokból állt össze, amelyek végigkísérték kemoterápiáját, az *Eröss Jánoss* tehát újjászülés-parafraízis.

De volt egy másik kiállítás is 2018 decemberében, még a Bálnában, az Új Budapest Galériában, *Lépték* címmel. Ezen szerepelt egy rövid, archív videórészlet, Szirtes *Avanti* című performanszából lehetett azt a jelenetet látni, amelyen egy két méter magas nő érkezik a színpadra, leguggol, Szirtes pedig a nyakába ül. Az egész akció személyes, költői és vad, de mindez most csak amiatt érdekes, hogy amikor a Missionartban Makky György fotóit néztem, a Szirtes-performanszokat illetően már képben voltam. A művek sugárzása attól is függ, mennyit tudunk előzetesen róluk – ide szeretnék kilyukadni.

A fluxus, a concept art, vagyis az úgynevezett performatív törekvések, tehát minden, ami ki akart törni a hagyományos, de főleg műfaji és értelmezési keretek közül, komolyan megnehezíti az utókor dolgát. Hacsak nem hitt valaki következetesen és atombiztosan abban, amit régebben csinált, és ez a hit nem nyilvánult meg olyasvalamiben, mint a Galántai–Klaniczay-párosnál az Artpool folyamatos működtetése, akkor mindenképpen jönnie kellett egy holt időszaknak. Amikor a valamikori események emléke elhalványul, az adatok elfelejtődnek, eltűnnek, éppúgy, ahogy eredetileg a létrehozóik akarták. Persze ők nem pont felejtést akartak, hanem egymásba játszani az életet és a művészetet, és mindezt azonnal meg

is osztani. Ha megvalósult volna az utópia, és mindenki művészként élhetné az életét, akkor a múzeumok mára nem lennének mások, mint műtárgytemető, a muzeológusok pedig mumifikátorok. (Nehéz nem észrevenni, hogy a Facebook és az Instagram tulajdonképpen az utópia megvalósulása. Mindenki művész, ugyanakkor dokumentátor is.)

De ott tartottunk, hogy ha elegendő idő telt már el, elkezdődik a felértékelődés; jönnek a korszemlekre legelőször ráérző, elszánt műgyűjtők, muzeológusok. Olyasmikkel kell foglalkozniuk, amelyek eddig nem számítottak értéknek. Beszerzési forrásokat kell találniuk, emberek, akik őrizgettek. Elő kell szedniük elképesztő mennyiségű tárgyat, papírt, fotót, kacatot. Romos állapotú valamiket. Válogatniuk kell, de már azzal a bizonytalansággal, mi van, ha egy újabb körben az derül ki, hogy még érdekesebb, még jobban őrzi a kor és az abban működő kreatív erők lenyomatát az, amit épp otthagynak. Tudnak-e eleget a háttérsztorikból? Hiszen a hagyományos jó ízlés, az addig megbízhatónak mondott minőségérzés csődöt is mondhat, sőt, aki a régi elvekhez tartja magát, biztosan lemarad. Borítékolható, hogy a klaszszikus modernben otthonosan mozgó műértő be lesz oltva mondjuk a fluxus ellen. És hogy még egyet csavarjunk a dolgon, mi van, ha nagyon nagy divatjuk lett a konceptuális műveknek, és hirtelen az eddig méltán feledésbe merült életműveket is előszedi valaki az analógiás gondolkodás jegyében, mondván: ha egy csomó most futó életmű eddig elfeledett volt, akkor ami elfeledett, az biztos nagyon jól fog futni?

Olyan sok értékrendet láthattunk megdőlni, átfordulni épp az ellenkezőjébe, vagy szimplán módosulni, hogy nagyon nagy, sőt néha túlzott magabiztosságot igényel ítéletet mondani művek fölött. Egyre lehetlenebb, elavultabb dolog irányokat szabni. Ami most követendőnek látszik, az nem az úgynevezett műkritikusi hozzáállás, hanem a megbízható, szisztematikusan dolgozó dokumentátoré, aki elhiszi, hogy ha valaki hatalmas energiákkal, vagy csak eléggé elszántan, hosszan csinál valamit, ha megvan benne a művészet akarása, akkor megérdemli a figyelmet és a konzerválást. Akkor menni kell fotózni sötét kis klubhelyiségekbe is, a fotókat pedig rendben meg kell őrizni, hogy majd ha igény mutatkozik rá, elő lehessen venni őket.

A radikális újat akarás mellett tehát milyen jó, hogy ott volt a régimódi munkafegyelem (és az akkori, anomáliáktól szintén nem mentes intézményi háttér, illetve a dolgát komolyan vevő Beke), hiszen ennek köszönhetően nem kell ma csak a szájhagyományra bízni magunkat. Makky György megtette, amit tudott, a pontos történetek azonban néha még hiányoznak a fotók mögül. Ezek összegyűjtögetése viszont már azoknak a dolgok lesz, akik kutatással, a művek értelmezésével, esetleg épp az eladásukkal foglalkoznak. Még akkor is a feladatuk, ha az eredeti művészi intenció biztosan nem az volt, hogy az eseményeket dokumentáló fotók egyszer majd kereskedelmi galériák falaira kerüljenek. Mondjuk, legalább pénzt tényleg nem keresnek ezekkel. Mármint a performerek.

Távoli tanulságok – közeli keservek

A világjárvány megközelítései

Lassan fél éve, hogy a kínai Vuhanban először észlelték az új fenyegetés, a koronavírus megjelenését. Azóta pandémiává terebélyesedett a kór. A világjárvány villámtempóban terjedt előbb Ázsiában, majd Európában, aztán tarolni kezdett Amerikában, a Közel- és Közép-Keleten, sőt Afrikában is. Ahány ház, annyi szokás – ahány ország, annyiféle hozzáállással, kormánykísérlettel találkoztunk. Akadtak köztük követendő példák vagy éppen visszatetszést szülő „világmegváltó ideológiák”. Ezekből találunk röviden, anélkül, hogy a végső gyógymódot le lehetne szűrni azokból a megközelítések közül, amelyek a szervezett ellenállást vagy éppen a halált megvető bátorságot példázzák. Közben kaszabol a Kaszás.

Kína túljutott a nehezén – vagy mégsem?

Amikor decemberben egy vuhani szemészorvos fölhívta a kollégái figyelmét egy újfajta fenyegető vírus létezésére, a hatóságok elővették, és megfenyegették, álljon le a rémhírterjesztéssel. Aztán kezdett komolyra fordulni a helyzet. A kínai központi vezetés határozott lépésre kényszerült. Másutt ismeretlen eszökhöz folyamodott: végül tizenegy hétig tartó teljes vesztegárat rendelt el a tíz-egynéhány milliós városban, majd az egész tartományban. Később országszerte súlyos korlátozásokat vezetett be, mert a holdújév körüli hatalmas „népvándorlásban” széthordták a fertőzést.

Szigorodott az ellenőrzés, beindult az egészségügyi (és védőeszköz-termelési) átcsoportosítás. Az első eredmények sikert hoztak, április elejére oldottak a zárlaton. A pártvezetés előbb megkövette a „vétkes” kiszivárogtatót (az orvos addigra elhunyt a járványban), majd ünnepélyesen bejelentette: győztünk.

De a neheze még hátravan. A normális rend lassan éledezik. A gazdaság újraindítása megkezdődött. Ám az év első negyedének pekingi adatai nyomottak vagy nyomasztóak. Márpedig ha Kína, a mai világ Manchestere tüsszent egyet, nem árt az Óperencián túl is védőmaszkok mögé bújni. A recessziós előrejelzések adatai szóródnak, de nem kétséges, hogy az egész világra hatnak – akár a ragály. A borúlátás megalapozott.

Minthogy mindez az egész világ gazdaságot megviselő, „kereskedelmivé” leegyszerűsített amerikai–kínai háborúskodás kulisszái előtt játszódik – ami valójában a jövő hegemoniájáról is szól –, a közvetlen frontok átmeneti lecsöndesedése után kiújultak a propagandacsörték. Hogy Kína eltussolta a válságot, és ezzel késleltette a külvilág ellenlépéseit – kontra: valójában amerikaiak hircibálták be a vírust, meg most különben is együttműködésre van szükség, semmint „America First” jellegű különutas erőfitogtatásokra...

Ám az egész távol-keleti térségben (is) nagyobb új keletű problémának látszik a viszonylag frissebb fölisme-

rés, hogy bármiféle oldódás esetén számolni kell a vírus föltámadásával, egy második (netán harmadik, negyedik) járványhullámmal. És nemcsak az ismét meglóduló utazások, mozgások, hanem a vírus újabb mutációi, a gyógyultnak nyilvánítottak újrafertőződése is óva int.

A második áldozat: Dél-Korea keményen ellenáll

A Koreai-félsziget déli fertálya volt a második ország, amelyben tömegesen megjelent a járvány. A kormányzat az első pillanattól kőkeményen lépett föl ellene. Az ellenzék még ezt is kevesellte: a baloldali és északi nyitással kísérletező Mun Dzsein elnökkel szemben a választásokra készülő ellenfelei még az impeachment pallosát is meglóbálták. Aztán amikor megtapasztalták, hogy a nagyvilág alaposan tanulmányozza kormányuk módszereit, és méltán, április idusán, a járvány kellős közepén – maszkban, kesztyűben vagy éppen „levelező tagozaton” – megtartott parlamenti választáson a kormányzó párt abszolút többséget szerzett, így még stabilabban kézben tarthatja a gyepelőt.

Mert Mun gyors föllépése és taktikája bevált. Különösebb korlátozásokat nem vezetett be, de tízezerszám végezték a tesztek. Aki fertőzöttnek bizonyult, azonnal elkülönített kórházi kezelést kapott. Aki járványhordozó lehetett, szigorú karantén alá került. Mindezt a legnagyobb nyilvánosság előtt tették, mégis diszkréten. Az embereket számokkal azonosították, amit csak a megfelelő hatóság tudott azonosítani, és legkorszerűbb eszközeik (mobil, „pénzközpő” bankkártya) révén mozgásukat folyamatos ellenőrzés alá vonták.

A fertőzékenységük közelmúltbeli kapcsolatait alaposan kinyomozták – hasonló „kórkopóknak” köszönheti sikereit Szingapúr is. De a fertőzötteknek csak az azonosítási számát tették közzé, meg hogy az elmúlt napokban pontosan mikor, hol jártak, így mindenki ellenőrizhette magát, nem keresztezte-e vírushordozó az útját. A fenyegető fenyegetettekről szóló, idejétmúlttá vált adattömeget utóbb megsemmisítették.

Ezer szerencse, hogy a szomszédos mostohatestvérüket, a kőkorszaki kommunista Észak-Koreát – saját hivatalos állítása szerint – messziről elkerülte a közelében pusztító kór. Vagy csak ők állnak továbbra is távol a valóságtól?! Hónapokig állították, hogy – a külföldi kósa híresztelések dacára – náluk nincs vírus. De a határok lezárásától kezdve (ez nem jelentett nagy megrázkódtatást!) rendkívüli óvintézkedéseket vezettek be – odáig, hogy épp a déli demokratikus választások napján még az államalapító „szeretett és tisztelt Nagy Vezér”, Kim Ir Szen születésnapját sem ünnepelték a szokott tömegrendezvényekkel... Őket inkább ósdi politikai kór rágja.

A „korszerűbben kommunista”, piacosodott Vietnám szintén korán és aktívan reagált a szomszédos Kínából terjedő ragályra. Már az első borús hírek hallatán, január elején elkezdtek a kockázat fölmérését, majd az országirányító egypárt határozott lépésekbe kezdett. Beindult a kiterjedt tesztelés, szigorú karantént vezettek be (volt, hogy egy egész községet zár alá parancsoltak), a harcedzett társadalom egységesnek és fegyelmezettnak bizonyult. Mindennek tulajdonítható, hogy itt a sok teszt és viszonylag kevés fertőzött mellett még április

derekán sem volt elhunyt áldozata a járválynak. Nem árt emlékezni: amikor 2003-ban Vietnámot érintette elsőként egy hasonló ragály, a SARS, ugyancsak ők voltak az élenjárók, akiknek – a WHO tanúsítványa szerint is – sikerült megfékezniük a kórt.

Az itt is szabadjára engedett, gyors reagálású magánszektor rárepült a védőeszközök gyártására, olyan-nyira, hogy később – Kína mellett – a külföld gáláns megsegítőiként jelenhettek meg. A hosszú bezártság fenyegette szegényebb rétegeknek pedig – nem a párt, hanem éppen magánvállalkozók kezdeményezésére – „rizs-ATM-eket” hoztak létre, ahol a kártyával igazolt rászorulóknak ingyen napi másfél-két kilót vehettek ki a „kaja-bankautomatákból”.

A szomszédos Kambodzsában merőben más (másutt már járt) utat választott a helyi illiberális vezér: parlamenti túlhatalmát arra használta ki, hogy ezentúl rendeleti úton kormányozhasson. Bíróági eljárásokat folytat a még létező ellenzékiekkel szemben, és ugyanez fenyegeti a kormányzatot bírálni merészelt sajtómunkásokat is. (Ezer szerencse, hogy Phnompen olyan távol van Budapeستől.) Ám az április derekán esedékes buddhista újév háromnapos ünnepélyes vízlocsoló ceremóniáit – csakúgy, mint Laoszban, Thaiföldön vagy Mianmarban – igencsak fékezett habzással, jobbra családi körben élték meg.

Japánban valójában az olimpia elhalasztása után virítottak: Abe miniszterelnök ezermilliárd dolláros konjunktúraélénkítő programot hirdetett meg (plusz 22 milliót a kormányimázsra), majd a legfontosabb prefektúráknak, később az egész országnak korlátozó intézkedéseket

javallt. Lehet, hogy mindez kevésnek bizonyul. A tokiói egészségügyi minisztérium – az intézkedések hatékonysága híján – akár 400 ezer áldozattal riogat.

Az új keletű távol-keleti tapasztalatok azt diktálják, hogy arrafelé tán jobban rákészülhetnek a vírus újabb támadására, mint a kór még terjedő első ostromával viaskodó nyugati világban. Mifelénk – kissé megkésve – még a módszertan vitái és a védő-, valamint pénzeszközökért folyó versenyfutás fázisában leledzenek a méltán (?) meglepett politikusok.

Európai Unió:

van-e a vírusnak útlevele?

Amikor már Brüsszel fölött is csapkodtak a villámok, az Európai Bizottság és a többi uniós vezetőtestület is igyekezett összeszedni magát. Nehezebb a tagországok kormányait egységes döntés mögé fölsorakoztatni. Ez pedig régóta így van – és gyaníthatóan így is marad. A nemzetállami bezárkózás hívei, de olykor a közös megoldásokra nyitottabbak is saját kormányzatuk szükségleteit igyekeztek előtérbe helyezni, míg a nagyobb egység hívei (netán a mediterrán végek pazarlására panaszkodó nettó befizetők) próbáltak ezen fölülemelkedni.

Tagadhatatlan, hogy a legnagyobb déli tagországok, az olaszok, a franciák, utóbb a spanyolok is, könnyelműbben késlekedtek, ami mába érő kényes következményekkel járt. A folyamatosan érkező nyomasztó statisztikai adatsorok arról tanúskodtak, hogy a jobban fölkészült, védőeszközökkel alaposabban felszerelt, hagyományosan fegyelmezettebbnek tekintett németeknek vagy osztrákoknak is súlyos áldozatokkal kellett számolniuk. De

még az általában egy kalap alá vont skandináv országok között is jelentős megközelítési különbségeket tapasztalhattunk.

A gyorsabban és szigorúbban reagáló dánok, norvégok, kivált a finnek már az első jelek szerint is hatékonyabban álltak ellen a járvány ostromának, mint a mindehhez hiperliberális módon közelítő svédek. A Stockholmban valóságos tévésztárrá vált Anders Tegnell járványügyi főnök futószalagon árasztotta magából a bizakodó nyilatkozatokat: bennünket nem fenyeget a vírus járványszerű terjedése. Nyitva maradtak a határok meg az iskolák, bárók, síparadicsomok is. Amikor kiderült egyik-másik tévedése, csökönyösen arról győzködte a publikumot, hogy elvégre nemcsak a helyzet, hanem maga a vírus is folyvást változik. És bár cáfolta, a jelek szerint a „nyájimmunitás” terjedésére számított. „Lehet, hogy a dánok hoztak túl kapkodó intézkedéseket, majd a végén meglátjuk, ki jött ki ebből jobban...”

Aztán jöttek a riasztó hírek, ám Tegnell ragaszkodott álláspontjához, és engedékeny miniszterelnökére hivatkozott: itt nem lehet mindent törvényekkel szabályozni. Az a legfontosabb, hogy mindenki felelősen, felnőttként viselkedjen. Ki-ki a maga módján fogta ezt föl. Az egészségügyi hatóságok „félúton”, a csoportos fertőzések beköszöntével fölhagytak a széles körű teszteléssel, csak a kórházba kerülteket vagy a góccal érintkezett személyeket vizsgálták. És bár csak az ötvenfősnél nagyobb összejöveteleket tiltották be, a nyáj nem a kisebb fertőzés árán szerzett immunitást mutatta, hanem a ragály kiterjedésének igazolta. A szabályozás karcsúnak bizonyult.

Az április derekára dúsuló adatok azt látszanak igazolni, hogy a svédek végül csak kihúzták a gyufát. A – jóllehet csaknem kétszer akkora népességű – Svédország bizonyítottan fertőzött részaránya gyorsan nőtt, az áldozatok száma négy-nyolcszorosa a dánoknak és a norvégnak, és csaknem hússzorosa a megfelelő finn adatnak. A „bezzeg” finnek kemény kijárási korlátozásokat vezettek be (még az országon belüli utazást is fékeztek), szoros ellenőrzés alá vonták a határaikat, és már ekkor május közepéig megtiltották a kétfősnél nagyobb (?) rendezvényeket! Északi rokonaink „kórlapjai” egyelőre feltétlenül őket igazolják.

Az ébredező brüsszeli koordináló szervezetek is megállapították: a vírus nem rendelkezik útlevéllal, a kór nem ismer határokat. És miközben határtalan a bizonytalanság a közös európai mentőövek finanszírozása és elosztása körül, eközben az Atlanti-óceán túlsópartjáról is riasztó jelentésekkel kell szembenézniük. A lassú föltápáskodás közepette nem lehetett nem odafigyelni Thierry Breton belső piaci főbiztos intó megállapítására: emberéletben már most is drámai árat fizettünk, ám a gazdaság még keservesebben megfizet majd a csata végeztével.

A kínai gazdaság a vártnál nagyobb mértékben, 6,8 százalékkal zsugorodott az első negyedévben a hasonló tavalyi adatokhoz képest, először fordult negatívba – a „bruttó” blokádok miatt. Ami riasztóbb: a világ hozzánk közelebb álló részein még korábbi fázisában tartanak a drámai ütközetek.

Amerika válasz(tási) út előtt

Az újráválasztására készülő amerikai elnök egyoldalú bezárkózásával

a globális politikát igyekszik saját érdekeinek alárendelni. A politikusi múlt nélküli, ám annál harsányabban magabiztos ingatlanügynökből lett elnök végletes „America First” jelszava jegyében egy handlé rámenősségével tárgyal újra már kialakított szabadkereskedelmi szerződést (NAFTA), bolygat szövetségi rendszereket (EU, illetve saját távol-keleti védelmi paktumai), rúg föl sokoldalú egyezményeket (Irán), hagy cserben nemzetközi szervezeteket (WHO). Odahaza, tanácsadói sürgetése ellenére halogatta a járvány kezelését, hogy kései megvilágosodásában aztán fő riválisa, Kína nyakába varrja minden bajok okát. De végtére is kinek higgyünk?!

Fölöttébb találó a világot bejárta parabola: *(Képzelt riport egy-két amerikai elnöki fesztiválról...)* Mit mondhatna napi tájékoztatóin a magát teljhatalmúnak vélő Trump elnök mint egy mai Titanic kapitánya. Nincs itt sehol egy jéghegy... Az egy másik tengeren púposkodik... Ha van is itt valahol, hamarosan elolvad... Mégis van, de mi simán kikerüljük... Na jó, nekimentünk, de nagyon hamar kijavítjuk a károkat... Ez valójában egy kínai jéghegy... Most kényszerűen vízre kell szállnunk, de aki csak igényli, csodálatos mentőcsónakjaink vannak ám... De szépen kell kérni... Illetve még sincsenek, elvégre nem vagyunk mi mentőcsónak-kereskedők... Az utasok bezzeg gondolhattak volna a jéghegyre, hozhatták volna a sajátjukat... Voltak nekünk is mentőcsónakjaink, de a hajó előző kapitányai kinn hagyták a parton... Nyugi, mindent megoldunk, csak hagyjanak már a pánikkeltő álhíreikkel!

A nagyvilág nem kis aggodalommal várja a novemberi amerikai válasz-

tást, és főleg azt, hogy visszazökken-e a glóbusz székere a megszokott kérvágásba. Sőt: létezik-e még az a bizonyos járható út...

Kényes következtetések – a pandémia előtt

A járvány kitörése előtt nem keltett figyelmet a Világ Felkészültség-figyelő Tanácsának első jelentése (Global Preparedness Monitoring Board – társelnök: Gro Harlem Brundland volt WHO-vezérigazgató és Elhadj As Sy, a Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Szövetség elnöke). A tanulmány egy újabb potenciális járványveszélytől óvott. Elemzésükben a két óriás, az Egyesült Államok és Kína önös acsarkodásától az igazi, vizionárius politikus személyiségek hiányán át számos probléma mellett a világjárványok kezeléséig jutnak. Legriasztóbb okfejtésük: földünkön túlságosan régóta a pánikreakciók, majd a csöndes tagadás ciklusai váltják egymást. Ha tombol a kór, riadt kapkodás lesz az úr. Most csakugyan világméretű együttműködésre van – vagy lenne – szükség. Aztán mihelyt úrrá leszünk az átmeneti bajokon, feledésbe merülnek a továbbra is szükséges erőfeszítések.

Egyetlen példa: a SARS-járvány tapasztalatain okulva a kormányokat arra kérték, hogy a megfigyelés, a laboratóriumi és a közegészségügyi kapacitások elvárt minimumát ériék el és tartsák fenn. Szűk másfél évtizeddel később mindössze az országok egyharmada felelt meg ennek. „Ez nemcsak a járványkitörések elleni önálló védekezés képességére hat ki, hanem az egész világ helyzetét kockára teszi.” 2020-ban a kocka el van vetve. Ismét, és nem utoljára.

MGP

Molnár Gál Péter, noha publikálási szándékkal megírta és beharangozta ezt a könyvet, végül is nem tette közzé. Talán érzékelte, hogy a gyors reagálású, rövid idő alatt megírt mű nem felel meg saját minőségi mércéjének. Vagy/és szembenézett azzal: miközben ügynökmúltja leleplezésekor nyeglészkedve úgy nyilatkozott, csak önmagának tartozik elszámolással, többet erről nem kíván közölni, a *Coming out* ennek ellentmond, közvetlenül és közvetve magyarázat és bizony magyarázkodás is. Állhat az is, amit Lakos Anna ír előszavában: azzal, hogy lelepleződése után számítógépébe püfölte a szöveget, „kiírta magából a történetét”. De jól döntött az örököse, amikor közel tíz évvel Molnár Gál halála után megjelentette a művet, és persze nagyon jól tette a kiadó, hogy a *Tények és Tanúk* sorozatban, a két szerkesztő, szöveg-gondozó, Schmal Alexandra és Lakos Anna igen alapos jegyzeteivel – amelyekben a szerző pontatlanságait, tárgyi tévedéseit is jelzik – és annotált névmutatóval kiegészítve, kiadták a könyvet. Ez a sok tekintetben nem átgondolt, hevenyészett, flegmasággal takart indulatoktól fűtött szöveggyűjtemény, a felmerülő és egyértelmű válaszok nélkül maradó kérdésekkel is realisabb, árnyaltabb képet nyújt az 1956 utáni Magyarországról, mint néhány jól fésült, gondosan mérlegelt memoár. A színháztörténeti adatok és adalékok jelentőségét nem alábecsülve, a mű köztörténeti szempontból a legérdekesebb, azzal, hogy felmutatja, a sematikus, fekete-fehér ábrázo-

lással szemben mennyi sötét és világosabb szín érzékelteti csak hitelesen azt, ami itt volt – és van.

A kötet nem szisztematikus önélet-írás, lineáris történet, hanem egymástól független vagy egymáshoz lazán kapcsolódó, cikkszerű szövegekből áll össze. A kibontakozó képből kivehető a nyilvánosan magabiztosan ítélező, sokszor cinikusnak, flegmának mutatkozó, olykor nyegle Molnár Gál Péter (aki hírlapi írásai jelentős részét monogramjával jegyezte) és a rejtettebb, szorongó, bizonytalankodó énje is.

MGP már dramaturgi végzettsége megszerzése előtt, gyakorlatilag húszéves korától a *Népszabadságnál*, az állampárt hivatalos napilapjánál, pártonkívüli pártalkalmazottként újságíró, a Kádár-korszak színházat talán legjobban értő és szerető színikritikusa. Írásai és hallgatásai, már-mint hogy miről, kiről nem ír, erősen elfogultak, demokráciában evidensen, de a kommunista rendszerben szokatlanul szubjektívek, miközben értékrendje jól körülhatárolható, egyrészt az adott műfajon belüli igényességgel – amibe az operett és a kommersz is belefér –, másrészt a színházi újítások melletti elkötelezettséggel. Bár írásainak jelentős része a párt központi lapjában jelenik meg, a kultúra bennfentesei nem tekintik ezeket pártálláspontnak: nem politikai, hanem esztétikai, ízlésbeli szempontokat képviselnek. Ugyanakkor persze a helyi hatalmasságok és a lap „egyszerű” olvasói nem képesek differenciálni, számukra a *Népszabadság* a központ útmutatása, így MGP kriti-

káival szemben a bíráltak nemegyszer felsőbb pártforumokhoz fordulnak védelemért. Mindenesetre vitathatatlan tekintélye mellett a színházi szakmában számos ellenséget szerez. A szovjet szatellitállamokban az ilyen individuális hang, különösen országos napilapban meglehetősen szokatlan volt, de nálunk nem egyedüli. Magyarországon kívül azonban legfeljebb Lengyelországban létezett még ilyesmi. MGP a politikai tartalmú színházi előadásoknál, ahogy egy helyütt említi, inkább nem értette meg a darabot, tetette magát hülyének, mintsem értő írással hívja fel a figyelmet a rendszer számára nemkívánatos tartalomra.

1978-ban elkapják a Ferihegyi repülőtéren, egy barátja írását akarta külföldre csempészni. A kultúra ügyében járatos közönség tud politikai „lefeketedéséről”, már csak onnan is, hogy ekkortól nem jelennek meg írásai (öt éven át) a *Népszabadság*ban. Ám mint a könyvből kitűnik, nem rúgták ki, munkaviszonyát (feltehetően felsőbb jóváhagyással, de ez a műben homályban marad, és talán MGP sem ismerte a hátteret) fenntartották, fizetést is kap, amit rovatvezetője – a sokak által a párt egyik kulturális ítélet-végrehajtójának, álláspontja megjelenítőjének tekintett – E. Fehér Pál kézbesít, látszólag konspirálva, cukroszacskóban. A lebukás viszont lezárja ügynöki tevékenységét. Öt évi dramaturguskodás, színházi intézeti munka után 1983-tól újra a *Népszabadság* szerzője, rovatvezető, idővel főmunkatárs. Felmerül, miért tartott ki mellette a párt napilapja, amit MGP is felvet a könyvben, hiszen karaktere, figurája nagyon elütött a szabványtól. Magyarázata, hogy eredetileg fiatalítani akartak, lénye-

gében megválaszolatlanul hagyja a kérdést.

2004-ben kerül nyilvánosságra ügynöksége, hogy Luzsnyánszky Róbert néven 1963-tól 1978-ig állambiztonsági informátorként adott jelentéseket. Ekkor ténylegesen is elbocsátják a *Népszabadságtól*, de 2009-től újra ott is publikál. Most részletesen beszámol arról, hogyan szervezték be zsarolással, fenyegetéssel, és felidézti egykori és utólagos reflexióit is. A könyv nagyobb része az egykori társadalmi miliő bemutatásával kívánja „helyre tenni” az ügyet.

MGP jó ízléssel nem foglalkozik érdemben leleplezése módjával, hiszen a jelentések, a titkos élet tényén ez mit sem változtatna. Ugyanakkor érdemes felidézni: 2001-ben Markó György, az állambiztonsági iratokat őrző Történeti Levéltár igazgatója, aki 2010 után a Schmidt Mária birodalmába tartozó Kommunizmuskutató Intézet igazgatójaként tevékenykedik, még MGP neve nélkül közzétette Luzsnyánszky jelentéseit a Madách Színház 1966-os külföldi útjairól. 2004-ben az állambiztonsági levéltárban őrzött összes jelentésének és a tartótisztek feljegyzéseinek publikálásával a kutatóként ismeretlennek tekinthető Fonyódi Péter leplezte le, akiről a nyilvános források legfontosabb közlendője többnyire az: korábban különböző popegyüttesek dobosa, pszichológiából és a kommunikációból doktorált, 1985 óta Esztergályos Cecília színésznő ötödik férje. A „*vágatlan*” *Luzsnyánszky-dosszié* alcímmel megjelent művet a szerény kiadói tevékenységet felmutató Magyar a Magyarért Alapítvány adta ki, a nem éppen veretes Kapu Könyvek gondozásában, ami nem változtat a színházi világon jóval túlterjedő felkavaró hatáson.

MGP a könyvben bőségesen idéz a leleplezése utáni reakciókból, melyek döntő része a jelentések ismerete nélkül hirdetett ítéletet, például Latinovits Zoltán öngyilkosságának előidézésével vádolva őt. Spiró György viszont a jelentések ismeretében közölt írásában úgy vélte, a cinikusnak és fölényesnek mutakozó MGP ügynökként nem kívánt ártani senkinek, de a magyar színházat akarta szürke eminenciásként ezzel az eszközzel is segíteni, bízva abban, hogy mondókája eljut magasabb körökhöz. MGP hálás Spirónak a jó szándékú olvasatért, de cáfolni igyekszik az interpretációt, mondván, 1968 után, a prágai tavasz leverése okán a rendszer működésével kapcsolatban már semmiféle illúziója nem maradt. Ügynöki taktikáját švejkeinek nevezi, értve ezen, hogy úgy tett, mintha szó szerint venné a rendszer hivatalos önképét, és ennek megfelelően jelentett. Egy helyütt azt írja: „Tudtam, mi vagyok. Balek a horgon.” Talán utólag így látta, de ennek a könyvben sincs sok nyoma. Egyébként a cáfolat ellenére nem oszlatja el a feltételezést: – esetleg nem is tudatosan – nem volt idegen tőle egy modern Martinovics Ignác szerepe, besúgóként és nyilvánosan egyazon ügyért, a színházért dolgozni.

A nyilvános írásainál többnyire kevésbé éles hangú jelentések ismeretében felmerülhet: miért volt szüksége a politikai rendőrségnek arra, hogy a rendszerhez 1963-ban még lojális, 27 éves fiatalembert zsarolással, fenyegetéssel szervezze be, és másfél évtizeden keresztül tartsa? Persze minden információ használható valamire, ha másra nem, a gépezet működtetésére, a jelentő függő helyzetének biztosítására. Itt azonban azért

ennél többről is szó van, a sokszor didaktikus, jobbító szándékú színházi szövegek mellett nincsenek ugyan politikai feljelentések, de a gondos rendőri adatgyűjtés számára a társasági pletykák, magánéleti félrelépések is emberek zsarolására, fenyegetésére használható adalékok.

A kötet írásainak egy része igen találó portrékkal a magyar sajtóviszonyokba enged betekintést. Mondandója összefoglalható úgy, hogy a pártkáderek között is voltak emberarcúak, tisztelhető vonásokkal, köztük létezni nemcsak a körülmények, a rendszer kerete, hanem becsülhető értékek miatt sem volt megalázó. A szövegek más része közvetve relativizálni igyekszik az ügynöki tevékenység jelentőségét, felidézve például, hogy a jelentőről is jelentettek. Néven nevez olyanokat, akik valószínűleg soha nem voltak ügynökök, csak éppen fontosnak tartották, hogy a kényesnek gondolt kijelentésekről tájékoztassák a felsőbbtséget. Ír arról is, hogy voltak, akik jó ügyük érdekében rendszerkonform nyilvános beszéddel vagy más, utólag nem szívesen emlegetett megalkuvásokkal alkalmazkodtak.

A könyv fontos vonulata a szerző homoszexualitásához kapcsolódik. Bár beszerzése, fenyegetése, zsarolása, ennek akkurátus rendőri megszervezése e tényre épült, a témánál nem a kiszolgáltatottságot állítja előtérbe, hanem mintha a zaftosabb történetek, kedélyes ismerkedési kalandok leírásával a polgárpukkasztás lenne a szándék. Az is kitetszik, hogy egyes feltételezésekkel szemben házassága Ronyecz Máriával nem holmi álca volt a melegség leplezésére, hanem valódi szerelem. A hosszú szenvedés után fiatalon elhunyt szí-

nésző megidézése a könyv legszebb, legőszintébb lapjai közé tartozik.

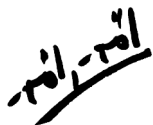
A színházi témájú írások jelentős része akarva-akaratlan olyan, mint-ha bizonyítani szeretné: ügynök volt, de tudta, látta, hogy milyen a modern színház, közvetlenül és írásaival is segítette, támogatta a jó ügyet.

A könyv zárófejezetének címe név nélkül Medgyessy Péterre utal: *Miniszterelnök lehet, színházi kritikus nem*. Jól hangzik, de nem egészen igaz, hiszen bár lelepleződése után sokan kizárták volna a színházakból, azért ha megtépzóttan is, de maradt a pályán. Itt tér ki arra, miért nem lépett a nyilvánosság elé titkos múltjával. Elvégezte a számadást, mondja, tudja, a közfelfogás szerint szégyenletes, megvetendő dolgot művelt, de a tartozik-követel számláját kiegyenlítettnek érzi, nem menti magát. Szégyellte – ahogy nevezi – informátori múltját, de előállni vele meddő hősies-

ség lett volna, már csak azért is, mert ragaszkodott a munkájához, egyetlen szenvedélyéhez, a színházhoz, miközben nyilvános tevékenysége hasznosságában korántsem volt biztos. Nem tagadja, bízott benne, hogy megússza, mondván, ebben a rendetlen országban miért éppen az ő aktái lennének rendesen iktatva. Azt is leírja azonban, amit kevesen tettek meg: mivel nem gondolja magát bátornak, hasonló helyzetben, rendőrállami zsarolásra ugyanúgy döntene, hagyná magát beszervezni. Igazi lelkiismereti problémája nem is az ügynökösködéssel volt – mondja –, hanem azzal, hogy a *Népszabadság* munkatársa, ami nem egészen harmonizál a könyv más helyein írottakkal.

Molnár Gál Péter: Coming out. Sajtó alá rendezte **Schmal Alexandra**. Szakmai tanácsadó, az előszót írta és a jegyzetek írásában közreműködött **Lakos Anna**. Budapest, 2020, Magvető. 380 oldal, 4999 forint.

119

Kőríz Imre

Hogy fér be a ló a házba?

A *legyőzött* című elbeszélésével a nyíregyházi Csabai László már huszonhat éves korában, 1995-ben díjat nyert a Magyar Rádió pályázatán, de *A hiéna reggelije* című első kötete, élén a díjnyertes novellával mégis csak tizenegy évvel később, 2006-ban jelent meg egy kis nyíregyházi kiadónál. Érthetetlen, hogy ezt a zsenék gyűjteményének egyáltalán nem nevezhető, mára beszerezhetetlen könyvet miért nem jelenteti meg ismét immár a Magvető, amely Csabainak az író második kötete óta kiadója. E második

kötetet, a *Szindbád, a detektív* (2010) című regényt vagy kriminovella-füzért még két hasonló – már teljesen regényszerű – munka követte: *Szindbád Szibériában* (2013) és *Szindbád a forradalomban* (2017). Csabai tehát elsősorban a Szindbád-könyvek írója, hiszen ezeken kívül novellistaként *A vidék lelke* (2019) megjelenéséig csak egyetlen ilyen műfajú kötete, a *Száraz évszak* (2014) volt szélesebb körben hozzáférhető. Talán ez az oka annak, hogy bár nemcsak Artisjus-, illetve Mészöly Miklós-díjas, hanem

már az Aegon-díj short listjén is kétszer szerepelt a kötete, Csabai László írói ismertsége még mindig elmarad attól, ami eredeti hangú és egyenletesen maga színvonalú munkásságának különben kijárna.

Akárhogyan is, az író főleg az eddigi három, kriminek is elsőrangú Szindbád-könyve révén ismerik az olvasók: ezek címszereplőjét, a gyerekkorában Bagdadban huzamosabb ideig élő Schiffer (vagyis „Hajós”) Árpádot, aki a Horthy-rendszerben kezdte el rendőri pályafutását, majd néhány évet a Szovjetunióban töltött hadifogolyként, hogy az eseményeket 1956-ig követő harmadik kötetben már ismét Magyarországon nyomozzon, az új novelláskötet egyik darabjában is emlegetik. Ez – a Nyíregyházáról mintázott vissza-visszatérő helyszínt, Nyárligetet nem is számítva – egyike azoknak az „easter eggeknek”, vagyis csak a hűséges olvasók számára felismerhető apróságoknak, amelyekkel Csabai nem egyszerűen a törzsközöniségével kacsint össze, hanem minden eddigi könyvét sajátos motívumhálóba vonja.

Az új kötetben például nemcsak Rákosi Mátyás jakut felesége tér vissza a *Szindbád Szibériában* emlékezetes jelenete után, nemcsak Ljubov Orlova, a szovjet szupersztár tűnik fel – legalábbis a filmjei –, hanem a *Szár az évszak* című második novelláskötet egyik darabjára is történik utalás: „A parti büfé mellett, a bozótban egy pikkelyes bőrű ember megfojtott egy Arany nevű pincérlányt.” A *vidék lelke* már említett elbeszélésében pedig nem is csak Szindbád kerül szóba, hanem közvetve maga Csabai is („Ő az a Schiffer, aki Szibériában járt? – Nemcsak járt, de dolgozott, nyomozott is. – Igazán érdekes dolgokat élhetett át.

– Hátha lesz majd valaki, aki megírja a kalandjait. – Azt a könyvet elolvassám.”), a vége felé pedig egy mellék- vagy szöveges statisztaszerepben – mint a Marvel szuperhősfilmeinek stáblistája után a későbbiekre előre-utaló jelenet villanása – még az ifjabb Schiffer Árpád is megjelenik.

A *Szár az évszak* úgynevezett „duovellákat”, azaz valamilyen szempontból összefüggő páros elbeszéléseket tartalmazott, az új kötetben pedig „triovellák” olvashatók. Nem tudom, lesznek-e kvatrovellák vagy tetrovellák is – ha igen, akkor azokat már alighanem kisregényeknek is lehet majd nevezni –, de a hagyományos első kötet, *A hiéna reggelije* darabjait ebből a perspektívából akár a monovella névvel is illethetnénk. Az új könyv hét fejezetre tagolódik, amelynek összesen tehát huszonegy története hetvenöt-nyolcvan évet ölel fel, a második világháborút megelőző időktől majdnem egészen napjainkig – a legkorábbiban még pengő a fizetőeszköz, a legkésőbbiben már migránsoknak –, és egy fejezet kivételével Kelet-Magyarországon, a Beregben és a Nyírségben játszódik; egyébként *Az alfőtörzs* című fejezetben is szabolcsi származású a főszereplő, bár nem tűnik úgy, mintha ennek különösebb jelentősége lenne.

A *Konda* című első rész egy olyan ember történetét mutatja be, aki kiskondásból előbb az újonnan megalakult téesz egyik vezetője, majd a forradalom idején az események sajátos alakulása folytán, tulajdonképpen véletlenül, „városélelmzési felelős” lesz. Az első novellában a „vákáncsosok”-nak nevezett csavargófélék szereznek meg tőle egy „kis vadas” – azaz vadkan apától származó – malacot. Csabai nagyon jó érzékkel hasz-

nál tájszavakat, anélkül, hogy a műparaszti modoroskodásnak akár csak a közelébe jutna: a vákáncsos például a *Néprajzi lexikon* szerint „debreceni erdőtelepítő, aki az általa beültetett erdőparcellát (a vákáncsot) a fák felnövekedéséig gondozta, és a facsemeték között saját szükségletére kapás növényeket termesztett [...] A termesztett növényekkel együtt a faültetést is megkapálták. 4–5 év múlva, amikor a telepítés annyira megerősödött, hogy a köztes művelést már nem lehetett folytatni, a vákáncsos új parcellát kapott telepítésre. Ezért állandóan költöznie kellett.”

Az első novellahármas érzésem szerint nem kiemelkedő darabja a kötetnek, sem a cselekmény, sem a figurák nem különösebben érdekesek. Van ugyanakkor néhány emlékezetes kép, például amikor a vákáncsos nő szinte megbabonázza a malacot, amely őt ezért aztán önként követi, illetve amikor 1956-ban értelmetlen, pazarló vérengzésbe csap át a téesz disznainak viharos reprivatizálása.

A második fejezet címét *Napkor*, ez a különös hangzású szabolcsi településnév adja: az első rész – egy szovjet páncélos megjelenése – megmarad a biztos kézzel körvonalazott és eleven részletekkel kitöltött korrajz szintjén, a második novellát pedig az anekdotikus befejezés élteti (a szovjet csapatokat köszöntő, éppen megfelelő létszámú kommunistával töltik fel a málenkij robotra hurcoltak hiányos transzportját), a harmadik ugyanakkor jól példázza, hogy Csabai, aki regényfejezeteiben is a kispróza mesterének mutatkozik, miért tartozik nemzedéke legjobb novellistái közé. A hadifogságba hurcolt férfi cigarettásdobozra írt üzenetét a feleségnek kézbesítő férfi, illetve a feleség és a férj

története, különösen a befejezése úgy rendkívül fordulatos, hogy közben végig teljesen hihető marad.

A harmadik, *Görcs* című fejezet első darabja a belső ellenség utáni paranoid hajszanak a kommunista pártban dívó, koncepciók eljárásokban megtestesülő gyakorlatát mutatja be városi szinten. Sokáig úgy tűnik, a második rész ugyanarra a srófra jár, de ennek a végén kiderül, hogy a fenyegetést a főhős csak álmodta – bár a kissé kiszámított befejezés szerint teljesen nyugodt azért nem lehet. Az alvás, az álom nemcsak itt jelenik meg, hanem Csabai általában is szívesen használja írói eszközként: az álomból való felriadás motívumára épült már *A véres trón utolsó bitorlója*, ez a *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemlében* a szerzőtől igen korán – ha nem egyenesen elsőként –, 1995-ben megjelent rövid novella is. A realiztikusság iránti fogékonyságot, amely nyilván fontos része Csabai írói karakterének, az álom azóta is jól egészíti ki, illetve jól közvetít a szinte szociográfiai értelemben vett valószerűség és a novellákban szintén fel-feltűnő irracionális szféra között. Ami a harmadik novellát illeti, ott ismét túlsúlyban van a korrajz – a Horthy-idők béresgazdájából brigádvezető lesz –, olyannyira, hogy a cselekmény, egy marhatelepi félrelépés, voltaképp csak az írás második felét foglalja el.

A negyedik fejezet a három történet egyik főszereplőjének családnevére, illetve szerelmi életére utaló *Pogány vágyak* címet viseli. Az első novella tulajdonképpen expozíció, amelyből kiemelkedik a felhevült Pogány Tamás „függetlenített alapszervezeti MDP-titkár” roppant rendhagyó, de Bartha Jolán, a konzervgyár Fedora Kornyilova (miszerint Rákosiné) Nő-

bizottságának vezetője személyében megértőnek bizonyuló hallgatósághoz intézett, szónokias kifakadása: „Morális tudatosság meg közös teherviselés a családban meg a többi marhaság! Mert csak egy dolog számít: a gyakás! [...] Kielégíteni a másikat az ágyban: ez a lényeg! Minél többször! Akkor menni fog a munka is! Akkor teljesülnek a tervek.” A nőnek a felelősséget és családi sorsközösséget illető közbevetésére ez a válasz: „Ezek még mind az elnyomó burzsoá-klerikális erkölcs maradványai. [...] A szovjetek a Fekete-tengernél külön üdülőket hoztak létre arra, hogy a dolgozók nyugodtan bujálkodhassanak. [...] És akiknek nincs párja, azoknak kerítenek. Egy hegesztő brigádot összehoznak egy varrónő brigáddal.” Érdekes, hogy amikor a novella 2015-ben megjelent az *Alföld* júniusi számában, akkor még egységet alkotott azzal a résszel, amely a kötetben a „triovella” második darabját (*Delfinek*) képezi, és Bartha Jolán személyét, illetve egy postással folytatott viszonyát mutatja be. A nő jelentkezett egy nemzetközi nőszövetségi konferenciára, és a választ várja: az első változatban elutasítás érkezik, a kötetben a kérdés nyitva marad. A harmadik novella a legjobb: Martosné, a konzervgyár egyik dolgozója, és mint az előzményekből tudjuk, a párttitkár szeretője (most azt is megtudjuk: férje tudtával, sőt hasznosító tervével összhangban folytatja a viszonyt) a hamarosan gyártásba kerülő gyümölcslevekből kóstolót kap egy vezető beosztású munkatársától, aki két üveggel még haza is küld a nő gyerekeinek, csakhogy Martosnét a portán lopással gyanúsítják, és megalázó motozásnak vetik alá. Otthon, az otromba férjjel töltött éjszaka után hajnalban kel, és váratlanul felkerek-

si az ettől kissé meglepett Pogányt. Ezzel a jelenettel ért véget már a trió első darabja is, csak akkor a nő szempontjából még nem ismertük az előzményeket. A harmadik rész önállóan is kitűnő, kerek novella, ami az első két részről kevésbé mondható el. A kötet koncepciója viszont jól érvényesül, mert a harmadik epizód minőségéből, mintegy visszamenőleg, valamelyest részesednek az előzők is.

Az ötödik fejezetet érzem a legkevésbé sikerültnek: ezeknek a novelláknak a szerepe az lehet, hogy átvezessenek a rendszerváltáson, de a katonatörténetek leírása, majd a nyereszkedő figurák rajza elég sematikus, és a novellahármas egységének biztosításához az sem tűnik elégséges motívumnak, hogy „Kovács III alfőtörzs” (a rendszerváltás után már csak „exalfőtörzs”) rendre elszunyókál. A második rész (*Küldetés*) vége viszont nagyon jól sikerült: egy tiszt éppen poénra kihegyezett történetet mesél, de a sztoriba belealvó Kovács-csal együtt az olvasó is lemarad a csattanóról.

A *Terítés* című hatodik rész ismét jól sikerült. Az első novellában egy házasodni kívánó fiatalembernek magyarázza el az utolsó fél évszázad során a családot, illetve az egész vidéket ért – szám szerint a kálvária stációihoz hasonlóan tizennégy – megpróbáltatást egy idősebb férfi, a keresztapa, hogy aztán kiderüljön, az újdonsült rokont csempészett benzint terítésére is rá akarja venni. A *Szigetek* ugyancsak mozaikszerű cselekménye vagy inkább történéssora egy cigaretta- és alkoholcsempésznek az ügyfeleinél tett körútjára van felfűzve, míg *A futár* a kötet egyik legjobb, kissé kafkaeszk novellája, amely abból a bonyodalomból táplál-

kozik, hogy a drogfutár vajon jól emlékszik-e a neki megadott címre.

A kötet végén olvasható hetedik, *Riporter* című rész első novellája, a *Nehéz idők tanúi* stílusos remekmű, amely az előző fejezet első két darabjának mozaikos szerkezetét viszi tovább: munkanélküliek beszélnek magukról a novella újságíró elbeszélőjének, például ilyen mondatokban: „Egyszer nem füstöltem egy hónapig, annyira nem volt pénzem. Nem hiányzott. Simogattam helyette a kutyát.” Van ebben a novellában egy irracionális elem – Csabai könyveinek a természetfeletti, a megmagyarázhatatlan nélkülözhetetlen komponensét jelenti –, a „kúszó”-nak nevezett, különös, nyolcméteres vízi lény, amely akár egy felnőtt embert is képes lenyelni. Amikor teleeszi magát, hosszú ácszseget vernek a két szeme közé, majd rögtön feldarabolják, és pénzzé teszik az értékes húst. Az *otthoniak* című második novella a riporter, Révész Vilmos családi életét mutatja be, különös tekintettel a feleségére: a párkapcsolat a kötet fontos témája, és a Szindbád-könyvek kissé kétdimenziós női figurái és idealizált szerelemképe helyett most elevenebb karaktereket ismerhetünk meg. Azt, hogy az asszonynak cellulitise van, például abból tudjuk meg, hogy a férje kijelenti, a felesége narancsbőrös combja tetszik neki a legjobban: „Az olyan mint a csecsemő homloka, ha nem tudja eldönteni, sírjon-e vagy nevéssen.” A nő válasza: „Te tényleg hülye vagy.” Kár, hogy még ezt is hozzáteszi: „De szeretni való hülye.” Mert a könyvnek a nemiséggel összefüggő szóhasználat az eddigiekhez hasonlóan olykor némileg kimódolt vagy szemérmes, amiről ez a korábban Pogány Tamás szájából elhangzó felsorolás is kajá-

nul árulkodik: „Gyakás! Izélés! Üzekedés! Hogy mondjam még?” Mert hát azt, hogy hogyan, Csabai is pontosan tudja, hiszen az *Alföldben* megjelent változatban az „izélés” helyett még sokkal szókimondóbb forma szerepelt. A novella a házaspár gyerekének, Révész Bendegúznak a versével, illetve rapszövegével ér véget: ezek elég jók, főleg az előbbi, ami nem is csoda, mert Csabai egy saját régebbi versét ajándékozta oda a szereplőjének.

A hetedik rész és a kötet utolsó darabja az *E világiak, túlvilágiak* című novella, amely kóda és lecsengés: az újságíró a temetőben gyűjt anyagot – ő is elalszik, és álmodik is –, a befejezés pedig „meglágyl”-ós, „legyint”-ös rezignációba oldódik: „Ha e világ dolgaiban sem tudunk kiigazodni, hogyan tudnánk a túlvilágiakban?”

Csabai Lászlónak bőven van elbeszélőnivalója, és élénk néprajzi, szociológiai, történelmi, illetve lélektani érdeklődése, figurateremtő és jeleneztető képessége birtokában ismét remek könyvet írt. A kötet rugalmas, teherbíró nyelve olyan, mint egy fesszesre fűjt labda: jól szolgálja a játékot. Igaz, a zárójeles közbevetések már az előző kötetek stílusában is tehertételt jelentettek: erről a szerző szemlátomást nem kíván leszokni, pedig vannak olyan oldalpárok, ahol három-négy ilyen is akad, márpedig úgy érzem, az író eldönthetné, hogy el akar valamit mondani, vagy annyira mégsem tartja fontosnak.

Néha előfordul az is, hogy nem világos, ki beszél: „A Beregben ősi, vad népség él.” Miért érezné ez az intelligens elbeszélő autentikusnak a mindenkori műveletlenséget és otrombaságot? (Hányszor ütnek meg nő, vagy készülnek megütni a könyv lapjain!) Vagy: „Ízlik neki a nedű.” Ezt a

„nedűt” nyilván nem a pálinkázó falusi férfi érzi, hanem az író fejezi ki így magát, ami kicsit olyan, mintha mondjuk „szemrevaló süldő lányokat” emlegetne, skanzenes jó ízzel, amitől pedig Csabai felfogásában általában mi sem áll távolabb. A könyv nyelvének a szereplők efféle bemutatása sem tesz jót: „Petrilla Sándor, a nyárligeti pártiskola oktatója”; „Csernyik Lajos élelmiszermérnök”, vagy Szűcs Mihályról: „a frissen alakult téesz állattenyésztési ágazatvezetője” – ez egy filmben, a kimerevített képet feliratozva ironikus stíluseszköz, de írásban az elnagyoltság érzetét kelti. Mindez apróság. De a könyvben olyan sok a remekül, szinte zenei érzékenységgel megírt mondat, párbeszéd, hogy az olvasó mégis fájlalja, hogy

ezeket a sorjakat nem lehetett eltüntetni a novellák anyagából.

Ami végül a címben említett lovat illeti (*Szigetek*), nemcsak az a kérdés, hogy hogyan fért be egyáltalán a lakásba, hanem hogy mit keresett ott. A válasz: morgással jelezte részeg gazdájának, hogy itt a postás. És azért fért be, mert kicsi. Nem póni, hanem úgynevezett hucul ló, amelyről azt is megtudjuk, hogy a Frenki nevet a *Big Brother* egyik szereplőjéről kapta. Igaz, közben, a természetéről és nevééről zajló abszurd vita során valahogy elszikkad a valódi kérdés: miért harapta meg a postást?

Csabai László: A vidék lelke. Budapest, 2019, Magvető. 344 oldal, 3999 forint.

Kognitív matematika

A magyar néző az Epic Drama tévécsatorna műsorában találkozhatott a Stephen Poliakoff által írt és rendezett hétrészes, ízig-vérig angol minisorozattal. A *Közel az ellenséghez* című sorozat lebilincselő hangulatát a történetek külső, fizikai tere és a szereplők metakommunikációja révén megjelenített belső, lelki tere közötti rémisztő egybeesés adja. A történet java része egy félig lebombázott londoni luxusszálloda épen maradt éttermében és báltermében játszódik. A szállodát csak hátról, romok között vezető nyaktörő úton lehet megközelíteni. Körülötte mindenütt romok. A Seelöwe hadművelet ugyan elmaradt, Anglia elfoglalásáról Hitler lemondott, de a

Luftwaffe, majd a V1 és V2 rakéták támadásai hatalmas pusztítást vittek végbe a város épületeiben. A háborús rombolás nemcsak az épületeket, hanem lakóikat sem kímélte. Az epizódok egymásutánjában meggyőződhetünk arról, hogy a főszereplők háborúban szerzett lelki sérülései éppoly maradandók, mint a légitámadások által elpusztított épületek romjai.

A sorozat azzal indul, hogy a brit titkosszolgálat egyik tisztje, Callum Ferguson, akit Jim Sturgess alakít rendkívül sármosan, azt a feladatot kapja feljebbvalóitól, hogy barátkozzon össze korábbi ellenségével, a sugárhajtású repülőgépmotorokhoz értő német mérnöktudóssal, és vegye

őt rá, hogy segítse a briteket a hangsebességnél gyorsabb repülőgép kifejlesztésében. A baj csak az, hogy az ártatlannak tetsző mérnök múltját nem kis szeplők tarkítják. A háború idején hadifoglyokat dolgoztatott, kivégzéseket rendelt el, hú náci volt.

A dickensi színekkel előadott, édesbús epizódokkal megspékelt történetet az a dilemma élteti, hogy szabad-e elfelejtkezni az ellenségből hirtelen baráttá vált ember bűneiről. A dilemma alapja a Szövetséges és Társult Hatalmak Németország fellett aratott győzelme folytán előállt helyzet, melynek eredményeként felborult a háborús háromszög egyensúlya.

A Vörös Hadsereg már az Alexanderplatzon járt, amikor onnan pár kilométerre lévő bunkerének mélyén a Führer hűséges propagandaminisztere társaságában azzal áltatta magát, hogy a háromszög egyensúlya felborul, a Szovjetunió és az USA–Anglia-tandem egymás ellen fordul, és a barátokból hirtelen ellenséggé váló felek egyike Németországgal szövetkezik a magára maradt harmadik ellen. A bunker lakóiban úrrá lett a meggyőződés, hogy a kapitalista Nyugat nem tehet mást, mint hogy a háború utolsó pillanatában szövetkezik a németekkel a kommunista Kelet ellen.

Hitler nem tudta elhinni, hogy a közös ellenség, mármint ő, elegendő ok lehet arra, hogy két egymással szögesen ellentétes világnézetet valló fél, a kommunista Szovjetunió és a kapitalista Nyugat képes legyen a vele szemben vívott háborúban végig kitartani.

Miközben folytak a harcok Berlinben, Fritz Heider, a modern szociálpszichológia Hitler által Német-

országból elűldözött neves művelője egy isten háta mögötti amerikai egyetemen végezte kísérleteit, melyek eredményei azt mutatták, hogy ha egy háromtagú rendszerben ketten ugyanazt az ellenséget gyűlölik, akkor az elegendő indok arra, hogy a baráti viszony ne boruljon fel közöttük, még ha egyébként nem is szívelik egymást. Kognitív egyensúlynak nevezte Heider ezt a lelki matematikát, nem zárva ki azt sem, hogy ha az ellenség kibukik a háromszögből, akkor a maradék kettő egymásnak esik. Itt bicsaklott meg Goebbels és Hitler számítása. Jól látták, hogy a Szovjetunió és a brit–amerikai tandem között nem lehet ideológiai megbékélés, de azt nem akarták elhinni, hogy az ellenségeskedés a Szövetséges és Társult Nagy hatalmak között csak akkor robban ki, ha az ő benzinnel lelocsolt és meggyújtott testük már ott hamvad a birodalmi kancellária udvarában gyújtott máglya tüzeiben.

Carl Schmitt konfrontatív politikafelfogása szerint a nemzeti politikában a politikai döntések alapja a barát és az ellenség közötti megkülönböztetés, mely ugyancsak ingatag. Barátokból pillanatok alatt ellenségek lehetnek, s megfordítva. Nincs ez másként a nemzetközi politikában sem. A világháború kitörésének évében Hitler és Sztálin még barátok voltak, Churchill volt az ellenség. Két év múlva fordult a kocka. Hitler rátámadt barátjára, Sztálin szövetségre lépett Churchill-lel, s díszkardot kapott az angol királytól. Anglia és a Szovjetunió oldalán az Egyesült Államok is belépett a háborúba Németország ellen. A Szövetséges és Társult Hatalmak közötti barátság a győzelemig kitartott.

Hitler bukásával a világháború idején kialakult kognitív egyensúly felborult, új fejezet kezdődött az emberi világ történetében. Hitlernek meg kellett halnia ahhoz, hogy igaza lehessen. Truman parancsára 1945. július 6-án és 9-én ledobták az atombombát Hirosimára és Nagaszakira. A bombázás a gyanakvásra amúgy is hajlamos Sztálin bizalmát végzetesen megtörte. Nem tudott többé megbízni egykori barátaiban, s úgy döntött, megtartja magának a zsákmányt, melyet győzelmével Európából kihalított. Olajat öntött a tűzre Churchill 1946. március 5-én Fultonban elhangzott beszéde, mely szerint a Balti-tenger melletti Stettintől az Adriai-tenger mentén fekvő Triestig vasfüggöny ereszkedett le a Európára. Európa középső régiója, mint azt Szűcs Jenő 1983-ban megírta, ezáltal hosszú évtizedekre Kelet-Európa részévé vált.

Kérdéssé vált, hogy mi legyen Németországgal, a háromszög harmadik tagjával. A Harmadik Birodalmat legyőzték, a német állam szuverenitása megszűnt. A fővárost a győztesek közé időközben befurakodott franciákkal együtt négy részre osztották. Ugyanez lett a sorsa az új határok közé kényszerített Németországnak. A kognitív egyensúly heideri matematikája értelmében egy háromtagú rendszer csak akkor lehet egyensúlyban, ha két negatív és egy pozitív kapcsolat van benne, vagy mindhárom kapcsolat pozitív. Az atombomba ledobása, a fultoni beszéd és Kelet-Európa megszállása után az utóbbi esetről szó sem lehetett. A pozitív kapcsolat a Szovjetunió és a Nyugat között lehetetlenné vált.

A kognitív egyensúly matematikája megkövetelte, hogy az egykori ellenség a két korábbi barát közül az egyik barátja legyen. De ki legyen a hirtelen baráttá vált ellenség barátja? A kérdés úgy dőlt el, hogy a győzelem után ellenféllel vált barátok kettévágták legyőzött ellenfelüket. Németország szövetségesek által megszállt feléből lett a kapitalista Német Szövetséges Köztársaság. Az Elbán túli részen a Vörös Hadsereg lett az úr, ott jött létre a szocialista Német Demokratikus Köztársaság. Így az ellenséggé vált mindkét egykori barátnak lett német barátja. Az egyik németbarát belépett az USA által vezetett NATO-ba, s a Szovjetunió ellensége lett, míg a másik németbarát belépett a Szovjetunió által vezetett Varsói Szövetségbe, s az USA ellensége lett. Zajlott az új, immár hidegháború.

A szociálpszichológiai tandrámaként is felfogható történet fősodrában az a kérdés áll, hogy a kognitív egyensúly törvényei felülírják-e az erkölcsi törvényeket. Ferguson számára csak fokozatosan derül ki az igazság újsütetű német barátjáról. A konfliktust mélyítette, hogy a korábbi ellenséggel az új ellenséggel szemben kovácsolódo barátság főnökeiben lankasztotta a háborús bűnösök felkutatására és megbüntetésére irányuló igyekezetet.

Az erkölcsi intranzigencia kezdetől fogva jelen van Ferguson öccsében, Victorban, akit a legnyilvánvalóbban sebzettek meg lelkében a háborús évek. Victor Hamlet módjára őrült, mindegyik epizódban tesz valami meglepőt, de amit beszél, abban van logika. A szállodában a titkosszolgálat őriz egy német kémelhárító tisztet, aki a háború alatt

fogságba esett angol, amerikai és szovjet kémeket kínzott és ölt meg. Joggal számít arra, hogy a szovjet kémelhárítással kapcsolatos szak tudása miatt hasznos lehet a britek számára is. A háborús bűnösök felkutatásán dolgozó szervezet munkatársai azonban nem így látják. Számukra elfogadhatatlan, hogy a szovjetellenesség pecsétjével felmentve egykori ellenségeik bocsánatot nyerjenek bűneikért. Felette-seikkel szembeszállva, ha tudják, azonosítják, elkapják és bíróság elé állíttatják a farkasból hirtelen báránná vált náci gyilkosokat.

Az intranzigencia és a rugalmasság konfliktusa körül forgó történet fontos és kevésbé fontos mellékszálak színesítik.

Az alapkonfliktus szempontjából fontos szál a nyugalomba vonuló lelkiismeret-furdalásos külügyi tisztviselő története. Alfred Molina játssza nagyszerűen Harold Lindsay-Jones szerepét, aki 1939 tavaszán ott volt a brit külügyminisztérium tárgyalóhelyiségében, amikor a német vezérkar képviselői felajánlották a brit kormánynak, hogy puccsot követnek el Hitler ellen, ha Anglia nem engedi a müncheni egyezmény által megcsontított maradék Csehszlovákia lerohanását. Ha ezt az ajánlatot a britek elfogadták volna, nem tört volna ki a háború, a Luftwaffe és a V2 rakéták nem rombolták volna le Londont, s a szálloda, melynek termeiben a történet játszódik, épen maradt volna.

Harold Lindsay-Jones hátborzongatóan hiteles története azt sugallja, hogy a történelemben nincs eleve elrendeltség. Csak döntések vannak, melyeket ha gyáva, elvtelen, szűk látókörű emberek hoznak, akkor azok végzetes következményekkel járnak,

mint azt az 1939. év utáni időszak megmutatta.

A brit hadsereget a szuperszonikusrepülőgép-motorokon túl a Németországban gyártott különleges parfümök titkai is érdeklik. Szórazokoztató látni, hogy a parfümgyáros özvegyeként hazatért klausztrofób hölgy jégpáncélja a sármos elhárító tiszt varázsában miként olvad el, aminek eredményeként a brit titkosszolgálat az áhított parfümrecept birtokába jut.

A Hamilton házaspár és Nelson admirális között szövődött szerelmi háromszögről Korda Sándor 1941-ben készített filmet, mely a brit társadalom viktoriánus korból való szexuális elfojtásainak közepébe találva óriási sikert aratott. A forgatókönyvíró-rendező nyilván tudta, hogy a brit nézőkben még ma is él a feleség, a férj és a férj barátjából lett szerető között megtörténhető események látványa által felkeltett jóleső borzongás, mely egyébként nem fenyeget töréssel, tragikus végkifejlettel. A heideri elvek a szerelmi háromszögben is működnek. A fairness jegyében született kompromisszumos megoldással a nézők öröme a férj, a feleség és a szerető egyaránt elégedettek lehetnek.

Az 1945-ben kezdődött csavaros történet a hetedik epizódban lezárul. Nem tudhatjuk, hogy a szerelmi háromszögnek mi lett a jövője. A világpolitikai háromszög 1989-ig kitarlott. Azóta nincs kognitív egyensúly a világban.

Közel az ellenséghez, 2016, 7 részes sorozat. Epic Drama. Rendező-forgatókönyvíró: **Stephen Poliakoff**. Operatőr: **Ashley Rowe**. Szereplők: **Jim Sturgess, Freddie Highmore, August Diehl, Alfred Molina, Angela Bassett, Sebastian Armesto**.

Rokon lelkek

A 19. század végének és a 20. század elejének jelentős francia zeneszerzői közül mind Claude Debussy (1862–1918), mind Maurice Ravel (1875–1937) számára fontos inspirációforrás volt a múlt. Ez egyrészt az antikvitást jelentette – mindketten komponáltak ókori ihletésű műveket Debussy *Syrinx*től és *Egy faun délutánja* című szimfonikus vázlatától Ravel *Daphnisz és Chloé*jáig. Másrészt legalább ilyen lényeges vagy tán ennél is lényegesebb ösztönzéssel szolgált mindkettejük számára a korábbi évszázadok francia zenéje és általánosságban francia kultúrája, hiszen mindketten lelkes és büszke hazafiak voltak – olykor egy kicsit talán túl lelkesek és túl büszkék is... Ravel 1914 és 1917 között *Tombeau de Couperin* (Couperin sírja) címmel hattételes zongoraszvitet komponált, amelynek négy tételét később zenekarra is meghangszerelte. Debussy 1901–1905-ös zongoraciklusa, az *Images* (Képek) második tételében Jean-Philippe Rameau (1683–1764), a nagy francia barokk komponista előtt hajt fejet: *Hommage à Rameau* (Hódolat Rameau-nak) a rendkívül kifinomult, sejtelmes melankóliájú tétel címe. A vonzalom, a nagyrabecsülés mind Debussy, mind Ravel esetében teljességgel őszinte és mélyen átértzett-átgondolt: nem csupán holmi fellengzős, ingyenc hajlamok diktálják, hanem a legtisztábban működő, hibátlan önismeret, hiszen mindketten sok mindenben utódaik a francia barokk komponistáknak.

Már hosszabb ideje – voltaképe-

pen évtizedek óta – érvényesül hatalmas divatként a komolyzenei hangversenyéletben és a klasszikus hanglemezkészítés gyakorlatában az a szemlélet, amely izgalmas, meglepő kontrasztokban gondolkodik. E felfogás szerint nem az a jó koncertműsor vagy CD-program, amely homogén, vagy ha nem az, akkor is a fokozatosság szellemében, a történeti fejlődés ívéhez igazodva, lépésenként előre haladva váltogatja a szerzőket (például hangversenyt kínál egyetlen szerző műveiből, vagy Haydn, Beethoven és Brahms egy-egy alkotásából). Inkább az, amely meglep, sőt meghökkent, s a különlegesség érzetét keltve állítja egymás mellé a szerzőket és műveket, a váratlan társításokkal azonban ténylegesen igazolható rokon vonásokra irányítja a figyelmet, s ezzel a zenehallgatót elgondolkodtatja, felismerésekhez segíti hozzá. Schiff András például az új évezred elején *Chopin és példaképei* című négyrészes sorozatával turnézott, s a hangversenyeken rendre Bach, Mozart és Scarlatti kompozícióival társította a népszerű lengyel romantikus darabjait, rávilágítva arra, hogy Chopin mindhárom nagy elődjétől fontos dolgokat tanult, s e „fontos dolgok” a zene fogalomkészletével pontosan körülírhatók. Máskor Schiff Schubertet társította Janáčekkel, s a kontrasztos párosítás ismét elgondolkodtatónak bizonyult: megmutatta, milyen hasonló módon tud személyes és poétikus lenni a klasszika és a romantika, illetve a romantika

és a modernség határvidékén alkotó két szerző zenéje.

Ezúttal hasonló, nem kevésbé izgalmas és élvezetes kísérlet tanúi lehetünk. Korunk egyik legújabb hangszeres előadóművész felfedeztje, az izlandi zongoraművész, Víkingur Ólafsson (1984) olyan CD-t készített állandó kiadója, a Deutsche Grammophon gondozásában (náluk jelent meg korábbi három Bach- és egy Philip Glass-lemeze is), amelynek műsorán huszonnyolc tétel követi egymást: Rameau és Debussy zenéje. A darabok kis csoportokban szólalnak meg, de olykor egy zeneszerzőt csak egy vagy két mű képvisel, máskor pedig akár négy vagy öt tétel is egymásba kapaszkodik egy komponistától. A lényeg: a lemezen nem különül el két hosszabb, egymástól elválasztott fejezetbe a Rameau- és a Debussy-zene: ezek üdítő szabálytalansággal, költői csapongás szellemében váltakoznak, folytonos kontraszttal gyönyörködtetve a zenehallgatót. Ugrálunk, cikázunk a 18. és a 19–20. század között. Egy másik fontos szempont: a tételek többségükben feltűnően rövidek, az átlagos terjedelem két-három perc, de akad egy percnél rövidebb mű is, a leghosszabb tétel pedig éppen Debussy már említett *Hommage à Rameau* című kompozíciója, a teljes válogatás záró köve: ez 7 perc és 14 másodperc időtartamú.

Egy másik fontos jellegzetesség, hogy a lemezen megszólaló művek többségének van valamilyen „költői” fantáziacíme. Kivételek persze akadnak: Debussytól például a *La Damoiselle élue* (A kiválasztott hölgy) című korai kantáta *Előjátéka* szerepel a lemez nyitódarabjaként – ennek címe valóban csak a

száraz *Prélude*. Rameau-tól is hallunk néhány olyan darabot, amelynek felirata műfajmegjelölés, jelesen táncoké: *Rigaudons I, II & double*; *Musette en rondeau*; *Tambourin*; *Gigues en rondeau I & II*; *Menuets I & II*. Ami azonban igazán jellemző, és kis megszakításokkal végigvonul a lemezen, az a fantáziacímeknek az a sora, amely megmozgatja a zenehallgatói képzeletet. Rameau-tól: *Le rappel des oiseaux* (Madárcsicsergés); *La Villageoise* (A parasztlány); *Les Tendres Plaintes* (A gyengéd panaszok); *Les Tourbillons* (A forgószelek); *L'entretien des Muses* (A múzsák beszélgetése); *La Joyeuse* (A vidám nő); *Les Cyclopes* (A küklöpszok); *L'indiscrète* (A tapintatlan); *Le Rameau* (A Rameau); *La Poule* (A tyúk); *L'Enharmonique* (Az enharmonikus); *Les Sauvages* (A vadak); *L'Égyptienne* (Az egyiptomi nő). A Debussy-tételeknek túlnyomó többsége szintén költői címmel rendelkezik: *Jardins sous la pluie* (Kertek az esőben); *Serenade for the Doll* (Babaszerenád); *The Snow is Dancing* (Hópelyhek tánca); *Des pas sur la neige* (Lépések a hóban); *La Fille aux cheveux de lin* (A lenhajú lány); *Ondine*. A válogatás szempontjainak e hasonlóságával arra világít rá a lemez, hogy a két zeneszerző a barokkban és a születő modernség korában nagyon is hasonló esztétikát képviselt: mindketten hittek a „költői zene” lehetőségeiben, a hangulatfestés, a jelenségek ábrázolásának képességében, s mindketjük számára döntő fontosságúak voltak a zenén kívüli asszociációk keltésére hivatott, albumlapszerű kisformák, amelyeknek erős a karakterábrázoló funkciójuk. Rameau és Debussy tehát ebben nagyon is

„egy húron pendül”, rokon lelkek, hiába választja el születésük dátumát százhetvenkilenc év.

Víkingur Ólafsson a The New York Times újságírójától a fellengzős „Izland Glenn Gouldja” elnevezést kapta. Ellenszenvesek az ilyen titulusok, egyrészt, mert félreérthetetlenül marketingízük van, hatásvadász reklámszlogenek (még akkor is, ha az, aki kitalálja, nem a szóban forgó művész menedzsere), másrészt mert az efféle butaság mindig sántít, és sértő is arra nézve, aki előtt hajbókolni akar. Hiszen Víkingur Ólafsson nem Izland Glenn Gouldja, hanem Izland Víkingur Ólafssonja – túlságosan is jó ahhoz, hogy másvalakihez hasonlítgassuk, ő a saját jogán és nem valaki hasonmásaként vagy utánzójaként vonul be a zongorázás történetébe. Amúgy pedig sántít is a dolog, mert Ólafsson persze hasonlít Gouldra az intellektualizmus és érzékiség keveredésében, valamint a rendkívüli technikai felkészültségben, ugyanakkor azonban a jelek szerint intellektualizmus a Gould provokatív tendenciáival ellentétben nagyon is higgadt és mértéktartó – ő nem támad, nem szélsőséges, senkit sem akar megbotránoztatni. Gouldra emlékeztető vonás persze az is, hogy Ólafsson is játszik Bachot – de hát rajta kívül még nagyon sokan: ők mind valaminek-valakinek a Glenn Gouldjai volnának?

Ami sokkal fontosabb: Ólafsson ezen a lemezen – azonkívül, hogy már maga a CD műsora is rendkívül koncepciózus, felfedező, lényegre

mutató – elkápráztat játékának kifinomultságával. Billentése hallatlanul egzak, hangja hol kristályos, hol fémes fényű, játéka megvesztegethetetlenül pontos, ugyanakkor mégis van benne lélegzet, szabadság, az idővel való bánni tudás rugalmassága. A faktúra áttetsző, mint egy háló vagy rácsszerkezet, a karakterek sokféleségükkel éppúgy vonzanak, mint azzal, hogy e sokféleség mögött egységesítő elemként minduntalan felsejlik valami finom, párás, pasztelles melankólia, amely, úgy látszik, Rameau-hoz éppúgy illik, mint Debussyhez. Ólafsson megmutatja, hogy muzsikálása egyszerre tud végletekig színes-ízesrészletgazdag lenni – vagyis nyakig gázolni az érzékekben –, s közben folyton-folyvást lenyűgözni az okosságával, az arányérzékével, azzal, hogy mindenről mindig eszébe jut valami, s azt finoman, tapintatosan közli is velünk, nem a fogalmak, nem a szavak, hanem inkább a nem verbális, par excellence zenei utalások eszközeivel. Amilyen magas rendű a műsortervezés alapötlete, olyan magas rendű tehát az előadói kivitelezés. A magyar zenehallgató számára azért is fokozottan érdekes lehet Ólafsson játéka, mert benne Várdai István kamarapartnerét tisztelhetjük, aki a tervek szerint el is jön majd a következő évadban a Müpába, hogy együtt muzsikáljon a magyar csellistával.

Debussy, Rameau. Víkingur Ólafsson – zongora. Deutsche Grammophon.

Kiáltvány: mégiscsak van genderprobléma

Bátor szerzőt olvasok. Közben persze azon bosszankodom, hogy Tatai Erzsébetnek vakmerő elszántságra lehetett szüksége, hogy feminista módon feminista témákról írjon. Mert a mi kis macsó társadalmunk (tisztelet a kivételnek) nemigen viseli el ezt a kategóriát meg a tárgykör fogalmait, vagyis nem akar helyet foglalni a 21. században. Lehet, hogy erősen fogalmazok, de mivel én is feminista vagyok, bírom Tatai Erzsébet szövegeit.

A kötet hármas tagolású: az első rész (*Ami személyes, és ami...*) kiállításkritikákat tartalmaz, a második részben (*A lehetetlen megkísérlése: művészekről*) portrékat találasz. A harmadik rész a legizgalmasabb: *A művészettörténet találkozása a társadalmi nemek tudományával – Problémákról* címet viseli. Itt bontja ki a szerző a genderjelenség vizuális megjelenésének gubancait.

Ez utóbbi fejezet – *Vizuális erőszak az utcán* – vezető dolgozatával kezdeném. Azért ebbe vágok bele, mert engem is irritál a reklámok, az óriásplakátok olykor (vagy többnyire) nőket alázó, csendesesen agresszív jelenléte. Tatai Erzsébet a női test megjelenítésének példáit keresi-találja: a nő mint tárgy az utcák falán. Régi marketinghagyomány, a jelszó a *sex sells*, a tengerentúlról érkezett. Hát igen, bármit (porszívót, sonkát, rádiót, üdítőitalt) csak úgy tud hirdetőoszlopra képzelni a szakember,

ha az ital (sonka, rádió) mellett jó nagyban virít a női test vagy még inkább annak „egy darabja”. (Legyen alkalmuk a férfiaknak kukkolni...)

A plakátok java lehangosabban az ezredfordulón kiabált rád az utcán, így visszatekintve szégyellem a pofám, mert én is néztem ezeket a társításokat. „Ennél a típusnál nem egyszerű árukapcsolásról van szó, hanem egyértelmű verbális utalás történik a nő tárgyasítására, illetve arra, hogy a nő maga tárgy.” Az ímént említett „sonka” reklámfelhasználása elsőre képtelennek tűnik, de van itt lelemény. A Herz-plakát (2003), amely rejtetten-nyilvánvalóan egy tárgyat azonosított női testrésszel: a „csábító sonkák” szlogenhez ugyanis nemcsak húsáru, hanem egy combig fellibbent szoknyájú, táncoló nő képe is tartozott, ezenkívül a szöveg a „Lépések: füstölés, szárítás, kóstolás – és kezdődik az érzékek tánca” felirattal egészült ki... Mielőtt eszel, szemed kapjon jó falatokat.

A szerző bevallottan feminista szemmel vizsgáztatja választott képeit, szerzőit, plakátjait, és ez szerintem helyénvaló gesztus. Mára ugyanis túlságosan elszabadult a nő tárgyasítása, a társadalmi gyakorlatban a pornótól a közbeszédig, sőt a politikai diskurzus durva szexizmusáig terjed a skála. Ebből a szempontból a kötet kiáltványnak fogható fel: akár kedélyes, akár goromba variánsában hagyjuk is abba

a női nem sárba taposását. És a kiáltvány összeállításánál vállalta a szerző a szereppel járó megjegyzéseket: „Már megint itt egy vad feminista!” Pedig Tatai Erzsébet nem vad feminista, csak éppúgy bosszantja a közbeszéd és a vizuális szexizmus, mint engem. De neki volt bátorsága e cunamival szemben kiállni a kritikájával.

Hisz gondold meg, ma már a gender fogalma is tabuvá kezd válni, nem létező tudományággá a szociológián belül, miközben a világ kulturált felén alapos kutatást igénylő szakma lett. Nálunk még nem, mondanám optimista módon, amikor erről a szociológiai látásmódról beszélünk. Tatainál a genderkérdés nemcsak a meztelenség villantásának kritikáját jelenti, e fogalom nála olyan elemi szituációkat, tilos zónákat is érint, amelyek a nők számára zárva vannak, vagy csak kivételes esetben elérhetők. Nem is annyira a fizetésbeli különbségről van itt szó (kb. 20-30 százalékkal kevesebb a női munkakerő honorálása az azonos beosztásban dolgozó férfi kollégákhoz képest). A ranglétrán felfelé haladva a nők karrierlehetőségei egy ponton bezárulnak, a vezérigazgatói, bankár-, tanszékvezetői, netán képviselői státuszt csak kevesen érik el, ráadásul a családi élet rovására. Könnyve ebbe az irányba is kitér a genderkérdésben tett rövid kirándulás kapcsán.

Halkan teszem hozzá, a helyzet ennél rosszabb: felmérések bizonyítják, hogy a nők jelentős hányada nem is vesz célba magasabb pozíciót. Ami kívülről úgy látszik, mint ha a lányokban nem lenne ambíció. Valójában a társadalom beléjük verte, hogy ne is akarjanak villogni az élen, mert a szemafor számukra

minden vágányon pirosra vált. Így aztán célba sem veszik a jobb hozadékú, nagyobb presztízsű karriert.

A képi agresszivitás csak melléktermék. Tatai számára fontosabb ennél, hogy az utca képtára (plakátok tömege) súlyolja a hagyományos nemi szerepek fenntartását. A cigit reklámozó plakáton (1997-ben, amikor még szabad volt ilyesmit hirdetni) azt látjuk, hogy egy motoron ülő férfi rágyújt, és száguld a szabadságba, a nő meg otthon keccsöl, főz, fel szolgál, hisz azért van, hogy kiszolgálja a fasza gyereket... Rosszabb a helyzet az orális szexre utaló plakátokkal. Tán emlékszel a Magnum fagyi egykori reklámjára, nem volt felnőtt ember, aki a felhívás láttán ne az orális szexre gondolt volna a fagylalt élvezete helyett. Vagyis a képi agresszió még a legintimebb szférába is be tud törni, törvényes korlát nincs (legalábbis a Magnum idején még nem volt...).

Szomorú jelenség, nem is a reklámapar arcátlan szexizmusa miatt, hanem a befogadó publikum tűrés-küszöbének eltűnése révén, hogy az átlagember nem lázad fel egy-egy ilyen durva képi utalás nyomán, csak elfogadja, legfeljebb egy sör mellett jót röhög a haverokkal a „szellem-dús” képi ötleten. Vagyis nálunk nem alakult ki társadalmi ellenállás az ilyen jellegű, nőket alázó képnyelvi skandalummal szemben.

Valójában nem ezzel a témával kellett volna kezdenem Tatai Erzsébet könyvének ismertetését, hiszen ez az egész gubanc – helyesen – csak a könyv utolsó harmadában mintegy szociológiai kitekintésként kerül elénk. A dolgozat nagyobbik hányada természetesen a női alkotók, festők, fotósok bemutatásával foglalkozik. Itt

aztán egy-egy kiállítás, netán egy-két fotó elemzésétől olykor az alaposabb vizsgálatig tartó szemlézésig futó skálát találhatunk. Azt nem tudom meg, hogy miben áll a festés/fotózás női princípiuma (van ilyen?), vagyis hogy miben különbözik a másik nem által gyakorolt artisztikumtól, de a kötet felvilágosít legalább egy általam csak felszínesen ismert világról: a nőnemű művészek látásmódjáról.

A sorozatból kiemelném a szerző elemzőkészségben is kitűnő dolgozatát Imre Mariann művészetéről. Ami voltaképpen életműelemzés, ám nem egyszerű műleírások sora, sokkal inkább érzékeny reflexió is a művekre, installációkra. Imre Mariann *Szent Cecília* (1999) c. munkája alcímében betonhímzés, hímzőfonal, betontest szerepel: így együtt lesz önmagában is paradox a mű. Betont nem lehet hímezni, a súlyos-vaskos beton és a hímzés vékony száalai kizárják egymást. Imre Mariann installációjában azonban – Tatai útmutatása nyomán – összeérnek. „Imre Mariann betont hímez. Hímzése ezáltal nem egyszerű dísz vagy többlet lett, hanem küzdelem az anyaggal – nonszensz, képtelenség, nincs se elődje, se párja; ereje pedig a lehetetlen megkísértésében rejlik.” A mellékelt fekete-fehér fotón látni betont és felülről lefutó, hajszálnyi húrokat – ezek együtt alkotják az installációt. A „húr” nem véletlen utalás: Szent Cecília a zene szentje, a hímzett húroknak metafizikai jelentéstöbbletük van. Az installáció bemutatása Tatai Erzsébet elemzőképességének dicsérete. (Mellesleg ebben a tanulmányában szerepel a kötet címét adó mondat...)

Egy másik esszé Németh Ilona munkáit mutatja be, melyek közül

a *Nőgyógyászati magánrendelő* című installáció fogott meg. Egy üres teremben három orvosi kínzópad (nőgyógyászati vizsgáló) látható. Kettő alatt vödör, gondolom, az abortuszok kellékére célozva. Döbbenetes mind az elemzés, mind a képmelléklet. „Németh szobája a nőiség misztériumának laboratóriuma – mert, hogy a nő még mindig a termékenysége és a nemi szerve köré van felépítve... Egy fogorvosi szék is félelmetes, de egy ilyen, sokkal kiszolgáltatottabb pozícióba kényszerítő funkcionális szerkezet még inkább az... a felszerelés nem teljes, mégis a néhány nem átalakított kellék (például a vödör) még brutálisabbá teszi az együtttest.” Így aztán az installáció a nőiség megalázásának dokumentálása – vészterhes munka, Tatai pedig egy felkiáltójellel rá is erősít erre a rémségre.

Németh Ilona munkái között elemez egy sajátos fémgarázst a *Handywork* (*Kézimunka*) című írásban. Ami a „nem-tárgy”, „nem-esztétikum”, szimplán ronda funkcionális bemutatása. (Tatai közben halvány utalást tesz Lukács *Esztétikájára*: mert az itt látható „pléhgarázs” galériabéli szerepeltetéséből csak az esztétikum hiányzik, inkább polgárd, hiánygazdaság, roncserbi stb. lehetne e rondaság címszava.)

Szólnom kell a kötet elrendezési stratégiájának furcsaságáról. Itt van például Szabó Ágnes három kiállítása (időrendben: 2004, 2013, 2016). Feltűnt, hogy Tatai Erzsébet nem a művész neve alatt, összefüggően adja közre a három bemutató kritikáját, hanem az alkotó és a három kiállítás három különálló recenziójaként, egymás után szerepeltetve a kötetben.

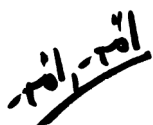
(Mellesleg az egyik kritika csupán egyetlen flekk. E fikarcnyi recenziót nehezményezem: ilyen „rövid program” nem illik a felfedezésértékű tanulmánykötetbe. De ez csak az én nyavalygásom, a kötet elrendezési stratégiája a szerző és a szerkesztő! dolga, úgyhogy maradok szép csöndben.)

Tatai nagy előnye, hogy szellemesen ír. Már a címadásaiban is hatásra törekszik. Benczúr Emese a Műcsarnokban 2001-ben rendezett installációját bemutató kritikája kölcsönözi a művész szemtelen-szellemes mondatát: „Fordíts időt arra, hogy az idő magában forogjon.” Persze a kritika tárgyát képező installáció is szellemes, nem véletlenül lépte túl a Műcsarnok kereteit.

A kötet egy sor új művésszel ismeret meg, nem sorolom őket név sze-

rint, csak megemlítem, hogy nagyjából harminc alkotó kiállításáról közöl kritikát. A másik fogfájásom, hogy bár háromosztású az elrendezés, a művészekről közreadott blokkban az egykori recenziók egymásra vannak hányva, jobb a tartalomjegyzéket kihagyni és a kötetbe merítkezni. Akkor ugyanis informatív áttekintést kapsz a mai művészet egy (hm, elhallgatott) szegmenséről. Szóval érdemes benne elmerülni, mert Tatai Erzsébet nemcsak bátor (feminista) kiáltvány írója, hanem érzékeny műkritikus is, ráta-pint az „alkotó nők” *új szenzibilitásának* titkaira. (A fogalom használatáért kalapemelés Hegyi Lóránd előtt...)

Tatai Erzsébet: A lehetetlen megkísértése. Alkotó nők. Válogatott esszék, tanulmányok a kortárs magyar művészetről. Budapest, 2019, Új Művészet Kiadó. 262 oldal, 3600 forint.

A mi Velencei Chartánk

Volt hajdanán két remek (irigykedjünk: akár közszolgálatinak is tekinthető) építészeti műsor a Magyar Televízióban. Az egyik a hetvenes, majd a nyolcvanas évek új épületeivel foglalkozott, amelyeket már akkor is széles körben vitattunk – vagy azért, mert túlságosan merésznek hatottak, vagy mert nem egészen tökéletesre sikeredtek. Az adásokat Osskó Judit szerkesztette, maga is építész, *Unokáink is látni fogják* címmel. A másik sorozat ezzel szemben a múlt ránk maradt emlékeire reflektált, és a művészettörténészek tanult Ráday Mihály operatőr

vezette. *Unokáink sem fogják látni...* volt a címe, a végén három ponttal, a századfordulón európai várossá fejlődő településeink súlyosan veszélyeztetett értékeinek pusztulására utalva. Arra szólított fel bennünket: mentsük meg ezeket a házakat akkor is, ha nem műemlékek, mielőtt végleg eltűnnének a modernizmus díszfóbiájában, jobban mondva a szimplifikálás ízlésdiktatúrájának következtében, no meg persze tudatlanságból vagy nemtörődomségből, esetleg pénz híján. Így kezdődött a jelenleg is aktív városvédő mozgalom.

Mára fordult a kocka. Immár nem a historizmus, netán a szeecesszió eszmei és anyagi értelemben egyaránt (kormányzati szinten is) támogatott, sőt feltámasztás alatt levő emlékei szorulnak védelemre. Napjainkban a Kádár kori szolid modernizmus értékei kérdőjeleződtek meg; már nem lehetünk biztosak abban, hogy unokáink is látni fogják őket. Közelmúltunk építészetének művészeti újragondolásával erre az egyoldalúan szelektív örökségritkításra apellál a maga módján az a projekt, amely az idei (immár 17.) Velencei Nemzetközi Építészeti Biennálén képviseli országunkat. Minthogy *Othernity* (csinált angol) címével a modernitás vállaltan másfajta értelmezését tekinteli feladatának.

A jelenlegi tudásunk szerint augusztusban nyíló seregszemle főkurátorát Hashim Sarkis személyében még 2018 decemberében nevezték ki.¹ Az ötvenvalahány éves libanoni építész Amerikában tanult, a Harvardon szerzett doktorárust. Nemzetközi rangját jelzik szülőhazáján és a régió kívül főleg az USA-ban és Kanadában tervezett munkái, amelyek között sok a lakóépület; emellett jó néhány könyvnek szerzője és társszerzője, jelentős pályázatok zsűritagja. Ez utóbbiak magyarázatokképp egyetemi oktatói tevékenységét emelhetjük ki. A nagy hírű MIT (Massachusetts Institute of Technology) nevezetes cambridge-i építészeti fakultásának dékánja, ahol egykor a fasizmus elől Amerikába emigrált Walter Gropius és egy ideig Breuer Marcell, a háború után pedig – hogy egy ugyancsak világ-

szerte ismert magyar alkotót mondjunk – Kepes György tanított.

Sarkis tavaly nyáron tette közzé programját, amely valóságos kiáltvány, akár egy avantgárd manifestum. Ha annak idején a „nagy” háború előérzete, majd szörnyűsége indokolta a megváltó attitűdöt, most az ökológiai katasztrófa fenyegetésének megannyi kézzelfogható jele erősíti fel a főkurátor hangját. Látnoki módon összefogásra szólít fel, holott memorandumának megjelenésekor még szó sem volt pandémiáról, amely után – már most látszik – sok mindent újra kell gondolnia az emberiségnek. Szavai szerint „új térszerződésre”-re van szükség, ennek révén azonban globális együttműködéssel valójában *társadalmi* szerződést szorgalmaz: „Egy olyan világban, amelyet egyre kiterjedtebb politikai ellentétek és egyre növekvő gazdasági egyenlőtlenségek jellemeznek, arra kérjük az építészeket, hogy képzeljenek el olyan tereket, ahol nagyvonalúan tudunk *együtt* élni: *együtt* mint emberi lények [...] mint feltörekvő közösségek [...] *együtt* lépünk túl a politikai határokon [...] és *együtt* mint bolygó, mely készen áll szembenézni azokkal a krízisekkel, amelyek globális fellépést kívánnak meg a túlélés érdekében.”

Nem sokkal korábban, hogy a fentiek nyilvánosságra kerültek, nyilvános kuratori pályázatot hirdetett a magyar kiállítás koncepciójára a rendezvény nemzeti biztosaként a Ludwig Múzeum igazgatója. Heten jelentkeztek. Többségük fiatal alkotó; az Ybl-díjas Szabó Levente is még ötven alatt. A korelnök Németh Pál (sz. 1967) sem kivétel, mert pécsi egyetemistáinak amolyan szabad ötleteiből tervezett a spontán

¹ Időközben 2021-re halasztották a Velencei Biennálét. (A szerk.)

kreativitásnak utat engedő tárlatot (*Passage*). De a többi résztvevő ajánlata sem független mindazoktól a problémáktól, amelyekkel nap mint nap szembesülünk. Az éltető természettől való végzetes elszakadásunk hovatovább katartikus élményéből elrugaszkodva szorgalmaz folyami fürdőkultúrát Katona Vilmosnak a Dunára archív fotókkal visszaálmódó *Szabadstrandja*. Hasonló indítékból terít nekünk Kovács Budha Tamás élénksárga búzaszemekkel *Territóriumnak* nevezett dimbesdombos sivatagi tájat. Közben Dobos András a víz, a fák és a hulladék drámai szembesítésével ösztökél meditációra a jövőnkről a jelenben (*Present*). Noha csak „[a] világ 2%-a engedheti meg magának, hogy építést fogadjon”, miként Papp-Fésűs Katalin utal keserűen a jövedelmi szakadékra (*Mind the gap*). E társadalmi felelősségtudatról tanúszkodó projექtekkel szemben mind Szabó Levente (a jó nevű Hetedik Műterem ügyvezető) építésze, mind a művészettörténész (leginkább az *Építészfórum* társszerkesztőjeként ismert) Kovács Dániel földhözragadt elképzelést terjesztett elő. A magyar építészet közelmúltját, továbbélésének mikéntjét firtatják, csak a példatáruk más. Az előbbi *The Archeology of Spaces* (Terek régészete vagy inkább feltárása) címen a budai vár régi-új emlékeit vette górcső alá; az utóbbi valami-féle kortalan másság (*Othernity*) jegyében Budapest szocmodern periódusának jeles darabjaival tesz kísérletet „Modern örökségünk újrakondicionálására”.

A hét delikvens (még tavaly nyáron) prezentáción mutatta be, védte meg koncepcióját; közülük a zsűri

az utolsókként említett két pályázatot érdemesítette továbbfejlesztésre. A finalisták bő hónapot kaptak munkáik érlelésére, netán áthangolására, mivel időközben megjelent a főkurátor programja. Az újabb meghallgatást követően hirdettek aztán győztest Kovács Dániel szelvényében.

A múzeum honlapjára feltöltött anyagokból nem derül ki, hogy az újabb forduló a korábbi tervekhez képest milyen változtatásokat eredményezett. Ennek folytán az is csak vélelmezhető, hogy a hasonló tematikájú és közel azonos súlyú két döntős közül végül mi döntött az Othernity mellett. Az mindenesetre tény, hogy a budavári rekonstrukció eleve kényes ügy, minthogy a műemlékek helyreállításának alapelveiről még 1964-ben határozott nemzetközi konvenció, a Velencei Charta érvényességéről napjainkban – jobbára a németországi újraépítések és a példájukat követő hazai tervek kapcsán – felhangolt a vita. Ennek lényege: szabad-e a tűzvészben, háborúban, földrengésben elpusztult, teljesen átalakított vagy lebontott épületek falait, mintha mi sem történt volna, mai anyagokat és technológiákat felhasználva ismét felhúzni, az eredeti kópiájaként kidekorálni? Azaz klónozni. Nem hamisítás-e az efféle kulisszaarchitektúra? Szabó Levente nem adott rá határozott választ, amikor pályázatában a Renew (Megújítás) és a Re-think (Újrágondolás) példái mögé egyértelmű igenlést kifejező felkiáltójelet, a Re-turn (Visszaépítés) mögé viszont elbizonytalanító kérdőjelet tett. A versenytárs Kovács Dániel szellemi határnyitásként is értelmez-

hető koncepciója ugyanakkor több ponton kapcsolódik Hashim Sarkis gondolataihoz, s erre a Ludwig Múzeum közleménye világosan utal. A pályázatot regionális és nemzetközi szempontból egyaránt relevánsnak minősíti, és így indokol: „Arra a kérdésre keresi a választ, hogyan tudunk együtt élni az építészeti örökségünkkel, milyen esélyeket tartogat a modern építészet vitatott és sok szempontból elavult öröksége a jövő építészeti számára.”

Miről is van szó... most már konkrétan? A sokoldalú (építészettörténész, internetes lapszerkesztő és kulturális menedzser) Kovács Dániel kiválasztott tizenkét építészeti- leg jelentős és a korszakra jellemző fővárosi objektumot a Kádár-korszakból. Azzal a céllal, hogy megkeresnek, illetve felkérnek a hasonló sorsú kelet-közép-európai régióból fiatal (negyvenévesnél nem idősebb) építészek által vezetett tizenkét tervezőirodát, hogy gondolkodjanak el ezen épületek lehetséges jövőjéről, s elképzeléseiket jelenítsék meg a 2020-as velencei építészeti sereg-szemle magyar pavilonjában. Ehhez a munkához Kovács Dániel egy háromfős építészcsapattal (Csóka Attila, Molnár Szabolcs, Smiló Dávid) látott munkához, akikkel korábban a KÉK (Kortárs Építészeti Központ) Transmodern akciói során már együtt dolgozott. Miután döntöttek a felkérendő személyekről/teamekről, novemberben Budapestre hívták őket. Közös megtekintették az épületeket, és határoztak arról, melyiket ki vagy melyik társaság fogja munkába venni.

Csupa olyan épületről van szó, amelyek lényegében eredeti formájukban maradtak ránk. Állapotuk

azonban nemszeretem státuszuk következtében és az elmaradt felújítások miatt szinte kivétel nélkül romlott a rendszerváltás óta eltelt három évtizedben. A két ok nem független egymástól: szokatlan, olykor merésznek ható formaviláguk a nagyvilágtól a hidegháború folytán hosszú időre elzárt és a világ menetéről később is csak fokozatosan-megkésve tájékozódó Magyarországon az építészeti kultúrában képzetlen publikum széles köreiben eleve idegenkedést keltett, és ezt a tartózkodást csak fokozza, hogy a szóban forgó objektumokat a szocialistának mondott hiánygazdálkodás körülményei között nem feltétlenül elsőrangú anyagokból és csúcstechnológiával kivitelezték. Ily módon a jelenlegi hatalomnak könnyű dolga volt, amikor a műemlékvédelem pozícióinak meggyöngyítését követően, az általunk is aláírt Velencei Charta előírásaira fittyet hányva, hozzálátott a régi rendszer emlékeinek eltakarításához. A lakosságtól ugyanis lélektani támogatást kapott ehhez a hol Steindl-tervnek, hol Hauszmann-programnak titulált, helyreállításnak is feltűntethető tisztogatási akciójához, amely egyelőre csak elkezdődött, de amely társaik egész sorát fenyegeti.

Jelképes fejlemény sajnos, hogy a tizenkét épület közül a nem is rossz állapotban lévő budavári Villamos Teherelosztó Központ (Virág Csaba, 1979) bontása – a szakmai szervezetek tiltakozása dacára – már folyik. A Domus Áruház (Lázár Antal, Reimholz Péter, 1974) évek óta üresen áll és rohad. Szintén bizonytalan a jövője a Déli pályaudvar pusztuló csarnokának (Kővári György, 1962, 1977), amely a vasúti közlekedéssel kapcsolatos stratégiai döntéseknek

van kiszolgáltatva. Szlömösödésével már ma is zsibvásári a hajdani Kelenföldi városközpont a volt Olimpia mozival (Zilahy István, Bada József, 1979). A 2016 óta ázó Planetárium (Lux László, 1977) tulajdonosa, a TIT csórósága miatt árválkodik üresen és elhagyatva. Az újjalotai toronyházat (Tenke Tibor, 1976), amely Budapest legmagasabb épülete, eredeti (víztorony) funkciójának megszűntével a lakói kényük-kedvük szerint alakítják. Az egykori OKISZ-székház (Marnó János, 1973) vevőre vár (ki tudja, a leendő tulajdonos mit kezd majd vele). Félő, hogy útban lesz az Alagút utcai OTP-ház is (Boros Zoltán), ha netán egyetlen kézbe kerül, mert sokak szemében szálla – ha még az volna, csakhogy irgalmatlan husángnak tartják a Vár- és a Naphegy között, holott remek lakások találhatók benne. Azon sem csodálkoznék, ha a Dob és a Rumbach Sebestyén utca sarkán álló Trafóház (Lestyán Ernő, 1965) szikár tömbjének csupasz téglafalát hímzésmintával vélnék betakaranodónak. Jelenleg az államkincstár használja a tízemeletes paneltömbök között a szó szoros értelmében elterülő XIII. kerületi volt pártházat (Pázmándi Margit, 1979), amely túlságosan frekventált környéken foglal el nagy területet ahhoz, hogy a telekre előbb-utóbb valamely befektető ne vessen szemet. Talán csak a legbizarrabb konstrukciójú és a legújabb épület jövője látszik megnyugtatónak, mivel a sokszögű kristályforma kelenföldi új templom (Szabó István, 1981), illetve Újpesten az önmagát körülkerítő Ady Művelődési Ház (Ferencz István, 1986) ma is eredeti funkciójában működik; és másra nem is nagyon alkalmasak.

Az Othernity vállalásának legfőbb érdeme nem a kiválasztott tizenkét épület; több nagyvonalúsággal, másképp is szelektálhattak volna, ha nem kötné a kurátort és segítőt a magyar pavilon viszonylag kis mérete. Az azonban nem vitatható, hogy egy letűnt korszak olyan értékeire irányítják figyelmünket, amelyek könnyen örökre eltűnhetnek. Mindezen túl a projekt még egy fontos erényét kell kiemelnünk. A két magyar cég mellett lengyel és észt, cseh és szlovák, román és ukrán, egykori jugoszláv, azaz horvát, szerb és szlovén alkotókat mozgósítottak olyan feladatra, amelyet a miénkéhez hasonló politikai-kulturális körülményekből adódóan magukénak érezhetnek a résztvevők – akkor is, ha netán korábban sosem jártak Budapesten. Minthogy a munkák többsége a cikk írásakor még csak készülöben, érthető okokból mi sem láthattuk őket. A Klubrádió hézagos beszámolója alapján pedig nem lett volna sok értelme az ismertetésüknek. Mindegy is – legyinhetnének, csakhogy ilyen fontos ügyben nem lehetünk cinikusak. Noha minden feltétel adott ahhoz, hogy hasznosítható javaslatok szülessenek, függetlenül az eredménytől, annyi máris bizonyos: ez lesz a mi külön Velencei Chartánk. Más kérdés, mivel nem tőlünk függ: lehetséges-e, illetve akarjuk-e majd megfogadni az ajánlásait.

A 17. Velencei Nemzetközi Építészeti Biennálé magyar kiállításának kurátori feladatkörére a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum által meghirdetett pályázat és a nyertes **Kovács Dániel** Othernity projektjének koncepcióterve

A villamos vágya

Na, most ennek mi értelme van? Nem annyira megoldhatatlan a kérdés, hiszen van a világban iskolai tananyag, vannak lusta diákok, akik megpróbálják kicselezni a kötelező olvasmányokat előíró hatóságokat, de azért nem jó dolog arra gondolni, hogy vannak, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy miről szól a *Bánk bán*. Nekik készülnek a *Bánk bán* előadások.

A színhely azonban most London, ahol tényleg senkinek nincs fogalma arról, hogy mi a *Bánk bán* cselekménye, de nemcsak diák-, hanem tanárvonalon sem, így aztán megküzdének a maguk problémáival. Nyilván elsősorban a Shakespeare-darabokkal, de vannak olyan színművek, amelyek jelen pillanatban Shakespeare-nél is régebbinek tűnnek. Mint *A vágy villamosa*. Mi még a címével sem nagyon tudunk mit kezdeni, a vágnak az eredetiben sincs villamosa, csak van egy villamos New Orleansben (lehet, hogy csak volt), amelynek a végállomása Desire. Ez nyilván megfogta Tennessee Williamst, megy a síneken egy nagy fém monstrum, és az van ráírva: vágy, micsoda szimbólum, nem szabad kihagyni.

Tényleg jó. És mintha egy kicsit elirányítana bennünket a Blanche DuBois-kérdésben is, van itt egy lecsúszott nő, akinek elég szerencsétlen a múltja, férjhez ment egy homoszexuális (bár cseppet sem nőies) férfihoz, aki nem bírván a vonzalmak és elvárások szorongatásait, kiszállt tenger fájdalma ellen. De

nem erről szól, mint tudjuk, a darab, hanem Blanche további életéről, további életének, mondhatni, végső szakaszáról (bár, ki tudja, talán valaki megírja majd *A vágy örültekházát* is), hogyan költözött Blanche pénze fogytán, munkahelyét elvesztvén, szülővárosából kiutasítván New Orleansbe, a testvéréhez, hogyan próbált férjet találni, és hogyan zavarodott össze végül minden benne, hogy szókén és elegánsan bekísérjék az ápolni való emberek közé. Tulajdonképpen megoldódott az élete. Tulajdonképpen szép a történet, megkönnyezzük, és elhatározzuk, hogy ha hasonló helyzetbe kerülünk, akkor...

Na jó, azt azért nem. Hogy beköltözzön hozzánk egy félbolond alkoholista, és tönkretegye a vidám és gondtalan életünket – azt azért mégsem. Az egész helyzet annyira életidegen, a családon belüli szolidaritás annyira visszaszorult, hogy magával vitte *A vágy villamosa* aktualitását is. Persze, persze, ez egy jól megírt színdarab, nagy-nagy szerep egy élete tavaszán már túljutott színésznőnek, és őket végképp nem kényezteték el a nagy klasszikusok. Amellett meg lehet atlétatrikóban macsónak lenni, és van egy fiatalabb, csinos lányfigura is. Rajtuk múlik a darab sikere. Meg azon, hogy az egész ne jöjjön túl közel, hogy maradjon meg színdarabnak, hogy mi magunk szerezzük Blanche-t (Blanche-et). Jaj, tényleg, ez is fontos: nálunk már eleve egy kicsit meg van emelve a szerep. Nem azért, mert Tolnay Klári

volt az ősbemutatón Blanche, hanem mert úgy mondjuk: „blans”. Finom, elegáns dolog, francia származás. De Blanche azért az eredetiben mégis „blencs”, éles, orrban képzett szó, szétmegy tőle az ember feje.

A kiejtés különösen fontos a londoni National Theatre előadásában. Mindenki normálisan beszél, az angol fülek számára egy kicsit nem normálisan, amerikai akcentussal, és ebbe a nyelvi közegbe érkezik meg Blanche valami átható, a délinél is délibb, éneklő, szótagelhúzó akcentussal. Csak hogy érezzük: ez a nő akusztikai környezetszennyezés, lehet, hogy szörnyűek a környéken élő bevándorlók, kétkeziek és spanyol ajkúak, de együtt sem annyira kibírhatatlanok, mint a vendégkisaszszony, akiről senki nem tudja, meddig akar maradni.

Zárójel bezárva. Még mindig ott tartunk, hogy rejtély, miért épp ezt játsszák a helyi nemzeti színházban, ha nem azért, mert kötelező olvasmány. *A vágy villamosa* annyira klasszikus, hogy már opera is készült belőle, miért is ne készült volna, amikor olyan értelmesen ki lehet osztani, Blanche szoprán, Stanley bariton. Mintha csak a *Tosca* volna, de Cavaradossi nélkül, hiszen épp ez a probléma, nincs egy szerelmes és szeretni való tenor Blanche életében. Viszont vannak megzenésíthető monológjai, csodát akarok, I want magic, ez így jó, ahogy van. Talán kicsit musicales, de Amerikában a musical nem szitokszó.

Vegyük el a zenét, ami marad, az prózában is elmondható, ha sikerül valahogy megmutatni azt a szexuális vibrálást, ami Blanche és Stanley között van, akkor az ifjú közönség készségesen beleszerelmesedik

a színészekbe. Végül is mire való a színház, ha nem erre: darabok eljátszására és a tárgyitalan vágyakozásokhoz megtalált tárgyakra. Stella folyton fürdik, órákon át ereszti a forró vizet, hömpölyög a gőz a forró napokon. Nem valami ok nélküli szexelkedés ez, ami a filmekben volt szokás, hanem darabilag hasznos és értelmes fürdőzés: az ember hirtelen megérti Stanley-t, akit egyszerre provokál egy még mindig szép nő, aki a kádban énekel, miközben kibírhatatlanná teszi a hétköznapiakat. Meg a vasárnapokat. Beszólogat, hallgatózik, ott van, és egy órát kell várni arra is, hogy az ember kimehessen a vécére.

Hajrá, Stanley.

Voltaképpen az opera, egy másik opera juttatja eszembe, hogy ez egy tarthatatlan álláspont. A másik opera a *Traviata*, ott szoktam olyan kényelmetlenül érezni magam, hogy értem ám, miről van szó, van ez a megtévedt virágszál, ez a nőcsoda, ez a halálba hanyatló árnyék, de ott egye meg a fene, én mégis az öregekkel vagyok. Ha az én fiam volna Alfréd, én is megtennék mindent, hogy elszakítsam a gyereket a város közismert kurvájától. Pénzt kínálnék, ravaszkodnék, hazudnék, mindegy, de így nem maradhat.

Ilyenkor mondja azt magának az ember, hogy nem te vagy a közönséges, földhözragadt szarvasmarha, csak nem elég jó az énekesnő.

Mindezt visszafordítva *A vágy villamosára*, itt nem lehet szidni a színésznőt, úgy osztották ki a szerepeket, ahogy kell, Stella csinos, Stanley izmos és szőrös, Blanche pedig Gillian Anderson. Az a Gillian Anderson, az *X-aktákból* meg néhány majdnem A kategóriás filmből,

de azért ismert, népszerű. Még ötven alatt volt a felvétel idején, redős a homloka, de pici és karcsú, és azért megnézi az ember a lábát a magas sarkú cipőben. Nem is rossz.

Az öreg Germont, ahogy megnézi a Violetta virágszálat, nincs rossz ízlése a fiamnak.

Azt azért tudja az ember, hogy ez az álláspont tarthatatlan. Nem lehetek én a darab hülyéje, még akkor sem, ha Stanley itt nem erőszakolja meg Blanche-et, egyszerűen fölveszi a borvörös selyempizsamáját, bemegy a szobába, és átöleli, átölelteti magát a nővel. Akkor is egy tuskó. Eszik, iszik, kártyázik, bowlingozik, születésnapokon berúg, lerendezi az asszonyt, vagy kioszt neki egy pofont. Nem lehetek én. Nem lehetünk azonos állásponton.

Valamit nem értek ebből a darabból. Messzebbre kellene lépni, hogy ne lássam Blanche ráncait? De ha messzebbre lépek, nem egy émelyítő történetet kapok a világ romlásáról, hogy aki érzékeny és többet akar, és nem éri be a mindennapi élettel, az óhatatlanul is a szemét, vagy a boldok között végzi? Milyen messzire lépek? Vagy mennyire közel? Vagy hová?

Mit szólsz ehhez? Van ez a Stanley Kowalsky. Éli az életet, tudja, mit hoz a holnap és a holnapután, és akkor rájön, hogy dehogy tudja. Beköltözik hozzá a sógornője, és kibírhatatlan vagy nem, hazudik vagy sem, mégis egy másik világról kezd el beszélni. Tud franciául, hogy mást ne mondjak. Fölnéz az égre, és azt mondja, ott vannak a Pleiádok. A Wikipédiát kell böködnöm, hogy megtudjam, kik azok a Pleiádok. Atlasz és Pléioné leányai. Othello meg tudta mutatni Desdemonának az égen. Blanche is meg tudta volna mutatni, ha bárkit is érdekelt volna.

Erről volna szó? A türelemről? Éljük az életünket, kicsi, szűkös, derűs, és akkor jön egy kibírhatatlan lény a lakásba, vagy akár a társadalomba, és azt kérdi: mire használtok? Rájötök, hogy van egy másik világ, tanulok, amit tanulni lehet, elviselitek, amit el lehet viselni, vagy megelégeditek a jelenlétemet, és hívjátok a hatóságot? Rendben, hívjátok a mentőket. De büszkék ne legyetek rá.

Tennessee Williams: A vágy villamosa. A londoni National Theatre előadása a színház YouTube csatornáján. Rendező: **Benedict Andrews**. Főszereplők: **Gillian Anderson, Ben Foster**.

Kapcsoljuk a magyar ugart

Észbontók

142

„Az őszinteség nagyon gyanús. Ha például valaki azzal kezdi a mondanóját, hogy őszintén megmondom neked, az azt jelenti, hogy hazudni fog, vagy korábban hazudott.” Nádas Péter fogalmazott így pár éve ritka interjújának egyikében, s habár mint minden általánosító kijelentés, úgy ez is megkérdőjelezhető, azért a kereskedelmi televíziózás közege-re mindenesetre praktikusán igen jól alkalmazható. Ott ugyanis rendszerint igen hamar menthetetlenül balekké válik a néző, amint a közkeletűen tiszteletre méltó tulajdonságnak tekintett őszinteségért elkezd jutalompontokat adni.

Vegyük például az *Észbontók* című műsort, amely 2015 óta szerepel a Viasat3 csatorna kínálatában, és immár a hetedik évadánál jár! „Műveletlenségi vetélkedő” – ekként hangzik a produkció önként, büszkén, őszintén vállalt műfaji besorolása, és erről értesülve ugyan ki is kifogásolhatná, hogy a program ténylegesen azt adja, amit ígért? Vagyis csupa bődületes ostobaságot: toronyházaknak beillő emeletes ostobaságok valóságos tömkelegét. A formátum szerint ugyanis a meghívott médiacelebritásoknak azt kell rengeteg kacagás közepette megtipelniük, hogy a körültekintő casting révén kiválasztott két-két fős civil csapatok vajha milyen marhaságot is felelnek majd a többnyire egészen szimpla műveltségi kérdésekre. Tehát még véletlenül sem a kérdések

helyes megválaszolása a cél, hanem a butaság minél érzékletesebb demonstrálása és körülröhögése – szóval a dolog szemre pontosan az, ami. A krumpliceves legyen krumpliceves!

Szóval kiülnek a kamera elé a válogatott szoláriumladyk meg a grenadírmarson nevelt hobbifocisták, hogy ott egymásra licitálva és a jelek szerint kizárólag a szereplés lehetőségéért, abszolúte önzetlenül hülyét csináljanak magukból a nagyközönség előtt. Mondjuk, rábólintva arra, hogy „a kooperáció olyan műtét, amikor egyszerre két beteget műt az orvos”. Vagy éppenséggel arra, hogy „Kossuth Lajos Kossuth-díjat kapott a nemzeti függetlenség kivívásáért 1849-ben”. Mi több, nem is egyszerűen csak rábólintanak ezekre az állításokra, s nem is csupán tévedhetetlen biztonsággal kiválasztják a föl kínált válaszlehetőségek közül a legblódebbeket – mindeközben épületes eszmecseréket is folytatnak egymással. Méghozzá morfondírozás közben rendre igencsak messzire csatangolva a kérdésektől, például megállapítva, hogy „Brazília Spanyolországban van”, vagy épp kereketlen nyíltsággal megvallva, miszerint „nekem jó volt a repülőgépen, csak 18-as karika, inkább nem mondom, hogy mit éreztem”. Mi több, az, hogy mindahány kérdés apropóján hajmeresztően extrém irányokba kujtorognak szerte a játékos gondolatok, legalább annyira alapértelmezett műsor-jellegzetesség, mint

az a bizonyosság, hogy egyetlen árva kérdés sem lehet elég egyszerű és értelmesen megválaszolható a stúdiókanapén ücsörgők számára.

Ezek után nem csodálható, hogy a tippelgető celebek remekül mulatnak, elvégre kétségkívül derűt fakasztó dolog arról értesülni, hogy „a parittyá, az egy lófajta”. S persze akkor is valósággal dőlnek a nevetéstől, amikor a műsorvezető, Kovács Áron a „támad a sötétség” – „kapcsoljuk a magyar ugart” regiszterében mozogva fölkinál egy-egy újabb kört az emelkedett hangulatú megvetés kiélésére. Ez a megvetés pedig (vagy mondjunk inkább talán lenézést) annál komikusabbnak ígérkezik a közönség számára, minél megkérdőjelezhetőbbek amúgy a felsőbbbségüket kiélvező médiahirességek. Hiszen elképzelhető-e fenségesebb mulatság, mint amikor Gáspár Győzike sajnálja le az ostobákat? Vagy amikor fölismerhetővé válik, hogy a május 11-i hét exsportoló sztárvendégei maguk sem föltétlenül bizonyosak a versenyzőknek megadott válaszlehetőségek eldöntésében. No és persze akkor is, midőn a butaságokon felinduló celebritás őszinte panasa kilép a csatorna medréből – és reklámcikkekbe is átcsap. Mint épp a volt kézilabdás, Tápai Szabina esetében, aki nem késett a sajtónak is megjelenteni: „Az első 2-3 nap forgatása még nagy újdonság volt számomra, és nagyon élveztem, de valahogy úgy éreztük, mintha napról napra nehezebb kaliberek érkeztek volna. Az utolsó adások felvételére már egy kicsit lefáradtunk a szereplőktől. [...] A végére a fejfájás kerülgetett, ugyanis már nagyon zavart, hogy ennyire nem tudják a válaszokat a játékosok.”

Merthogy ne kerteljünk, a műsor lényege a körkörös lenézésben ismerhető fel. Vagyis a celebek kedvükre lenézhetik az országos ismertség csalfa reményében butáskodó játékosokat, mi, nézők lenézhetjük a celebeket – a műsorkészítők pedig a kört bezárva lenézhetnek minket. Illetve el is hagyhatjuk a feltételes módot, elvégre ez a lenézés minden kétely nélkül bizonyosnak tekintendő. Máskülönben nem sorjázna elénk hétévadnyi műsorfolyam a túljátszott és körülhazudott butaságból.

Az osztentatív őszinteség mögött ugyanis – vajmi kevésbé meglepő módon – itt is csak a rég megszokott hazugságokat találjuk. Semmi sem az, ami; a krumplileves nem krumplileves. Mert ha a téma a butaság és a műveletlenség is, a kertévés működés alaplogikája itt is csakúgy a kamu marad. Minthogy e közegben szakadatlanul zajlik a kamukázó mórikálás, így még a butaság orgiája is csupáncsak színlelt lehet. Softcore bunkóság-pornó az *Észbontók*, amely lábon kihordott agyhalál helyett inkább csak a legrosszabb fajta tódító jópofáskodást képes/hajlandó feltálalni. Talán mert nincs már elegendő számú műveletlen mitugrász és ostobenkő hölgyemény a tévék körül? Fájdalom, ezt aligha hihetjük.

Sokkal inkább az lehet a magyarázat, hogy a bulvártévék még alkalmilag sem tudnak kibújni a bőrből. Márpedig ezen a tájékon két igazi halálos veszedelmet és megbocsáthatatlan vétséget ismernek és kerülnek is ezért megveszekedetten: a valódiságot és a spontaneitást. Mert még véletlenül se tévesszen meg senkit az a csalóka látszat, mely szerint e tévék oly gyakran emlege-

tik műsorcímekben és -alcímekben a valóságot, az életet meg a realityt, a kommunikációjukban pedig a megíratlanság persze önmagában amúgy is vajmi kétes érdemét. Mint az emberek, úgy az intézmények is rendszerint éppen azzal a tulajdonságukkal büszkélkednek a legszívesebben, amellyel sajna egyáltalán nem rendelkeznek. A mai tévzés s azon belül a bulvártévzés ugyanis menthetetlenül control freak közege, ahol a legfentebb emlegetett őszinteségnek egyszerűen nem létezik valós értelmezési tartománya. Vagyis itt minden túlszólott és/vagy manipulált, mert csakis így lehet hatékonyan kizárni az ellenőrizhetetlen folyamatok elszabadulásának

kockázatát. Tehát még a buta sem lehet őszintén buta: neki is el kell játszania, sőt tódítania kell a még annál is butábbat. (Ahogyan éppígy a harsányabbat, az arrogánsabbat, a cukrosabbat és a feslettebbet is.) És e praxis legnagyobb és alkalmasint legátkosabb következménye, hogy minderre már nemcsak a maguk kézből etetett celebjait sikerült rég ránevelni, de jószerint mindenkit, aki csak megkísérelne a képernyőre kerülni. Azt meg, hogy mindehhez túlnyomórészt már maguk a nézők is hozzáidomultak, talán nem is lenne szükséges leírni. De hát, fő az őszinteség.

Viasat3, május 11–15.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA